

Seminarium könyvtár
11633

MAGYAR JOGÁSZEGYLETI ÉRTEKEZÉSEK.

Szerkeszti: Dr. Meszlény Artur, a Magyar Jogászegylet titkára.

1911. JULIUS HÓ.

ÚJ FOLYAM.

21. FÜZET.

III. KÖTET.

A BOSNYÁK-HERCEGEOVINAI TARTOMÁNYI ILLETŐSÉG ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

IRTA

ÉS A MAGYAR JOGÁSZEGYLET KÖZJOGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI JOGI BIZOTTSÁGÁNAK
1910. ÉVI DECEMBER HÓ 3-ÁN TARTOTT TELJES-ÜLÉSÉN

ELŐADTA

DR. KIRÁLYFI ÁRPÁD

ÜGYVÉD.

DR. CONCHA GYÖZÖ BIZOTTSÁGI ELNÖK

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDÉVEL.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Jog- és Közigazgatástudományi Kar Könyvtára	
Lelt. napló: <u>676/1</u>	Lsz. _____
956 24 31 csoport:	_____ szám.

BUDAPEST.

PFEIFER FERDINÁND NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK BIZOMÁNYA.

1911.

R₁
Lth 299

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

SZÉCSEI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRSÁGI ÉS MŰVELŐDÉSI KÖZPONT
Lelőjele az 1. 20237/1

Dr. Concha Győző, elnök:

Tisztelt Teljes-ülés! Midőn köz- és közigazgatásjogi bizottságunk első érdemleges ülését megnyitni szerencsém van, nem lesz tán fölösleges, ha a gondolatokat röviden jellemezem, a melyeknek egyéni véleményem szerint bennünket munkálkodásunkban vezérelniök kellene.

A vezérgondolatokat névszerint a tekintetben, hova, merre irányozzuk figyelmünket, a köz- és közigazgatási jognak mely tárgyaira és a fölvetett tárgyak mely oldalaira helyezük vizsgálódásunk súlypontját.

Szakosztályunk tárgykörének közigazgatásjogi csoportjánál könnyű a választás; a gyakorlati élet legsürgősebb feladatai jelölik meg természetesen a tárgyakat, melyekre munkálkodásunkat irányoznunk kell és lehet.

Nem ily könnyű a helyzet a közjogi csoportra nézve annál fogva, mert itt nem állunk többé a jognak, vagyis a hegeli terminologia szerint, a tárgyasult észnek azon szilárd talaján, melyre a közigazgatásjogi csoport anyaga ép úgy építve van, mint a jognak leghatalmasabb, mondhatnám igazi, österülete, a magánjog.

Utóbbiban a jog egy felsőbb hatalom által külön személyek részére megállapított érdekszféra-elhatárolás és ehhez mért viselkedési szabály. Mig a közjogban a jog magának a felsőbb, a legfelsőbb, senki alatt nem álló hatalom részeinek, királynak, országgyűlésnek, választóknak, kormánynak és önkormányzati testeknek, nem pedig egymástól oly független, külön személyeknek érdekszféráit és viselkedési szabályait tartalmazza, a minők a magánjogi viszonyban álló jogalanyok.

A közjogi jogalanyok, király, országgyűlés, választók, kormány, önkormányzati testek érdekszférája, továbbá — s ez esik különösen latba — szorosán el nem is határolható, mert egyiké sem magába zárt egész, hanem egy magasabb

élő lény, a nemzeti érdekszférának szintén eleven organikus része, mely a többi részekkel akként függ össze, hogy a szoros elhatárolás által a nemzet megcsonkulna, a rész pedig elhalna, mint az élő testtől elvágott tag.

A mit a magánjogban szabatos, külső viselkedési szabály a külön személyek érdekének arányos kimérése által eszközölni tud, úgy mint az emberek békés megférését és együttmunkálását, azt a közjog a legfőbb hatalom, a nemzet életét végző közjogi személyiségek tekintetében mindannyink érdekszférájának eleven, egységénél fogva elérni nem bírja. Viselkedési szabályai is e miatt a közjogi alanyok jogainak és kötelességeinek tartalmát konkrete hely, idő, tárgy, mennyiség, minőség tekintetében pontosan körülírni képtelenek és csakis igen tág kereteket állítanak föl; a beléjük rajzolandó képnek pedig igen homályos körvonalait nyújtják, melyekből csak a közjogi viszony alanyainak külsőleg meghatározhatatlan, jogilag kimérhetetlen morális kötelességérzete csálhat ki életre való, igaz alakokat.

És mindözeken felül a legfőbb hatalom, a nemzet életének morálja sokkal bonyolultabb, nehezebb problémák elé állítja a közjogi viszonyban álló alanyokat, mint a minők megoldását az élet a magánosoktól, férj és feleség, szülő és gyermek, testvér és testvér, ember és embertől várja.

Pedig az utóbbiak viszonyát már a jog egész tárgyilagosan annyira körülírta, hogy általa a morál alapkövetelményei is kielégítést nyernek, ellenben a közjogban maguknak az alapkövetelményeknek kielégítése a közjogi tényezők kötelességérzetére van bízva s a morális kérdés abban a nagy problémában összpontosul, mit kíván, mit követel a királytól, az országgyűléstől, a kormánytól, a választóktól, az önkormányzati testektől a nemzet érdeke.

Az a világtörténeti jelentőségű politikai dráma, melynek egyik érdekfeszítő felvonása múlt hó 21-én játszódott le Londonban s melynek főszereplője, Lord Londsdowne, a 49-iki magyar emigráció egyik legjobb barátjának fia volt, kézzel fogható példája az alanyi közjogok lényegileg morális jellegének.

Élhettek-e a lordok jogukkal elvetni vagy elfogadni az

alsóház javaslatait? Tartoztak-e megszavazni vagy elvetni oly költségvetést, mely arra nem pénzügyi természetű szabályokat is aggatott? Élhet-e a király jogával, mely korlátlan számu lord kreálását engedi neki, akként, hogy egyszerre több szász kinevezve, a lordok házának többségét kisebbséggé változtassa? Csupa morálkérdések.

Egy szóval ki nem érzi, hogy a közjogban, annak különösen abban a részében, mely a legfőbb hatalom szerveinek jogviszonyára vonatkozik, egészen más világban jár, mint a melyhez a magánjog vidékein szokott és pedig nem a közjog és magánjog szabályozta tárgyak természetes különbségénél, a két jog naturáléjánál, hanem essentialéjánál fogva.

A magánjog tárgyai közt is igen nagy a különbség azok naturáléjára nézve, elég e részben a bányá, föld és ingó tulajdoné, továbbá kötelmi viszonyok természetes alzatát említeni. A reájuk vonatkozó magánjog ellenben, minden idomulása daczára ez alzatokhoz, lényegileg ugyanez marad.

S a közjognak előbb említett más világát éppen a morális tényezőnek az a nagyobb érvényesülési tere teremti, mely benne a közjogi viszony alanyai előtt nyitva van, a minek további folyománya, hogy a legfőbb közjogi alanyok viselkedése fölött nincs bíró, aki a jog szerint ítéljen.

Ha igaz, hogy a közjogi viszony nem nyújt oly tárgyilagosan biztos viselkedési szabályokat, mint a magánjog, ha igaz, hogy benne az alanyok morális érzületének sokkal nagyobb érvényesülésére számít minden nemzet, mint a magánjogban, akkor meg van jelölve munkálkodásunk irányára nézve, hogy a közjogi tárgyak közül lehetőleg azok tárgyalását kerüljék leginkább, a melyek gyakorlatilag a legsürgösebbek, vagyis a melyek a közjogi viszony alanyai között már kitört és napirenden levő összeütközésre vonatkoznak.

A jogászegylet hasznos munkát az állam legfőbb irányzásával kapcsolatos, mondjuk a magas politikát érintő tárgyakban akkor végezhet, midőn azokat a pártszenvedély még hatalmába nem kerítette és a közelben döntés elé nem vitte, vagyis munkája a nyugodt előkészítés és ha az eldöntés már megtörtént, az utólagos, a szenvedélyek feszültségének enge-
désével higgadtabbá váló bírálat munkája lehet.

Ha ekként a közjogi tárgyak megválasztásában bizonyos tartózkodásra vagyunk utalva és éppen ellenkezőleg mint a közigazgatás jogiaknál, a gyakorlatilag legfontosabb, legégetőbb kérdések tárgyalását bizonyos időpontban talán mellőznünk kell, nem fogunk ezért gyakorlatilag fontos időszerű kérdésekben megszorulni.

*

A köz- és közigazgatási jog nagy őserdeje még vajmi kevéssé van minden irányban tudományosan átkutatva és az alkotmányos tényezők procedensei, a bírósági gyakorlat döntései által megvilágítva.

Maga a tudomány mily ingadozást mutat a módszer tekintetében.

A közjog és közigazgatási jog soká tisztán leíró-ismeként, mint a statisztika része kezeltetik; s a legnevezetesebb közjog, az angol jog tudománya előbb is utóbb is so megtart a jellegből s csak ritkán, egyeseknél emelkedik rendszeres, összefüggő tudományos magaslatra.

Közjog és köztörténet egybekeverve tárgyalatnak, majd a politika vegyül össze vele, midőn az amerikai és a francia forradalom bizonyos vívmányai az európai népek vágyakozásának is kiinduló pontjaivá lesznek.

Csak lassan, nem is egészen egy félszáz év óta vesz a német tudomány erős lendületet, hogy a magánjog terén elért eredményekhez hasonlókra tegyen szert a közjogi anyagot illetőleg is.

A mily helyes ez irány abban a törekvésében, hogy a közjogot a politikai elemeitől megtisztítsa és történeti előzményeit csak mint mai tartalmának magyarázó eszközeit s nem mint külső sallangot, fölhasználja: mégis nem sikerült neki közjogi constructióit magánjogi alapelveitől [annyira függetleníteni, a mennyire ezt a magánjogi és közjogi viszony különös természete megkívánta volna.

De különösen a közjognak fennebb érintett oldalát, hogy abban az alanyok szubjectív kötelességérzetének mily tág tér jut, mellőzte és ez által, bármily nagy e módszer sikere a közjog homályainak földerítésében, némi egyoldalúságba

esett, az állam eleven életét túlmerevnek tüntette fel és a közjogi viszony alanyainak inkább tétlen egymásmellettségét, mint együttműködését domborította ki.

Ez iránynak egészséges magvát nem lehet azonban eljteni, mely abban áll, hogy a közjog művelése csak úgy ígér eredményeket, ha minden részét a közjogi alanyok jogviszonyára bontják és a viszonyban állók cselekvési hatalmát egymás irányában körvonalozzuk.

De a közjogi alanyok jogviszonyainak rendszeres összefüggését, mint egy nagy egész életnyilvánulásainak egybevágó működését nem kevésbé szükséges feltüntetni, mert a közjog végelemzésben egy élő lény részeinek joga, amelyeket nem oly elvont jogelvek fűznek csak egybe, a minők a magán-személyek jogrendjében a jogegységességet, ellenmondásnélküliséget szülik, hanem egy konkrét alaperő, a nemzetnek élni akaró és élni bíró ereje.

S e nagy összefüggések feltüntetése, a részalanyok külön életkörének kidomborításával egyidejűleg, teszi a közjog föl ismerésének nehézségét.

Mig ellenben a közigazgatási jog sulypontja a részintézmények külön ratiójának szemmeltartására esik. A hadügyi, a pénzügyi, az ipari, a vízi és a többi közigazgatási intézmények mindenikének külön jogát külön ratió dominálja s ezek között már csak a közérdek, az államcél elvont elve, nem a nemzeti élet egységes ereje tartja fenn az összefüggést, mert hisz a pénzügyi, a hadügyi, az ipari és egyéb közigazgatási jogban a nemzet nem többé mint egész éli életét, hanem magát egyes feladataira szétdarabolva s az egyes polgárokhoz fordulva, e neki alávetett egyesektől kíván szolgálatot vagy nyujt ezeknek ilyet a maga részéről.

Ismét a közigazgatási jogviszonynak sokkal nagyobb hasonlósága a magánjoghoz, mert hisz közhatóság és egyes között épp oly kevésbé van a viszony tartalma lényegileg a viszonyban állók erkölcsi köteletségérzetére bízva, a mint nines a magánjogiban.

Innét a birói védelem lehetősége a közigazgatási jogra nézve, annak lehetetlensége a közjogra nézve, ha csak a közjog közigazgatási jogba nem megy át, illetőleg abban nem

végződik, mint p. o. a választói jog összeírásánál, a képviselőválasztás megejtésénél, az adókiivetés és behajtásnál.

Amíg ekként közjogi munkálkodásunknak a synthezisre, a rendszerre kell irányulnia, a közigazgatásának az analyzist, az egyes intézmények jogi elemeinek részletes megállapítását kell czélul kitűznie s ez által annak lehetőségét kimutatni, hogy közigazgatási bíróságunk hatásköre, ha már teljessé nem tehetni, legalább erősen tágíttassék.

Közigazgatási bíróságunknak ily átalakulásával végkép el fog tűnni az alkotmánybíróságnak közéletünkben még mindig hazajáró lelke. Mert amit a közjogokból bírói védelem alá helyezni lehet, az mind olyan jog, a mely közigazgatási hatóságok functionálását teszi szükségessé, tehát sérelme a közigazgatási bíróság által orvosolható. Ellenben a király, az országgyűlés, a miniszterium közti jogviszonyból, köztük eredő jogsérelmek elbírálását senki sem fogja egy kívülök álló bíróság, ugynevezett alkotmánybíróság által lehetségesnek gondolni. Fölzaklatott nemzeti életünk utóbbi évei alatt is maradt annyi higgadtságunk, hogy a közjogok lehetséges védelmét is a közigazgatási bíróságra bíztuk s ez uton kell nézetem szerint tovább haladnunk.

*

Még csak néhány szót óhajtanék különleges magyar hivatásunkról ejteni, melyet a köz- és közigazgatási jogra nézve nézetem szerint be kell töltenünk.

Magyar közjogunknak vannak némely földalatti erei, melyek, habár a föld őket eltemette, időnkint annak felületén majd gyöngé ingoványok, majd valóságos árviz alakjában mutatkoznak, vagy a mai psychologia nyelven szólva közjogi öntudatunkat bizonyos, a tudat küszöbe alatti, subconsciens lelki áramlatok zavarják, határozottságától megfosztják.

Ezek alatt az erek és subconsciens áramlatok alatt állami létünknek szerződési, szövetségi jellegét értem, melyet a vérszerződésre, a Werbőczy-féle *suprema potestas translatiójára*, a koronázási *conditiók*, illetőleg *articulusokra*, majd a trónörökösödési jog határainak a *dynastia megválasztásakor* megszabására alapítanak.

E mélyen fekvő ereket ujabban ugyan igen helyesen a szent korona földjével eltömöttnek ismeri föl a közjogi észjárás, anélkül azonban mégis, hogy azoknak a nemzeti élet termő földjében mégis nagy szerepet ne tulajdonítana.

Már pedig az állami létet szerződési jellegűnek és organikusnak egyszerre nem lehet állítani. A szent korona tanúgyanis veleje szerint az élő test egységeként jeleníti meg az értelem előtt millióknak egységes, oszthatatlan, szuverén hatalommal rendelkezését, állami létre emelkedését. Mint Kölcsey 1832 márczius 1-ki beszédében oly világosan ki is fejezte: A szent koronához a szabad nemzet egy testbe foglalásának, az egyesült néperőnek gondolatát fűzték, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féltelensége és hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen.

Ilyen egységre, egy testté válásra a szerződési viszony nem képesít, mert a szerződési viszonyban levők legalább is ketten, mindig többen vannak, egy testté nem lesznek.

A szerződési, szövetségi áramlatoknak s a szent korona organikus jellegének — gondos elkülönítés nélküli — együttes fölhasználása a magyar közjog intézményeinek, a bennök levő jogviszonyoknak magyarozatára, bizonytalanná, ingoványossá, főleg idegenek előtt érthetlenné teszi közjogunkat.

Nem valami gyakorlati haszon nélküli logikai következetesség szempontjából szükséges e kétféle elem erejének meghatározása.

A szövetségi államalap nagyon bizonytalan, a conföderációk tették tönkre Lengyelországot s a mi a XVIII. században három ízben is mutattunk hajlamot arra, hogy ez alapra álljunk.

Azon nem csodálkozhatni, hogy Rákóczi Ferencz fölkelése az államnak conföderatív alapra fektetését vette célba. Egy új formájú magyar államról volt szó egyrészt s a lengyel barátság vetette föl a magyar észjárás előtt a saját conföderatív alkotmányát másrészt.

Mária Terézia idejében az 1764-i országgyűlés alatt jelent meg a nevezetes, a hóhér által elégetett röpirat «Vexatio dat intellectum», mely igen befolyásos körből, Kazinczy Ferencz szerint Barkóczy primás oldalkanonokától, Richwaldszkytól

származott és a lengyel *respublica* szövetségi alapjait dicsőíté.*

A szerződési tan az 1790-i országgyűlésen egy, mint Wertheimer Ede okmányszerűleg kimutatta, nem kis jelentőségű párt actiójának alapja, mely II. József alkotmányellenes uralkodása által a trónöröklés s vele az államszerződés fonalát megszakítottnak tekintette s a porosz királynak a magyar trónra emelésén dolgozott.

De mindezeknél sokkal fontosabb az erdélyi közjogban való feltünése e szerződési érnek, a hol az valódi áradássá nőtt és a magyar, székely és szász nemzetek szövetsége alakjában teljesen elöntötte a szent korona jogi alkatát.

Amíg a kivándorlott és köztársaságot alkotó angolok Északamerikában is követik a monarchikus angol alkotmány alapelveit, addig a szomszédos Erdély, tíz évenként felmondhatónak, megnyitandónak határozott uniók, szövetségek által, tehát a magyar közjoggal teljesen ellenkező módon tudja a magyart, székelyt, szászt valahogy egybetákolni.

Az *Approb. Constit. III. r. 1.* titulusa s a későbbi *articulusok* a magyar szent korona erdélyi területén egy a svájci *Eidgenossenschafthoz* hasonló alakulatot mutatnak.

*

A szent korona közjogi rendszere és a szerződési közjogi rendszer ellentéteinek kiegyenlítésére való törekvésen kívül, bizottságunk előtt egy másik fontos feladatot is vélek látni: annak az immár százados *controversiának* eldöntését, melyet a német tudomány máig állandóan föntart régi alkotmányunk jelentéktelenségére, névszerint annak rendi alapjellegeré nézve.

A magyar alkotmány e szerint nem volt soha országos, nem volt nemzeti alkotmány, hanem csak egy kiváltságos rendnek, a nemzetségnek az államban némi közhatalmi jogosultsággal való fölruházása; az állam a királyságban rejlett, mely azt egy más állammal külügyileg, hadászatilag, sőt közgazdaságilag egybeolvasztotta.

* L. Századok, 1880-i foly. 590—597. 1.

Ezt a XVIII. század óta folyó controversiát azt hitte a köz-történet és a jogtörténet körül oly hervadhatlan érdemű Wenzel Gusztávunk, ő már száműzte a tudományból azzal a fontos értekezésével, melyet a Magyarország és Erdély 1848 előtti alkotmányáról a Bud. Szemlé 1866-i foly. XI. kötetében közzétett.

A magyarul írt és rövid munka nem jutott el a külföldre s nem is kimerítő.

Más érdemes közjogászaink is foglalkoztak e tárggyal, a nélkül, hogy ők is kimerítették volna.

A czél eléréséhez — hogy végezzem már is hosszúra nyult bevezetésemet — azt hiszem, másként el nem jutunk, mintha a római német szentbirodalmi közjogot, ennek régi irodalmát s a befolyást, melyet régi közjogi íróinkra gyakoroltak, gondos tanulmány tárgyává tesszük. Továbbá, ha a német államjog bevett fogalmait — a nélkül, hogy azokat elfogadnók — nem ignoráljuk s viszont nem állítjuk egyszerűen ellenökbe a mienket, hanem megmagyarázzuk, miért nem alkalmazhatni nálunk az ő jogi constructiojukat s mi a miénknek oka, értelme.

Azt hiszem, közjogunknak ily apologetikus tárgyalása nemcsak a nemzeti becsület szempontjából lenne fontos, hanem a magunk haszna végett is, mert közjogi tudásunk kimélyítésére vezetne.

Ebben a hitben nyitom meg a Magyar Jogászegylet közjogi és közigazgatási jogi bizottságának tanácskozásait.

Dr. Királyfi Árpád:

Tisztelt Teljes-ülés! A Jogászegylet közjogi és közigazgatási jogi bizottsága Harmos Gábor ő méltósága indítványára megvitatásra tüzte ki a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség jelentőségének és következményeinek kérdését, és nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy a bevezető előadást e tárgyról megtartsam. Az elmondandókban megkísérlem kimutatni, hogy a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség nem alkalmas arra, hogy azt a szerepet, melyet az állampolgárság van hivatva az egyén jogéletében betölteni, e tartományok népességére nézve betöltse.

A boszniai tartományi illetőség jelentőségének kellő megvilágítása czéljából czélszerűnek véltem első sorban rövid vonásokban vázolni a tartományi illetőség fogalmának kifejlődését, majd áttérek a tartományi illetőség szabályozásának ismertetésére, különös tekintettel annak a magyar és osztrák állampolgársághoz való viszonyára és végül ama következmények jellemzésével foglalkozom, melyek egyrészt a tartományi illetőség határozatlan jogi természete, másrészt jelenlegi szabályozása mellett a jogélet különböző terein bekövetkezhetnek.

Egy még kellőképen ki sem formálódott jogi materiával állunk itt szemben, melynek szabályozása hézagos, még alapelveiben is ingadozó, forrásai szétszórtak, sőt mint látni fogjuk, ez a sajátos jogviszony voltaképen be sem illeszthető annak a jogi kapcsolatnak a keretébe, mely Ausztria és Magyarország s Bosznia között fennáll.

I. A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség fogalmának kifejlődése.

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség a bosnyák alkotmány kibocsátásáig tételes szabályozásban nem részesült. Kiképződött ez a fogalom, mint a jogi helyzet szükségképeni

következménye és noha sehol megállapítva nem volt, hogy ki tekintendő boszniai tartományi illetőségűnek, szabályoztattak a tartományi illetőséggel kapcsolatos jogviszonyok, az abból származó jogok és köteleességek s ekként a boszniai tartományi illetőség, hatásai, következményei útján elismerést nyert.*

Az 1910 február 17-én kibocsátott tartományi önkormányzati szabályzat kimondja ugyan, hogy a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség megszerezhető a tartományi illetőségű személytől való leszármazás, az ily személy részéről való törvényesítés és az ily személyhez történt férjhezmenetel által, az iránt azonban, hogy kit illetett meg *eredetileg* a boszniai tartományi illetőség, az önkormányzati szabályzat sem nyújt directívát. Ilyképen még ma is határozatlanság uralkodik e fogalom mivolta tekintetében, pedig ez a kérdés eminens gyakorlati jelentőségű, mert még ma is nagy számban merülnek fel vitás kérdések a boszniai tartományi illetőség körül. Nemcsak az országos kormánynak kell számos esetben a tartományi illetőség ügyében határoznia, a midőn valamely személy tartományi illetőségének megállapítása, az illetőségről szóló bizonyítvány kiállítása végett fordul hozzá, de a tartományi hatóságok, bíróságok is akárhányszor jutnak abba a helyzetbe, hogy incidenter kell döntenie a tartományi illetőség fennállása felett, a midőn ugyanis olyan jogok és kötelezettségek tárgyában kell határozniok, a melyek a tartományi illetőségtől függenek.

Ha meg akarjuk határozni, hogy kit illetett meg eredetileg, vagyis az *occupatio időpontjában* a boszniai tartományi illetőségi minőség, a berlini szerződés XXV. cikkéből kell kiindulnunk, illetve azt kell vizsgálnunk, hogy ennek alapján mely személyek kerültek Ausztria és Magyarország fennhatósága alá. Concréte formulázva a kérdést, az lesz eldöntendő, hogy csak azon török állampolgárok kerültek-e Ausztria és Magyarország uralma alá, a kik az *occupatio időpontjában*

* Maga a «bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség» («bosnisch-hercegovinische Landesangehörigkeit») kifejezés is csak újabban vált recipiált jogi terminussá.

ban Boszniában és Hercegovinában *községi illetőséggel bírtak és egyúttal e tartományok területén tartózkodtak*, a «domiciliés et originaires», mint a hogyan azt *Péritch*¹ és *Schneller*² állítják, avagy minden odavaló illetőségű török állampolgárra, tekintet nélkül actualis tartózkodási helyére, kiterjedt-e a két occupáló állam fenhatósága.

A berlini szerződés XXV. czikke felhatalmazta Ausztriát és Magyarországot Bosznia és Hercegovina megszállására és kormányzására. A kormányzás más szóval uralmat jelent és minthogy a berlini szerződés sem formai, sem tartalmi korlátot nem állított, sem időbeli határt nem szabott e felhatalmazásnak, a kormányzás átvétele az uralom egész korlátlan teljességét, azaz mindama jogok átvételét jelentette, melyek az államhatalomból folynak és a melyek addig ott Törökországot illették meg. Vagyis a kormányzás átvétele útján *ugyanannyi jog* szállott Ausztriára és Magyarországra, mint a mennyi Törökországot illette e tartományok területe és népe felett és így mindazon személyek, a kik felett ez ideig Törökország gyakorolta az állambatalomból folyó felségjogokat, azontúl Ausztria és Magyarország imperiuma alá kerültek. Ha tehát azt akarjuk meghatározni, hogy mely személyekre terjedt ki a két occupáló állam fenhatósága, akkor csak azt kell megállapítanunk, hogy kik tartoztak azon időpontig Törökország fenhatósága alá. Miután pedig kétségtelen, hogy Törökországot mindazon személyek felett megillette az uralom joga, a kik Bosznia és Hercegovina jogi kötelékébe tartoztak, akár e tartományok területén, akár azon kívül tartózkodtak, következésképen mind e személyek kivétel nélkül, vagyis azon török állampolgárok, a kik az occupatio időpontjában Bosznia vagy Hercegovina valamely községében illetőséggel bírtak, Ausztria és Magyarország uralma alá kerültek, tekintet nélkül arra, hogy azon időpontban Boszniában, vagy azon kívül tartózkodtak.³ Ezek

¹ «De la condition juridique des Bosniaques et des Herzégoviniens en pays étrangers.» (Revue de droit international. 1901. 3. sz. 247. l.)

² «Die staatsrechtliche Stellung von Bosnien und der Herzegowina.» Leipzig, 1892. 205. l.

³ Azon török állampolgárok viszont, a kiknek az occupatio idő-

voltak *eredetileg* boszniai tartományi illetőségűeknek tekintendők. Vagyis a *községi illetőség egymagában*, a domicilium nélkül is elegendő a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség megállapítására.¹ Mig pl. hódítás esetén relevans körülmény a lakosság feletti uralom szempontjából a meghódított területen való tartózkodás ténye is, addig az a különleges, az államok gyakorlatában eddig nem ismert nemzetközi jogi aktus,² a melynek útján ebben az esetben az államhatalom átvétele végbement, t. i. a *kormányzás átvételének* formája, a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség fogalmának más magyarázatát nem engedi meg.

A mikor tehát egy olyan személynek, a ki az occupatio időpontjában Bosznián kívül tartózkodott, tartományi illetőségi minősége perben vitássá válik, vagy a mikor általában egy ily személy a tartományi illetőségtől feltételezett politikai vagy magánjogokat vindikál magának, pl. a választói névjegyzékbe való felvételét kéri, akkor azt kell bizonyítania, hogy vagy maga, vagy atyja, illetőleg törvénytelen születés esetén anyja, az occupatio időpontjában Bosznia vagy Hercegovina valamely községében illetőséggel bírt és boszniai illetőségét azóta el nem vesztette. Azt, hogy az occupatio időpontjában ő, illetve az a személy,

pontjában Bosznia területén volt ugyan a rendes lakóhelyük, de nem voltak odavaló illetőségűek, nem kerültek az occupáló államok fenhatósága alá és így ezek felett Ausztria és Magyarország csak annyit jogot gyakorolhatott, a mennyi jog a territorialis felségjognál fogva az állami közigazgatást általában a külföldiek felett is megilleti.

¹ Ezt az értelmezést támogatja pl. az országos kormánynak 1880. február 1-én kiadott körrendelete, mely szerint azon bosnyákok és hercegovinaiak honosságá, a kik Szerbiába költöztek, tekintet nélkül arra, hogy a kiköltözés a berlini szerződés megkötése előtt vagy után történt, a Boszniában alkalmazásban levő törvények szerint lesz megítélendő. («Sammlung der für Bosnien und die Herzegowina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen.» 1878—80. Wien, 1881. I. köt. 404. l.)

² Cyprus ugyan szintén a megszállás és kormányzás átvételének formájában került Anglia uralma alá, azonban itt az uralom tartalmilag is, időbelileg is korlátozva van. L. az 1878 június 4-én kötött cyprusi szerződés szövegét, *Martens-Geffcken*: «Recueil manuel et pratique de traités et conventions.» 2. série. Leipzig, 1887. II. köt. 693. l.

a kitől tartományi illetőségét származtatja, e tartományok területén is tartózkodott, bizonyítania nem szükséges.

A boszniai tartományi illetőségnek ez, a berlini szerződés XXV. articulusából deducált fogalma az által nyer gyakorlati jelentőséget, hogy Bosznia jelenlegi lakosságának jelentékeny részét teszik ki azok a bosnyákok és hercegovinaiak — és azok utódai, — a kik közvetlenül az occupatiót megelőző időpontban kivándoroltak Boszniából és a megszállás után ismét visszatértek e tartományok területére. Ha a tartományi illetőség fogalmának lényeges kellékeül tekinthetnők az occupatio időpontjában Bosznia területén való domiciliumot, akkor e tartományok jelenlegi lakosságának egy részétől meg kellene tagadnunk a tartományi illetőségi minőséget.

Az illetőségi vitákat azonban a tartományi illetőségnek itt kifejtett értelmezése sem fogja még teljesen kizárni, mert tekintettel az occupatio időpontjában fennállott török közigazgatás és különösen az akkori anyakönyvi igazgatás fejletlen voltára, a községi illetőség bizonyítása is sok esetben nehézséggel fog járni. Éppen ezért, úgy vélem, hogy a mikor az önkormányzati szabályzat a tartományi illetőséget szabályozás alá vette, czélszerű lett volna — hasonlóan a mi állampolgársági törvényünk 48. §.-ának 2. bekezdésében foglalt rendelkezéshez, — kimondani, hogy tartományi illetőségűeknek tekintendők azok is, a kik Bosznia és Hercegovina területén az önkormányzati szabályzat kibocsátása napjáig bizonyos idő óta, pl. öt év óta megszakítás nélkül laktak, hacsak bizonyos határidőn belül idegen állampolgárságukat fenn nem tartották. Egy ily rendelkezés kimondása mindenestre elkerülhetővé tette volna az illetőségi viták jelentékeny részét.

Minthogy a közigazgatásnak Ausztria és Magyarország által történt átvételével a bosnyákok és hercegovinaiak török állampolgári minőségüket még nem veszítették el, ilyképen személyükben egyidejűleg két jogi kötelék egyesült. Lássuk már most, hogy miképen fért meg egy személyben ez a *kettős minőség* és mi tartalmat képviselt a bosnyákokra és hercegovinaiakra nézve török állampolgárságuk mellett boszniai tartományi illetőségük.

Kezdetben, a mikor Ausztria és Magyarország még nem fejezte be e tartományokban a maga közigazgatásának berendezését, e két köteléknek egymáshoz való viszonya határozatlan volt. Abban az átmeneti korszakban, mely az occupatio első két évére esik,* — és a melynek átmeneti jellegét mindennél világosabban jellemzi az a tény, hogy ez időben a bosnyákok és hercegovinaiak védkötelezettséget sem teljesítettek, — még nem jutott világos kifejezésre, hogy e két kötelék közül voltaképen melyik az erősebb és különösen, hogy melyik alkalmas és hivatott arra, hogy e személyeknek a külföldön való megítélését, harmadik államok területén való képviselétét meghatározza.

Fontos elvi kijelentést tett e tekintetben az Ausztria és Magyarország s Törökország között 1879 április 21-én kötött konstantinápolyi egyezmény VI. cikke. E szerint ugyanis «azon kérdés, mily eljárás alá esnek Bosznia és Hercegovina lakosai, midőn e tartományokon kívül tartózkodnak vagy utaznak, külön megállapodásban utólag fog szabályoztatni». Érdemleges rendelkezést a VI. cikk nem tartalmazott ugyan, magát az eldöntendő kérdést, hogy t. i. mely állam alattvalóiként ítéltessenek meg a boszniai illetőségű személyek a külföldön, függőben hagyta, de azzal, hogy Törökország itt elvben elismerte azt, hogy török állampolgárok a külföldön másképen, mint török állampolgári minőségük alapján is megítélhetők, ezzel voltaképen lemondott az e személyek felett való personális felségjogáról. Mert az, hogy a bosnyákok és hercegovinaiak külföldön való képviselete utólag miképen fog rendeztetni, ez csak a szabályozás *módozatára* vonatkozik, maga az elvi kérdés már eldöntetett abban a pillanatban, a mikor egy ilyen szabályozás kilátásba vétetett. És míg e szerződésnek I. cikke még fennállónak jelentette ki a szultán

* Jellemző ez állapot átmeneti jellegére, hogy az occupatio első két évében, még a Bosznia és Hercegovina területén levő öt osztrák-magyar consularatus birói hatósága is fentartatott az e tartományok területén tartozkodó osztrák és magyar állampolgárok felett. (1878 december 23-iki rendelet.) Az osztrák-magyar consularatusokat csak az 1880. márczius 5-iki 827. sz. közös pénzügyministeri rendelet szüntette meg. (Sammlung 1878—80. II. köt. 64. l.)

souverainitását, addig a VI. cikk e souverainitásnak érvényesítésére már az utolsó lehetőséget is feladta.¹

Tényleg a VI. articulusban contemplált megállapodás az occupatio egész tartama alatt nem jött létre, azonban Ausztria és Magyarország élve azzal a korlátlan rendelkezési jogosultsággal, melyet a berlini szerződés XXV. articulusában nyert Bosznia felett, és mely az összes államhatalmi functióknak, a belső és külső souverainitásnak kifejtésére egyaránt feljogosította, egyoldalú tények útján rendezte az idevágó jogviszonyokat. A közös pénzügyministerium és az országos kormány rendeleteinek egész sorozata a bosnyákoknak és hercegovinaiaknak a külföldön való képviselőjét, a diplomatiái védelem feladatait az osztrák-magyar követségekre és consulatesokra ruházta, ugyanazt a védelmet és támogatást biztosítva a boszniai illetőségűek számára még Törökország területén is, mint a magyar és osztrák állampolgárok számára.² A Törökország területén levő követségek és consulatesok is felhatalmaztattak, hogy az ott tartózkodó boszniai illetőségű személyek jogi és egyéb magánügyeiben a serajevoi országos kormányval közvetlenül érintkezhessenek és hogy számukra külföldre szóló útlevelet — mely pedig jogi természetére nézve az állampolgárság igazolására hivatott okirat — kiállíthassanak.³

A külügyi felségjognak kifejtésével a boszniai tartományi illetőségű személyek ilyképen mind teljesebb alávetett-

¹ Ez a szerződés a szultán souverainitásának semmiféle reális hatását sem ismerte el, egyedül vallási souverainitását tartotta fenn. De hogy ez mennyire jogi és politikai jelentőség nélkül való, azt világosan igazolja az a tény, hogy még az annexio után kötött 1909 február 26-iki conventio is, a melylyel Ausztria és Magyarország s Törökország a közöttük függőben levő kérdéseket rendezték, a szultán vallási souverainitását továbbra is fentartotta, kimondván IV. cikkében, hogy a szultán neve a mohammedának nyilvános imádságaiba továbbra is be lesz foglalva.

² L. a közös ministeriumnak 1879 április 7-én kiadott 801. sz. (Sammlung 1878—80. I. köt. 392. l.) és az 1880 december 12-én kiadott 7976. sz. rendeletét. (Sammlung 1878—80. I. köt. 417. l.)

³ L. az 1879 április 7-iki és május 13-iki rendeleteket. (Sammlung 1878—80. I. köt. 395. l.)

ségi viszonyba jutottak Ausztriával és Magyarországgal szemben. És ahhoz képest, a hogy Ausztria és Magyarország mind szorosabbra fűzte azt a köteléket, mely Bosznia népét hozzánk fűzte, a hogy fokról-fokra bővítette a boszniai tartományi illetőség tartalmát, azon módon szorult mind szűkebbre a török állampolgárság jogi tartalma, míg végre minden reális jelentőségét elvesztette.

Ez a fejlődési processus már az 1881. év jogalkotásával nyert befejezést, a mikor is Ausztria és Magyarország levonta úgy a territoriális, mint a personalis felségjognak legvégső consequentiáját, az első irányban a hadügyi felségjog igénybevételével, az 1881. évi október 24-iki ideiglenes véderőtörvény megalkotásával, a másik irányban pedig az ugyan-ezen év október 13-án kelt kormányrendelet kibocsátásával.¹ A véderőtörvény, a melyről annak idején *Martens*² azt monddotta, hogy ezzel Ausztria és Magyarország erőszakot követett el a bosnyákok és hercegovinaiak lelkiismeretén, a boszniai honosokat Bosznia és Hercegovina, valamint a monarchia két államának védelmére,³ tehát elvileg arra is kötelezte, hogy szükség esetén Törökország ellen is harcoljanak. Az 1881. október 13-iki közös pénzügyministeri rendelet, valamint az ennek alapján kibocsátott november 13-iki országos kormányrendelet⁴ pedig kimondotta, hogy a novibazári szandzsák területén, tehát *török területen* tartózkodó bosnyákokra és hercegovinaiakra a plevljei osztrák-magyar polgári biztos jurisdíctiója⁵ éppen úgy kiterjed, mint az osztrák és magyar

¹ Ugyancsak az 1881. évre esik a Boszniában fentartott külföldi consulatesok birói hatóságának megszüntetése is. Az angol állampolgárok az 1880. november 25-iki (Sammlung 1878—80. II. köt. 69. l.), a német állampolgárok az 1881 február 5-iki («Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Herzegowina.» 1881. 127. l.), az orosz, francia és olasz állampolgárok pedig az 1881 október 22-iki rendelet útján helyeztetek a tartományi bíróságok hatósága alá. (Sammlung 1881. 750. l.)

² «Völkerrecht.» Berlin, 1883. I. köt. 364. l.

³ Sammlung, 1881. 697. l.

⁴ Sammlung, 1881. 754. l., 25,380. sz. körrendelet.

⁵ A plevljei osztrák-magyar polgári biztos vette át a megszünt serajevói főconsulatus kerületébe tartozott novibazári szandzsák területén a consuli hatóságot illető jurisdíctiót. 1881. R. T. 1071.

alattvalókra, és egyúttal azt a nagyjelentőségű elvi kijelentést tette, hogy annak az *alattvalói viszony*nak, mely a monarchia és e tartományok lakói között létesült, e tartományok határain kívül is kifejezésre kell jutnia. Ezzel a consularis bírászkodás jogát is igénybe vettük a Törökország területén tartózkodó bosnyokok és hercegovinaiak felett¹ és így az a különleges jogállás, mely a capitulatiók értelmében ott a magyar és az osztrák állampolgárokat megillette, a boszniai illetőségű személyekre is kiterjesztést nyert.

Ugyancsak ez évtől kezdve már *nemzetközi szerződések*, t. i. a kereskedelmi szerződések útján is intézkedtünk a külföldön tartózkodó boszniai illetőségűek jogi helyzetéről, a *status personalis* körébe tartozó jogviszonyairól. És sajátos, hogy éppen Szerbia, mely annak idején az annexio ellen leghevesebben tiltakozott, volt az első az európai államok között, a melylyel ily értelmű szerződést kötöttünk,² és a melynek útján Szerbia jogilag is elismerte azt, hogy a bosnyokok és hercegovinaiak még a külföldön is többé nem, mint Törökországnak, hanem mint Ausztriának és Magyarországnak alattvalói szerepelnek, vagyis Szerbia ezzel már az occupatio alatt elismerte az annexio jogállapotát.

Ezek szerint a personális felségjogot is egész terjedelmében igénybe vettük e tartományok népe felett és így a

¹ Politikai okokból, a török hatóságokkal való kollíziók elkerülése céljából azonban Ausztria és Magyarország tartózkodott e jogának szigorú érvényesítésétől és tényleg nem egy esetben türte azt, hogy a Törökország területén tartózkodó boszniai illetőségű személyek a török bíróságok jurisdictiója alá vonassanak. A török hatóságok általában nem tekintették a bosnyákat külföldieknek és nem vonták meg tőlük a török állampolgárokat illető polgári és politikai jogokat sem.

² Az 1881 május 6-án kötött és az 1882:XXX. t.-cz.-be iktatott kereskedelmi szerződést. E szerződés II. cikke a szerződő felek alattvalóinak egymás területén való magánjogi viszonyait rendezi, XVI. cikke szerint pedig «e szerződés hatálya mindazon országokra kiterjed, a melyek az osztrák-magyar vámterülethez jelenleg tartoznak, vagy jövőben tartozni fognak». Miután pedig az 1879:LII. t.-cz. alapján Bosznia és Hercegovina az osztrák-magyar vámterületbe olvasztott, ennél fogva e szerződésnek minden rendelkezése, tehát a magánjogi viszonyokat rendező II. cikke is, Bosznia és Hercegovina népére is kiterjed.

Bosnyákok és hercegovinaiak joglását nemcsak Bosznia területén, hanem a külföldön, sőt Törökország területén is, a török hatóságokkal szemben is, többé nem török állampolgárságuk, hanem egyedül tartományi illetőségük határozta meg. Bosznia népe felett tehát a monarchia két államát illette a souverainitás minden megnyilvánulásában és ezért joggal nevezte már *Rivier*,¹ utóbb pedig *Bonfils*² és *Liszt*³ ezt a viszonyt burkolt annexiónak.

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség e szerint az Ausztria és Magyarország által Boszniában létesített uralomnak való *feltétlen és kizárólagos* alávetettséget jelentette, a török államhatalom bárminő jogának teljes kizárásával. Ez az alávetettség közvetlenül a suprema potestast kifejtő tartományi hatóságoknak való alávetettség formájában érvényesült, közvetve azonban a monarchia két államának való alattvalói viszonyt jelentette. Hogy az országos kormány a boszniai tartományi illetőséget már az occupatio tartama alatt is a bosnyákok és hercegovinaiak kizárólagos honossági kötelékének tekintette, azt bizonyítja az, hogy a tartományi illetőséget már az occupatio tartama alatt is *önállóan adományozta*, tehát meg lehetett szerezni azt a török állampolgárságtól függetlenül, sőt, ha török állampolgárok kívánták is a boszniai tartományi illetőséget megszerezni, éppen úgy az országos kormányhoz kellett fordulniok az illetőség adományozásáért, mint bármely más külföldinek. A tartományi illetőségnek önálló jogon való adományozása bizonyítja egyúttal azt, hogy az osztrák és magyar uralom anyyira feltétlen birtokában állott ott az államhatalom teljességének és kizárólagosságának, hogy még azt a prærogatívát, mely mást, mint a souverain államhatalmat, meg nem illetethet, tudniillik az alattvalói kötelékbe való felvétel jogát is, igénybe vette.

Hogy pedig a bosnyákok és hercegovinaiak török állam-

¹ «Principes du droit des gens.» Paris, 1896. I. köt. 201. l.

² «Lehrbuch des Völkerrechts.» Berlin, 1904. 181. l.

³ «Das Völkerrecht.» Berlin, 1907. 102. l. — Hasonló képen *Ferrin-aquet*: «Des annexions déguisées de territoires.» (Revue générale de droit international public. 1909. 3. sz. 341. l.)

polgári minősége reájuk nézve semminemű jogi hatást nem gyakorolt, az legvilágosabban abban nyilvánul, hogy az ilyen *honosított* boszniai tartományi illetőségű személyeket minden irányban ugyanazon jogállás illette meg, mint az *eredeti* tartományi illetőségűeket, a kiknek tartományi illetősége mellett még török állampolgársága is fennállott.

A bosnyákok és hercegovinaiak török állampolgársága tehát minden irányban megszűnt jogi hatást gyakorolni, pusztá czímmé devalválódott, úgyszólván alig volt egyéb, mint egy epitheton ornans, a mely éppen olyan nudum just jelentett Bosznia népére nézve, mint a milyen nudum jus volt a szultánra nézve az ő névleges souverainitása Bosznia felett. A tulajdonképeni tényleges állampolgári statust e személyekre nézve a boszniai tartományi illetőség képviselte, mely jogviszonyaikat közjogi, magánjogi és büntetőjogi tekintetben egyaránt meghatározta, szóval a bosnyákok és hercegovinaiak már az annexio előtt is kizárólag Ausztria és Magyarország alattvalói voltak, a kik nemesak Bosznia területén, hanem azon kívül is, nem a török, hanem a boszniai törvények hatálya alatt állottak. És a midőn Ő Felsége souverain jogainak Boszniára és Hercegovinára történt kiterjesztésével a bosnyákok és hercegovinaiak török állampolgári minősége megszűnt, ezzel személyállapotukban egyáltalában nem állott be változás, csupán egy czímmel, egy személyi jelzővel fogatkoztak meg.

Itt tehát megfelelően Bosznia különleges, a maga nemében egyedül álló államjogi helyzetének, a lakosság honosságváltozása egészen különleges módon, az általános elvektől eltérően, úgyszólván *automatice* ment végbe és míg terület-bekebelezések esetén általában az érdekelt államok közötti szerződések szokták rendezni a honossági jogviszonyok kérdését, addig itt ilyen rendezésre többé szükség nem volt, mert mire az annexióra került a sor, az érdekelt hatalmak már *megállapodott* honossági jogviszonyokkal állottak szemben.

A boszniai tartományi illetőségűek egy csoportjára azonban különleges rendelkezést állapított meg e tekintetben az Ausztria és Magyarország s Törökország között 1909 február hó 26-án kötött egyezmény, az úgynevezett *entente-jegyző-*

könyv». Ez egyezmény III. cikke ugyanis kimondotta, hogy azok a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségű személyek, a kik e szerződés ratificációjának időpontjában Törökország területén tartózkodnak, török állampolgárságukat, *úgy mint eddig (comme par le passé)*, megtartják.¹ Minthogy a ratificatio időpontjában² nagyszámú boszniai illetőségű személy tartózkodott Törökország területén és így a III. articulus e rendelkezésének nagy gyakorlati jelentősége van, néhány szóval arra is ki kell térnem.

A török állampolgárság fentartása «úgy, mint eddig», «comme par le passé», ebben az esetben nem volt szerencsésen választott kifejezés, mert hiszen az eddigi állapot éppen az volt, hogy e személyeknek török állampolgársága mellett egyidejűleg boszniai tartományi illetősége is fennállott. Már pedig fel kell tételeznünk, hogy a szerződő felek éppen ellenkezőleg a török állampolgárságot *nem úgy, mint eddig*, hanem *kizárólagos* honossági statusként kívánták e személyekre nézve fentartani, vagyis, hogy a III. articulus implicite egyúttal az eddig birt tartományi illetőség megszüntetését akarta kifejezni.

Az annexio időpontjában azonban, mint láttuk, a bosnyákokra és hercegovinaiakra nézve többé nem török állampolgárságuk, hanem tartományi illetőségük képviselte az állampolgárságtól függő jogok és kötelességek alapját, mely személyállapotukat minden vonatkozásban meghatározta. És így tartományi illetőségük elvesztése s török állampolgárrá nyilvánításuk *valóságos honosságváltozást* jelen-

¹ «Les originaires de la Bosnie et de l'Herzégovine qui se trouvent actuellement en Turquie, continueront à conserver leur nationalité ottomane comme par le passé.» Ez egyezmény szövegét l.: «Boszniára és Hercegovinára vonatkozó diplomatiái ügyiratok». (A cs. és kir. külügyministeriumnak a delegatiók 1910. évi ülészaka elé terjesztett jelentése.) 78. l. — E szerződés mind ez ideig nem terjesztett a magyar képviselőház elé. Az osztrák kormány már 1909 június havában terjesztette az osztrák képviselőház elé az ezen egyezményt tartalmazó javaslatot. (4. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhaus. — XX. Session, 1909.)

² A ratificatio 1909 április hó 26-án történt meg.

tett reájuk nézve, minthogy ezzel egész személyi statusuk megváltozott.

A szerződő felek nyilván abból a feltevésből indultak ki, hogy e személyek a Törökország területén való tartózkodás útján dokumentálták azon szándékukat, hogy a török állam polgárai kívánnak lenni. Lehet, hogy az ott tartózkodó bosnyákok és hercegovinaiak egy részénél ez a szándék tényleg fenforgott, így általában jogosult volt ez a feltevés a mohammedán vallású tartományi illetőségűekre nézve, ámde más vallású és nemzetiségű boszniai illetőségű személyek is tekintélyes számban éltek a ratificatio időpontjában Törökország területén, a kik esetleg igen értékesnek tekintették magukra nézve tartományi illetőségük fentartását s ama jogokat és kiváltságokat, melyeket az számukra biztosított, így első sorban a consuli bíraskodás alá tartozásukat, s a kiknek esetleg egyáltalában nem állott szándékukban, hogy tartományi illetőségüket a török állampolgársággal felecséreljék. A ratificatio időpontjában Törökország területén való tartózkodás pusztá ténye tehát, de sőt a rendes lakóhely sem bizonyítja még egymagában ily szándék fenforgását.

És éppen ezért úgy vélem, — megfelelően a nemzetközi jog azon elvének, mely az egyénnek beleszólást enged statusváltozásának kérdésébe, — mindenesetre módot kellett volna adni az érdekelt személyeknek arra, hogy a mennyiben személyállapotuknak e változása érdekeiket netalán sértené, azzal szemben eddigi statusukat megóvhassák, pl. olyképen, hogy bizonyos határidő, mondjuk egy évi határidő adatott volna a Törökország területén tartózkodó boszniai illetőségű személyeknek, a mely határidő alatt megfelelő nyilatkozat tételük útján boszniai tartományi illetőségüket fentarthatták volna.*

A III. articulus azonban az érdekelt személyek minden

* Éppen úgy, mint a hogyan pl. a lombard-velencei területnek Olaszországba való bekebelezésekor az 1866. évi október 3-iki bécsi békeszerződés XIV. cikke az *Ausztria területén* tartózkodó lombardiai illetőségű személyeknek is egy évi határidőt adott az optióra. (*Neumann-Plason: Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche.* 1877. IV. köt., 573. l.).

megkérdetése nélkül disponál statusváltásuknak kérdésében és megfosztván őket tartományi illetőségüktől, egyszerűen besorozza a *ratificatio időpontjában* Törökországban tartózkodó bosnyákokat a török állampolgárok közé. Az egyezmény e cikkével Ausztria és Magyarország igen messze menő concessiót tett Törökországnak, mert alattvalóinak egy részét, oly személyeket, a kiket boszniai illetőségüknél fogva minden kötelezettségük, tehát a védkötelezettség is már Ausztriához és Magyarországhoz fűzött, Törökországnak átengedett.

A tartományi illetőségre vonatkozó jogforrások között nevezetes szerep jut ekként az 1909. évi február 26-iki conventiónak, mert ez jelentékenyen szűkebbre szorította a tartományi illetőségű személyek körét, mint a minő volt az az annexio pillanatában.

Nézzük már most, hogy a Bosznia és Hercegovina jogi helyzetében Ő Felsége souverain jogainak kiterjesztése által beállott változás, minő kihatással volt a tartományi illetőség szerepére és jelentőségére.

Bosznia és Hercegovina annexiójával a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség lényegileg nem változott, mert az annexió e tartományoknak pusztán nemzetközi jogi helyzetét változtatta meg, de érintetlenül hagyta azt a kapcsolatot, mely Boszniát a monarchia két államához fűzte és így az a kötelék is, mely Bosznia és Hercegovina népének e tartományokhoz való tartozását fejezte ki, lényegében érintetlen maradt. A belső konstelláció Ausztria, Magyarország és Bosznia között ezután sem változott; az annexió tehát nem hozta Boszniát *szerves kapcsolatba* a két állammal és így Bosznia nem vált *alkotó részévé* valamely magasabb állami egységnek, nem jutott egy egységes államhatalommal jogviszonyba,* hanem ez idő szerint csupán *tartozéka* a monarchia két államának, egy külön közigazgatási terület, *corpus separatum*, mely ideiglenesen, úgy mint

* Jaeger szerint Bosznia a monarchiának, mint egységes jogalany-nak, alkotó-részévé vált. «Das Verfassungsstatut für Bosnien und das Staatsrecht der Monarchie.» (Die Freistatt. 1910. 24. sz.)

eddig, Ausztria és Magyarország közös uralma, *coimperiuma* alatt áll.*

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség tehát Ausztria és Magyarország irányában ezután sem jelentett szorosabb, szűkebb, bensőbb kapcsolatot és ezután sem jelentett másnemű kapcsolatot, mint eddig. Ehhez képest a tartományi illetőségű személyek helyzete Ausztriával és Magyarországgal szemben is változatlan maradt, vagyis azok, úgy mint eddig, ezután is *külföldieknek* tekintendők, a kiknek úgy Magyarországon, mint Ausztriában külön kell magukat honosíttatniok, a mennyiben a magyar, illetve az osztrák állampolgárokat megillető jogokat kívánnak gyakorolni.

A tartományi illetőség lényegének változatlansága dacára azonban több irányban változtak a körülmények, melyek módosítólag hatottak a tartományi illetőség szerepére és jelentőségére is. Az első változás abban állott, hogy az annexió jogilag is megszüntetvén a bosnyákok és hercegovinaiak török állampolgárságát, a boszniai tartományi illetőség azontul, mint teljesen *önálló*, minden más állampolgárságtól független honossági kötelék szerepelt. Ezt a nemzetközi jogi helyzet által előidézett változást követte a tartományi önkormányzati szabályzat kibocsátása, mely felruházta a tartományi illetőségű személyeket politikai jogokkal, részt adott Bosznia népének a közhatalom intézésében és ezzel a boszniai tartományi illetőség, mely eddig mint *pusztaládeveteltségi viszony* jelentkezett, — a mennyiben egyedül kötelezettségek útján éreztette hatását, — most az állam-

* *Tényleg* Bosznia, Ausztria és Magyarország condominiumja; hogy azonban ez a viszony *de jure* ném tekinthető condominiumnak, erre nézve lásd: «Az állampolgári jogviszonyok Boszniában és Hercegovinában» című czikkemet. (Jogállam. VIII. évf. 428. és köv. l.) — Ausztria és Magyarország condominiumának tekinti Boszniát *Bernatzik*: «Das Annexionsgesetz und die staatsrechtlichen Verhältnisse Bosniens und der Hercegovina». (Neue Freie Presse. 1900. szeptember 21.), hasonlóképen *Herrnritt*: «Handbuch des österreichischen Verfassungsrechtes.» Tübingen. 1909. 262. l. — *Steinbach* szerint Bosznia, Ausztria és Magyarország condominiumában levő mellékország (Nebenland). «Die bosnische Verfassung». (Jahrbuch des öffentlichen Rechts. 1910. IV. köt. 481. l.)

polgárság positiv tartalmi részével, az állampolgári jogokkal is kiegészítést nyert. És végül ezt, az állampolgárság önállóságával, egész tartalmi teljességével és összes attributumaival¹ felruházott tartományi illetőséget, melynek kifejezett szabályozásától mindeddig tartózkodott az országos kormány, az önkormányzati szabályzat, egyúttal formaszzerű, szervezett jogintézményként illesztette az alkotmány alapintézményei közé és ezzel quasi sanctionálta egy különleges boszniai honosság létezését.

A tartományi illetőség ekképen lényegbeli változatlan-sága daczára egyrészt a nemzetközi jogi helyzet változása, másrészt a belső jogrend átalakulása folytán merőben új jogi és politikai jelentőséget, az eddiginél magasabb pozíciót nyert, valóságos állampolgári rangra emelkedett. S ezután ha kérjük, mi különbözteti meg a tartományi illetőséget az állampolgárságtól, valóban csak az lehet a válasz, hogy — a pusztá név.

Egy különleges állampolgári jogviszony konstruálása azonban megfelelő jogi alap, vagyis megfelelő államhatalom nélkül, veszedelmes közjogi praëjudiciumoknak nyithat teret, mert szinte ösztönzi a különböző politikai áramlatokat arra, hogy egy megfelelő, a maguk szája íze szerint való államhatalmat kutassanak mögötte. Hiszen látjuk. Logy pl. Horvátországban mennyire kiaknázott érve és eszköze a horvát állam önállóságát hirdető elméletnek, hogy egy pusztá közösségi illetőséghez, — mert hiszen a horvát országos illetőség nem egyéb, mint a társországok területén birt közösségi illetőség, — különleges jogi következmények fűzetnek. És Bosznia jelenlegi tisztázatlan jogi helyzete mellett a tartományi illetőség mai formájában egyaránt jó fegyverként kínálkozik úgy annak az irányzatnak, mely Bosznia külön államiségát szereti hirdetni,² valamint annak, mely

¹ L. erre nézve: «A választói jog és a tartományi illetőség Boszniában és Herzegovinában» című értekezésemet. (Jogállam. IX. évf. 336. és köv. l.)

² Így utalok arra, hogy a boszniai tartománygyűlés 1910. június 23-iki ülésén Sunaries tartománygyűlési képviselő nyíltan hangoztatta hogy a boszniai tartományi illetőség tulajdonképen valóságos állam-

az önálló statusként szereplő tartományi illetőségben egy-centrális, felsőbb államhatalomhoz fűző köteleket, birodalmi állampolgárságot keres.¹ A mai határozatlan, kiforratlan provisorium mellett az ilyen szélsőséges irányzatok alkalmas talajra lelnek, mert az efféle kiforratlan jogállapotból szinte mindent ki lehet magyarázni.

Az állampolgári kötelek, *jogviszony* az államhatalom és az egyén között, kifejezője annak a közvetlen és exclusiv kapcsolatnak, mely az egyént az államhatalomhoz fűzi. A hol e jogviszony alanyainak egyike hiányzik, ott ez a jogviszony természetesen létre sem jöhet; az olyan közületben tehát, a melynek külön államhatalma nincsen, külön honossági kötelek fogalma sem konstruálható.

Mint hogy pedig sem külön boszniai közhatalom,² sem Ausztriának és Magyarországnak közös államhatalma, vagyis egységes birodalmi államhatalom nem létezik és ilyet a bosnyák alkotmány sem tudott megteremteni, miután tehát olyan államhatalom, a melyet egy különleges boszniai honosság reprezentálhatna, egyáltalában nem áll fenn, a tartományi illetőségnek, *mint önálló államjogi köteleknek*, jogosultsága nincsen.

polgárság. Sőt újabban Boszniában már mind általánosabbá válik az a követelés, mely Bosznia népe számára a «tartományi illetőségü» kifejezés helyett az «állampolgár» megjelölést reklamálja. A tartományi tanácsnak küldöttsége által Burián báró közös pénzügyminiszernek Budapesten 1911 február hó 14-én átnyújtott memorandum egyebek között ezt a követelést is felhossa.

¹ Tezner már említi, hogy a boszniai tartományi illetőségük tulajdonképen valóságos birodalmi állampolgárok («die einzigen vollen Reichsbürger der Monarchie»). «Der Kaiser». Wien, 1909. 268. l.

² Geller elismeri ilyen külön boszniai államhatalom létezését, a mennyiben szerinte Bosznia jelenlegi helyzetében külön állam, mely Ausztriával és Magyarországgal a reál-unió viszonyában áll. «Bosnisch-herzegovinische Verfassungs- und politische Grundgesetze». Wien. 1910. 11. l. Ezt a felfogást azonban maga a bosnyák alkotmány megczáfolja, a mely szerint Boszniát az államiság leglényegesebb kritériuma, az önrendelkezési jog, sem a törvényhozás, sem a végrehajtás terén nem illeti meg. Boszniának sem közjogi, sem nemzetközi jogi tekintetben önálló jogalanyisága nincsen.

A tartományi és országos illetőség fogalmával más államok jogrendszerében is találkozunk. Egyes államalakulatokon belül ugyanis egyes területrészek partikuláris jogállással vannak felruházva; az ilyen partikuláris jogterület kötelekébe való tartozás rendszerint bizonyos különleges jogviszony formájában jut kifejezésre. Ilyen jogviszonyt képviselnek pl. az elsass-lotharingiai tartományi illetőség, a német védterületek honossága, az u. n. *Schutzgebietenangehörigkeit*,¹ amelynek egy különlegesen szervezett kategóriája a német-kelet-afrikai tartományi illetőség,² és ilyen általában más államokban is a *gyarmati illetőség*. Ezekkel analog jogviszonyok továbbá a kanadai polgárság, az egyiptomi indigenatus, a finlandi állampolgárság, a mely szintén nem egyéb, mint országos illetőség,³ a svájci kantonpolgárság (*Kantonbürgerrecht*), az osztrák tartományi illetőség,⁴ és ugyancsak ilyen, bár alárendeltebb jogi jelentőséggel, a horvát tartományi vagy országos illetőség.

A tartományi és országos illetőségnek itt említett kategóriái mind megegyeznek abban, hogy nem önálló statust képviselnek, hanem csak közvetítik az illető partikuláris jogterület kötelekébe tartozó személyeknek valamely magasabb, a partikuláris területrészt is felölelő államhatalomhoz való tartozását. Így pl. az elsass-lotharingiai tartományi illetőség közvetíti az elsass-lotharingiai illetőségű személyeknek a né-

¹ A védterületek lakosainak honossági viszonyait az 1900 szeptember 10-iki német törvény 9. §-a szabályozza. L. Laband: «Deutsches Reichsstaatsrecht». Tübingen. 1907. 438. l.

² A keletafrikai tartományi illetőséget az 1903 október 24-iki császári rendelet szabályozta. (Hesse: «Die deutsch-ostafrikanische Landesangehörigkeit». Zeitschrift für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft. VI. évf. 1. sz. 4. l.)

³ Palmer: «Magyarország és Ausztria közjogi viszonya». Budapest. 1891. 17. l.

⁴ Az osztrák törvényhozás a tartományi illetőség fogalmát sehol sem határozta meg, csak az 1863 december 3-iki törvény határozta meg a községi illetőség fogalmát. Ez alapon a tartományi illetőség (*Kronlandsangehörigkeit*), valamely tartományon belül levő községben birt illetőséget jelent. (Ulbrich: «Österreichisches Staatsrecht». Tübingen. 1909. 180. l.)

met birodalomhoz, a kanadai polgárság a Kanada jogi kötelekébe tartozó személyeknek az angol államhatalomhoz való tartozását, éppen úgy, mint a hogyan a svájci kantonpolgárság megadja a svájci állampolgárságot,* a horvát országos illetőség pedig a magyar állampolgárságot. Szóval a tartományi és országos illetőség lényeges jellege a *közvetítő szerep*; az itt felsorolt jogviszonyok valamennyien csupán valamely magasabb rendű közjogi köteleknek, az *állampolgárságnak* szűkebb fokozatai, vagyis secundär jogviszonyok.

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség ellenben maga is *önálló*, állampolgárságtól független status, a mely nem közvetíti a tartományi illetőségüknek valamely magasabb jogi egység, valamely felsőbb államhatalom kötelekébe való tartozását, hanem *kizárólag* Bosznia polgáraivá teszi a tartományi illetőségű személyeket. A boszniai tartományi illetőségű személyek az állampolgári jogokban és kötelesekben *közvetlenül* boszniai tartományi illetőségük alapján vesznek részt, holott pl. az elsass-lotharingiai tartományi illetőségükre nem tartományi illetőségük, hanem német birodalmi állampolgárságuk alkotja az állampolgári jogok és kötelesek forrását. S míg a tartományi és országos illetőségnek említett kategóriái önmagukban nem is képezhetik külön szerzési aktus tárgyát és azon állampolgárságtól, melynek accessoriumaiként jelentkeznek, függetlenül meg sem szereshetők, addig a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség megszerzhető önállóan, *közvetlenül*, vagyis a nélkül, hogy általa valamely állampolgárság megszerzetnék, illetve a nélkül, hogy annak elnyerése valamely állampolgárság előzetes megszerzését tételezné fel. A boszniai tartományi illetőségű személyekre nézve e szerint az ő tartományi illetőségük képezi azt a *legmagasabb közjogi statust*, a melyet más személyekre nézve az állampolgárság, így az elsass-lotharingiaikra a német állampolgárság, a horvát országos illetőségükre a magyar állampolgárság képvisel.

* Az 1874. évi szövetségi alkotmány 43. cikke szerint: «Jeder Kantonsbürger ist Schweizerbürger».

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség tehát nem *illetőség*, az illetőség általános fogalma szerint, mert nem másodfokozatú status, hanem egészen önálló honossági jogviszony; másrészt azonban nem is *állampolgárság*, mert olyan államhatalom, melynek az megfelelné, nem létezik. Ez tehát mintegy a kettő között álló kategória, a melyet az állampolgárság tartalma és önállósága, s a tartományi illetőség neve illet meg. Mint ilyen, semmiféle jogi kategóriába be nem illeszthető, *sui generis* honossági jogviszony, a mely ma éppen olyan önálló és független államjogi kötelekként szerepel még a nemzetközi viszonylatokban is, mint akár a magyar vagy osztrák állampolgárság, tehát ezek mellett quasi koordinált statusként jelentkezik.

Ebben a formájában a tartományi illetőség áttöri Ausztria és Magyarország jelenlegi kapcsolatának kereteit, mert a dualismus alapján álló kapcsolat keretén belül csak kétféle államhatalom áll fenn és ehhez képest csak kétféle állampolgárságnak van helye. Ha a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőséget ennek a kapcsolatnak a keretébe be akarjuk illeszteni, előbb a tartományi illetőség önállóságát kellene megszüntetnünk. Hogy vajjon ez a jelenlegi államjogi konstelláció mellett keresztülvihető-e, avagy csak ennek megváltoztatása esetén, erre előadásom végén leszek bátor reátérni.

II. A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség megszerzése és elvesztése.

A tartományi illetőség szabályozására már az okkupáció tartama alatt történtek ugyan kísérletek, minthogy azonban a magyar és az osztrák kormány a szabályozás módozatára vonatkozólag nem tudott megállapodásra jutni, a jogalkotó faktorok kénytelenek voltak tételes szabályok kibocsátásától tartózkodni. Ilyképen irott jog hiányában egyedül az országos kormány gyakorlata volt irányadó a tartományi illetőség megszerzése és elvesztése tekintetében. Hogy azonban ott, a hol nem támogatja a közigazgatási hatóságokat a kodifikált jog kötelező szabálya, mennyire aggályos a legfőbb közjogi

status megszerzése és elvesztése felett való határozás jogát a gyakorlatra bizni, erre nézve elég pl. arra a nagyfokú jogbizonytalanságra utalnok, mely nálunk az 1879. évi L. t. cz. hatályba lépte előtt a honossági jogviszonyok terén fennállott.

De Boszniában ezenfelül még egy különleges indok is sürgette a honossági jogviszonyok szabályozását. A bosnyák jognak ugyanis alapelve, hogy azon jogviszonyokban, a melyekre a boszniai törvények nem intézkednek, kiegészítő jogforrásként a magyar vagy az osztrák jog megfelelő szabályai alkalmaztatnak.¹ Ez a rendező elv ugyan fakultative úgy a magyar, mint az osztrák jogot subsidiárius jogforrási jogosultsággal ruházta fel, minthogy azonban túlnyomó részben osztrák bírák² működtek Boszniában, tényleg oda vezetett, hogy úgyszólván általánossá vált az osztrák jog szerinti eljárás. Így pl. magánjog terén a recipiált kiegészítő jogforrás ma az osztrák polgári törvénykönyv.³

Mint a jogban általában, úgy a honossági jogviszo-

¹ A főtörvényszék részére 1879 július 17-én kibocsátott utasítás 12. §-a szerint ugyanis az anyagi jog terén, a mennyiben a fennálló törvények intézkedést nem tartalmaznak, «az osztrák-magyar monarchiában érvényes jog irányadó». (Sammlung. 1878—80. II. köt. 23. l. 1390. sz. kormányrendelet). Ezt az elvet megerősíti az 1880 márczius 16-iki 1467. sz. közös pénzügyministeri rendelet. (Sammlung. 1878—80. II. köt. 32. l.)

² Részben pedig horvát, tehát ugyancsak az Optk. hatályterületéről való bírák. Magyar bíró, a ki a magyar jogot alkalmazhatta volna, csak elenyésző csekély számban működött Boszniában.

³ A főtörvényszéki utasítás szerint ugyan első sorban az érvényben levő törvények t. i. a török törvények lettek volna alkalmazandók és csak másod sorban, kétség esetében «az osztrák magyar monarchiában érvényes jog», minthogy azonban a régi török törvények nem voltak hiteles formában egybe foglalva és így a bíróságok előtt ismeretlenek voltak, a gyakorlatban a főtörvényszéki utasításban kimondott irányelvvel ellentétben az Optk. alkalmazása lett a szabály és az ottomán jog csak annyiban nyert alkalmazást, a mennyiben a per folyamán a bíró előtt felderítettett. Lásd erre nézve Szalay László: «Bosznia és Hercegovina». (Márkus: «Magyar jogi lexikon». 1899. II. köt. 254. l.) és Eichler: «Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina». Wien. 1889. 187. l.

nyok terén is azt az elvet követte a gyakorlat, hogy a tartományi illetőség megszerzése és elvesztése tekintetében, a monarchia két államának az állampolgárság megszerzésére és elvesztésére vonatkozó szabályai analog módon alkalmazhatnák. Tekintettel azonban arra, hogy a két állam joga e téren több irányban eltér egymástól, ez az irányító elv egyáltalában nem volt alkalmas arra, hogy egyöntetű szabályokat képezzen ki. Ilyképen határozatlanság uralkodott a gyakorlatban és tájékozatlanság a közfelfogásban, a tartományi illetőség megszerzésére és elvesztésére vonatkozólag.

Ezen az állapoton kívánt segíteni az önkormányzati szabályzat, midőn a tartományi illetőséget szabályozás alá vette. És bármennyire aggályos volt is alkotmányjogi szempontból ennek a különleges boszniai honosságnak a tételes szabályozás által való formális elismerése, kétségtelen, hogy az új rend mellett, a mikor a tartományi illetőség olyan nagy fontosságú jogok alapja lett, a mikor a közhatalomban való részesedés a tartományi illetőséghez kötött, a gyakorlati életnek valóban elsőrendű követelménye volt, hogy határozottan megállapítható legyen, hogy a tartományi illetőség miképen szerezhető és miképen szűnik meg.

Az a szabályozás azonban, a melyben a tartományi illetőség a bosnyák alkotmányban részesült, csak *részleges* szabályozás. Csupán *egy §-ban* állított fel ugyanis az önkormányzati szabályzat idevonatkozó rendelkezéseket és természetesen, hogy azt a joganyagot, a melyet más államok területmes törvényekben szabályoztak, a bosnyák jog egy rövid §-ban egységesen nem szabályozhatta. A szabályzat 3. §-a csak a tartományi illetőség *megszerzésének* módozatait állapítja meg, de azt sem kimerítően, mert már a tartományi illetőség *adományozásának feltételeit* nem határozza meg. Rendszeres szabályozás helyett az önkormányzati szabályzat beéri azzal, hogy 4. §-ában kimondja, hogy «a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség megszerzésének és elvesztésének módozatai tekintetében a fennálló szabályok maradnak érvényben, a mennyiben azokat a jövőben más törvényerejű jogszabály kiegészíteni vagy helyettesíteni nem fogja.» Minthogy azonban

olyan jogszabályok, melyek a tartományi illetőséget tették volna szabályozás tárgyává, eddig egyáltalában nem állottak fenn, a 4. §. incorporativ utalása egyrészt a szokásjogi úton kiképződött elveknek, az országos kormány gyakorlata által követett szabályoknak, másrészt pedig azon szabályoknak fentartását jelenti, melyek *szét-szórtan*, különböző törvényekben és rendeletekben találhatók és ugyan nem közvetlenül az illetőség szabályozásával foglalkoznak, de közvetve arra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmaznak.

Ilyen szabályokat találunk elsősorban az 1907. évi július 21-iki kivándorlási rendeletben,¹ melyet a tartományi illetőség *elvesztésére* vonatkozó jogforrásnak tekinthetünk, továbbá az egyes községi szabályrendeletekben,² valamint a falusi községek igazgatásáról szóló 1907. évi február 8-iki törvényben,³ mely utóbbiak a tartományi illetőség és a községi illetőség közötti összefüggést világítják meg. Mint láttuk, a tartományi illetőség forrásai közé kell számitanunk az 1909. évi február 26-iki conventió III. cikkét is. Az önkormányzati szabályzat mellett ezek volnának a boszniai tartományi illetőség szabályozásának *írott* forrásai, míg *nem írott* forrása az országos kormány gyakorlata, mely a 4. §. utalása által jogforrás erejét nyerte és irányadónak tekintendő mindama kérdésekben, melyekre a tételes szabályok nem intézkednek. Az országos kormány gyakorlata a tartományi illetőségre vonatkozó ügyekben egy, már régebben kiadott, de közzé nem tett, csupán *pro foro interno* készült utasításra támaszkodik.

Mint hogy pedig a tartományi illetőség szabályozása ma is csak hézagos, a gyakorlatnak még mindig jelentékeny tere marad, mint subsidiarius jogforrásnak a tartományi ille-

¹ «Gesetz- und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzogovina». 1907. XIV/102. sz.

² Különösen kiemelendő e szempontból az 1907 február 16-án szentesített mostari községi statutum. «Gesetz- und Verordnungsblatt». 1907. IV/14. sz.

³ «Gesetz- und Verordnungsblatt». 1907. III/13. sz.

tőség szabályozásában.¹ És azon kérdésekben, a melyekben ekként továbbra is az országos kormány lesz a jogalkotó, a gyakorlatnak továbbra is irányító elve marad a magyar vagy az osztrák jog megfelelő elveinek analog alkalmazása.

Áttérek most a tartományi illetőség szabályozásának ismertetésére, úgy a mint azt a felsorolt jogforrások és a gyakorlat alapján egybeállíthattam. Az alábbiakban inkább a szabályozás alapelveinek jellemzésére és különösen arra törekedtem, hogy kiemeljem a bosnyák jog sajátosságait és az egyes pontok kapcsán utaljak azokra a következményekre, melyek a jelenlegi szabályozással kapcsolatosak.

A bosnyák jog a tartományi illetőség megszerzése tekintetében a *jus sanguinis* elvét követi és elismeri a családi kötelék közjogi hatását. Ehhez képest a tartományi illetőség megszerzésének derivatív módjaiként állapítja meg a *leszármazást*, (Önkormányzati szabályzat 3. §. 1. pont), a *törvényesítést* (2. pont), és a *házasságot* (3. pont).

A tartományi illetőségű atyának törvényes gyermekei elnyerik atyjuk, a tartományi illetőségű anyának házasságon kívül született gyermekei pedig anyjuk illetőségét, akár Bosznia területén, akár azon kívül születtek. A *jus soli*-nak, a Bosznia területén való születés tényének, csak mint a *jus sanguinis correctivum*ának tulajdonít az önkormányzati szabályzat befolyást a honosságra, a mennyiben, — hasonlóan a mi állampolgársági törvényünk 19. §-ában foglalt rendelkezéshez, — kimondja, hogy mindaddig, míg más állampolgárságuk, illetve mint azt a szabályzat kifejezi, míg «*más illetőségük*» be nem igazoltatik, bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségűnek tekintendők, a kik Bosznia és Hercegovina területén születtek, vagy ott mint lelcenzek találtattak és neveltettek. (3. §. utolsó bek.).

A mi a törvényesítést² illeti, az önkormányzati szabály-

¹ Így pl. a tartományi illetőség adományozásának feltételei, az illetőségnek családjogi körülmények folytán beálló elvesztése és ama nagyszámú részletkérdések tekintetében, melyek itt felmerülhetnek, a 4. §. továbbra is a gyakorlatához utasít.

² Minthogy magánjogi tekintetben kiegészítő jogforrás az Optk., a

zat nem distingvál a kiskorúak és nagykorúak törvényesítése között, hanem a tartományi illetőségű atya részéről történt törvényesítésnek általánosságban tulajdonit honosító hatályt. A törvényesítés által e szerint nemcsak a kiskorú törvényesített gyermekekre, hanem a nagykorúakra, vagyis a 20 éven felüliekre¹ is kiterjedőnek kell tekintenünk a törvényesítő atya boszniai tartományi illetőségét. E tekintetben tehát az önkormányzati szabályzat a mi jogunk elvével egyezik, mely a törvényesítés honosságszerző hatálya szempontjából szintén nem tesz megkülönböztetést kiskorú és nagykorú között, (1879: L. t. cz. 4. §.) holott pl. az osztrák jog² szerint csak a kiskorúak nyerik el a legitimáció által atyjuk osztrák állampolgárságát.³

A házasság közjogi következményei annak magánjogi érvényességétől függenek. Hogy a tartományi illetőségű személyek által kötött házasság érvényesnek vagy érvénytelennek tekintendő-e, az a Boszniában érvényben levő házassági jog értelmében itélendő meg.⁴ A római katolikusokra, a görög-keletiekre és az izraelitákra egyházi joguk irányadó házassági jogi ügyekben, az izlám hitű tartományi illetőségű személyekre nézve pedig a maguk külön joga, a seriat jog. Az önkormányzati szabályzat 8. §-a szerint ugyanis az izlám Boszniában a törvényesen elismert hitfelekezetek közé tartozik, a szabályzat 10. §-a pedig az izlamiták egymás

törvényesítésnek ott ismert formái tekintendők a bosnyák jogban is irányadónak. (Optk. 160—162. §§.)

¹ A nagykorúságot ugyanis a bosnyák jogban általában a régi török törvényeknek megfelelőleg a 20. évtől számítják, a nélkül, hogy erre kötelező jogszabály volna. *Szalay*: id. m. 266. l.

² *Ulbrich*: id. m. 182. l. — *Sieber*: «Das Staatsbürgerrecht im internationalen Verkehr». Bern. 1907. I. köt. 103. l. — *Karminski*: «Zur Condification des österreichischen Staatsbürgerschaftsrechtes». Wien. 1887. 25. l.

³ Adoptió útján a tartományi illetőség nem szerezhető meg, a községi illetőség azonban adoptió útján is elnyerhető, az adoptiónak Boszniában ismert különleges módja, az «országos szokás szerinti» adoptió, fiuvá fogadás (posinci) által. (1907 február 8-iki törvény 6. §. c. pont. «Gesetz- und Verordnungsblatt». 1907. III/13. sz.)

⁴ 1885 május 8-iki 3100/III. sz. kormányrendelet. (Sammlung. 1885. 114. l.)

közötti családi, házassági és örökösödési ügyeiben a seriat jogot, a mohammedánok egyházi jogát¹ recipiálta. Az 1883-ban az országos kormány által egy codexben összefoglalt seriat házassági jog 27. szakasza szerint egy férfi egyidejűleg négy nővel folytathat házasságot.² Minthogy a bosnyák jog szempontjából mind a négy házasság érvényes lesz, a boszniai mohammedánoknak mind a négy felesége elnyeri férje tartományi illetőségét, mind a négy házasságból született gyermekek törvényesek lesznek és törvényes leszármazás czimén elnyerik atyjuk tartományi illetőségét.

A tartományi illetőség megszerzésének e *származékos* módjain kívül a szabályzat két *eredeti* szerzőmódját ismeri a tartományi illetőségnek és pedig az adományozást, s a magyar és osztrák állampolgárokra nézve, de csakis azokra, a közszolgálatban való alkalmazást. E két utóbbi pontot már közelebbről kell szemügyre vennünk, hogy megismerhessük azt, hogy a bosnyák jog milyen természetű jogi köteleknek tekinti a tartományi illetőséget, illetve a mi e kérdés szempontjából legfontosabb, hogy megismerhessük a tartományi illetőségnek a magyar és osztrák állampolgársághoz való viszonyát.

Minthogy az *adományozást* az önkormányzati szabályzat 3. §-ának 5. pontja csak felsorolja a tartományi illetőség megszerzésének esetei között, feltételeit azonban nem állapítja meg, e tekintetben az országos kormánynak, mint a tartományi illetőség adományozására illetékes hatóságnak gyakorlata irányadó.³ Az országos kormány gyakorlata a tartományi illetőséget adományozás szempontjából, mint *önálló állampolgárságot* kezeli és azt az alapelvet követi, hogy a tartományi illetőség csak annak adományozható, a ki

¹ A seriat jog a mohammedánoknak egyidejűleg civil joga és egyházi joga. (*Steen de Jehay*: «De la situation légale des sujets ottomans non musulmans». Bruxelles, 1906. 20. l.).

² «Eherecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohamedaner nach dem hanefitischen Ritus». Wien. 1883. 12. l.

³ Az országos kormány gyakorlatának főbb elveivel Feichtinger osztályfőnök úr lekötéző támogatása mellett Zarnowski és Sladović udvari tanácsos urak voltak szivesek Serajevoiban megismertetni.

előbbi állama kötelékéből való *elbocsátását igazolja*.¹ Ezen elv alól az országos kormány nem tesz kivételt a magyar és osztrák állampolgárokkal szemben sem, s így a magyar és osztrák állampolgárok csak *ugyanazon feltételek mellett* szerezhetik meg a tartományi illetőséget, mint bármely más állam polgárai. A boszniai tartományi illetőség e szerint úgy a magyar, mint az osztrák állampolgárságtól független honossági kötelék és így annak adományozása, egy *önálló jogi kötelékbe* való felvételt jelent. A tartományi illetőség adományozása ilyképen megfelel valóságos honosításnak, az adományozási okirat pedig jogi jellegére nézve egyenlő jelentőségű a honosítási okirattal.

Úgy vélem, túllépném ennek az előadásnak a kereteit, ha az adományozás közigazgatási kezelésének részleteibe bocsátkoznám, azért csak utalok arra, hogy a tartományi illetőség adományozása általában azon elvek alapján szabályoztatott, mint más államban a honosítás,² és itt pusztán

¹ Feltéve, hogy az illető állam egyáltalában ismeri az elbocsátás intézményét, mert a mely államok elbocsátó levelet nem adnak, mint pl. Olasz- és Franciaország, azon államok polgárainak honosításánál az országos kormány is eltekint e kellék megkövetelésétől, mint a hogy ez tényleg nem egy ízben elő is fordult olasz állampolgároknak a tartományi illetőség kötelékébe való felvételénél.

² Az országos kormány a tartományi illetőséget csak a községi illetőség kilátásba helyezése mellett adja meg, viszont a községek a kötelékükbe való felvételt azon feltétel alatt helyezik kilátásba, hogy a felvételt kérő bizonyos határidőn, fél éven vagy egy éven belül a tartományi illetőséget megszerzi; praecusiv határidő azonban erre előírva nincsen. A község kötelékébe való felvétel kilátásba helyezésén és az előző állam kötelékéből való elbocsátás igazolásán kívül az adományozásnak további feltételei: rendelkezési képesség a felvételt kérő eddigi államának joga szerint, kellő vagyoni képesség arra, hogy maga és családja eltartásáról gondoskodni képes, vagyis hogy nem esik a községi szegényeltartás terhére, továbbá kifogástalan magaviselet. Megjegyzendő, hogy az országos kormány nemcsak az erkölcsi, hanem a politikai tekintetben való kifogástalanságot is vizsgálja. A községek vizsgálják általában az *animus manendi*, a letelepedési szándék komolyságát, a tartózkodás időtartamára nézve azonban nincsen kötelező szabály előírva; egyes községek csak 5—10 évi tartózkodás után adják meg a felvételt, míg pl. Serajevoiban az odatelepedő magyar és osztrák állampolgároktól nem követelnek határozott ideig való ott tartózkodást.

azon szempontoknak megjelölésére szorítkozom, melyek ez intézmény lényegére vetnek világot.

Ha egy külföldi, értve *külföldi* alatt a bosnyák jog-értelmében a magyar és az osztrák állampolgárokat is, meg akarja szerezni a boszniai tartományi illetőséget, akkor előbb valamely boszniai vagy hercegovinai község kötelékébe való felvételéért kell folyamodnia. A tartományi illetőség alapja tehát a községi illetőség. Azonban a tartományi illetőség nem egyszerű járuléka a községi illetőségnek, hanem a tartományi illetőség megszerzéséhez a község kötelékébe való felvételen kívül még egy *constitutív közigazgatási aktus*, az országos kormány határozata is szükséges. És éppen ebben rejlik a tulajdonképeni különbség lényegére nézve a horvát országos illetőség és a boszniai tartományi illetőség között. A horvát országos illetőség *nem adományoztatik*, hanem pusztán a községi illetőség accessoriuma, az tehát nem jelent jogilag szervezett külön statust, hanem mondhatnók, inkább csak az elmélet által czélszerűségi szempontból alkalmazott megjelölése a magyar állampolgárok bizonyos csoportjának.

Ha az adományozást kérő személy számára valamely község kilatásba is helyezte a felvételt és ha az adományozást kérő az összes feltételeket igazolta is, a melyeket a gyakorlat általában megkövetel, ezért még nincsen jogigénye a tartományi illetőség elnyeréséhez, hanem az országos kormánynak akkor is joga van az adományozást megtagadni.* Mert az adományozás az országos kormány arbitrarius jogkörébe tartozó szabad közigazgatási aktus. A kormány minden egyes adományozás iránti kérelem felett teljesen szabad belátása szerint határoz, úgy, hogy egyenlő körülmények fenforgása mellett is joga van esetenként eltérően döntenie.

Az adományozás által nyert tartományi illetőség az ado-

Pusztá letelepedés által, bármily hosszú ideig tartson is az, a tartományi illetőség meg nem szereshető.

* Az országos kormány határozata végérvényes. Hasonlóképen a községtanács is szabadon határoz a község kötelékébe való felvétel felett és e tárgyban hozott határozata szintén végérvényes. L. az 1907. február 16-iki mostari statutum 5. §-át.

mányozási okirat kézbesítése napjától minden irányban teljesen egyenlő jogállást biztosít a honosítottnak azokkal, a kik a tartományi illetőséget más alapon bírják. A honosított személyekre nézve még politikai jogok szempontjából sem tesz megszorítást a bosnyák jog, — mint a hogyan pl. megszorítást tesz a mi jogunk, mely csak a honosítástól tíz év után adja meg a passiv választói jogot (1879 : L. t. cz. 15. §.), — és így a honosított tartományi illetőségű a honosítás után azonnal lehet a tartománygyűlés tagja.

Az önkormányzati szabályzat a család egységének elvét az adományozás terén is érvényre emeli, a mennyiben kimondja, hogy a férj szerezte tartományi illetőség kiterjed nejére és kiskorú törvényes gyermekeire is. A szabályzatnak ebből az imperativ rendelkezéséből következik, hogy az adományozás családjogi hatályát az országos kormány sem szoríthatja meg a családtagokkal szemben, — mint a hogyan pl. megengedi a német jog a családtagok kizárását,¹ — hanem az adományozás útján elnyert tartományi illetőség feltétlenül, ipso jure kiterjed a házastársra és a kiskorú törvényes gyermekekre, tehát kiterjed rájuk akkor is, ha nem költöznek Bosznia területére,² valamint akkor is, ha nevük az adományozási okiratban nem jelöltetik meg, éppen úgy, mint a hogyan a mi állampolgársági törvényünk értelmében is kiterjedőnek kell tekintenünk a honosítás hatályát a családtagokra abban az esetben is, ha nevük a honosítási okiratban nem említettik meg.³

¹ Az 1870. évi június 1-i német törvény 11. §-a szerint joga van úgy a hatóságnak, mint magának a felvételt kérőnek, a honosításból feleségét valamint gyermekeit kizárni.

² Ebből azonban összeütközés állhat be, pl. a magyar joggal, mivel az 1879 : L. t. cz. 26. §-a értelmében a magyar állam kötelékéből való elbocsátás hatálya csak akkor terjed ki az elbocsátott személy házastársára és kiskorú gyermekeire, ha ezek vele együtt kiköltöznek. Ha már most az elbocsátott férfi, a kinek neje és gyermekei továbbra is Magyarország területén maradnak, a boszniai tartományi illetőséget adományozás útján megszerzi, az önkormányzati szabályzat 3. §-a értelmében tartományi illetősége nejére és gyermekeire is kiterjed, noha ezek magyar állampolgárságukat nem veszítik el.

³ Az 1879 : L. t. cz. 12. §-a ugyan kimondja, hogy a honosítási

Kiemeltem az előbb, hogy az országos kormány a tartományi illetőség kötelékébe való felvétel előfeltételének tekinti az elbocsátást az előző állam kötelékéből, minden *külföldivel*, még a magyar és az osztrák állampolgárokkal szemben is. Ez volt a gyakorlat álláspontja eddig és mint értesültem, ezt az elvet az országos kormány továbbra is fentartani szándékozik. Vagyis a gyakorlat a tartományi illetőséget *exclusiv* honossági statusnak tekinti, mely minden más állampolgársággal inkompatibilis.

Ámde erre az alapelvre keményen ráczáfolt az önkormányzati szabályzat 3. §-ának 4. pontja, mely kimondja, hogy a magyar és az osztrák állampolgárok bosnyák-hercegovinai közszolgálatban történt végleges alkalmazásuk által, — tehát a magyar illetőleg az osztrák állam kötelékéből való elbocsátás nélkül is, — elnyerik a tartományi illetőséget. Mig e szerint a tartományi illetőség adományozásánál a gyakorlat ragaszkodik ahhoz az alapelvhez, hogy egy tartományi illetőségű személy nem lehet egyidejűleg más állam polgára, addig a most említett rendelkezés elismeri a tartományi illetőség összeférhetőségét a magyar és az osztrák állampolgársággal és ezzel megtöri a tartományi illetőség exclusivitásának elvét.

E két rendelkezésnek egyidejű elfogadása következtében az a sajátságos helyzet áll be, hogy a bosnyák jog attól a magyar vagy osztrák állampolgártól, a ki adományozás útján kívánja megszerezni a tartományi illetőséget, a magyar illetve az osztrák állammal való teljes szakítást követel meg, mig

okiratban a honosított nevének és atyai hatalom alatt levő kiskorú gyermekeinek nevei is felemlítendőek, azonban ez a rendelkezés, a melyre sanctiót amúgy sem állapított meg a törvény, nem döntheti meg a törvény 7. §-ában foglalt rendelkezést, mely imperative mondja ki, hogy a honosított férfi által szerzett állampolgárság kiterjed nevére és atyai hatalom alatt levő kiskorú gyermekeire. A 12. §. rendelkezését ezért pusztán administratív jellegű, a néprendtartás szempontjából, az állampolgárság bizonyításának könnyítése céljából felvett intézkedésnek kell tekintenünk, a melynek közjogi jelentőséget nem tulajdoníthatunk, a mi azt jelenti, hogy ha ezen személyek nevei nem tétetnek is. ki a honosítási okiratban, a honosítás hatálya mindazonáltal reájuk is kiterjed.

annak, a ki közhivatali alkalmazás útján szerzi meg a tartományi illetőséget, megengedi, hogy tartományi illetősége mellett zavartalanul viselhesse tovább magyar vagy osztrák állampolgárságát.

Jellemző egyrésztől magának a tartományi illetőségnek határozatlan jogi jellegére, másrészt pedig az Ausztria és Magyarország s Bosznia között fennálló viszony határozatlanságára, hogy egy ilyen alapvető kérdésben, ugyanazon jogviszony szabályozásának keretében, nem tudott a bosnyák jog egy alapvető következetesen keresztülvinni és a tartományi illetőség megszerzésének két különböző esetében, két ellentétes elvi alapon álló rendelkezést enged érvényesülni.

A bosnyák alkotmány kibocsátása idején Boszniában általában azt vitatták, hogy a közhivatali alkalmazással megszűnik a közhivatalnokoknak eddigi magyar vagy osztrák állampolgársága és ez a téves nézet a közfelfogásban erős gyökeret is vert.¹ Hogy a magyar, illetve az osztrák állampolgárság minő okokból szűnik meg, azt természetesen csak a magyar illetve az osztrák jog határozhatja meg. Már pedig a boszniai közszolgálatban való alkalmazás tényének, illetve a tartományi illetőség ez úton való elnyerésének sem a magyar, sem az osztrák jog nem tulajdonít az állampolgárságot megszüntető hatályt² és így az önkormányzati

¹ Lásd erre nézve «Bosnische Post» 1910. 43. sz. valamint az ellenkező nézet kifejtését u. o. 44. sz. és «Beamten-Zeitung für Bosnien und Herzegowina» 1910. 5. sz. E téves felfogással találkozunk *Krsnjavi* volt horvát osztályfőnök cikkében is: «Die bosnisch-hercegovinische Verfassung». (Österreichische Rundschau. XXIII. köt. 2. sz. 92. 1.): «Es bleibt die Frage offen, ob die österreichische oder ungarische Staatsbürgerschaft durch die Erwerbung der bosnischen Landesangehörigkeit verloren geht oder nicht».

² A magyar jog szempontjából ez iránt kétség sem merülhet fel, mert az 1879: L. t. cz. 36. §-a kifejezetten kimondja, hogy az a magyar állampolgár, a ki egyszersmind más állam polgára, mindaddig magyar állampolgárnak tekintendő, míg állampolgárságát e törvény értelmében el nem veszítette. Már az osztrák jog szempontjából némileg más a helyzet. Az osztrák jogban ugyanis szabály, hogy az osztrák állampolgárság elvesz valamely idegen honosság megszer-

szabályzat 3. §-ának 4. pontjában foglalt rendelkezés egyáltalában nem érinti a közhivatalnokok eredeti magyar vagy osztrák állampolgárságát.

Eddig minden magyar és osztrák állampolgár kivétel nélkül, tehát a közhivatalnok is éppen úgy, mint bárki más, csak formális adományozás útján szerezhette meg a tartományi illetőséget. És a legtöbb adományozás iránti kérvény éppen a közhivatalnokok köréből került ki, a minnek okát abban kell keresnünk, hogy a boszniai véderőtörvény jelentékeny kedvezményeket nyújt a védkötelezettség lerovása tekintetében, sőt még a védkötelezettségnek helyettes útján való teljesítését is lehetővé teszi;* s a magyar és osztrák közhivatalnokok ilyképen, a tartományi illetőség megszerzése útján kívánták családjuk tagjai számára a boszniai véderőtörvény kedvezményeit biztosítani.

Az eddigi állapottal szemben tehát a 3. §. 4. pontjának rendelkezése valóságos honosítási privilegiumnak, *hallgatólagos* honosításnak felel meg, melynél a végleges alkalmazás pótolja az adományozást, a kinevezési okirat pedig az adományozási okiratot.

Az önkormányzati szabályzatnak e rendelkezése e szerint *novum* a bosnyák jogban, mely jelentékeny mértékben kiter-

zésével. (*Mayrhofer*: «Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern». Wien. 1896. II. kötet 942. lap). Ezt a szabályt azonban a gyakorlat akként értelmezi, hogy az idegen állampolgárság elnyerése *nem önmagában* véve, hanem csak akkor vonja maga után az osztrák állampolgárság elvesztését, ha kifejezetten erre irányuló szándék forog fenn, vagyis ha az idegen állampolgárság honosítás útján szerzettetik meg, nem pedig, ha mint jogkövetkezmény áll be, miként jelen esetben, a boszniai közhivatal elvállalásának szükségszerű következményeképen. (*Mayrhofer*: id. m. I. pótkötet. 1909. 601. l.).

* Az 1881 október 24-iki ideiglenes véderőtörvény 23. §-a szerint ugyanis minden védköteles besoroztatásának napjától számított három hónapon belül szolgálati kötelezettségének teljesítésére bizonyos feltételek mellett helyettest állíthat. (Sammlung, 1881 707. l.). Ezt a kedvezményt, mely első sorban a népesség legvagyonosabb elemének, a mohammedán elemnek javára szolgál, a most készülő új boszniai véderőtörvénytervezet is, bár szűkebb korlátok között, fentartja.

jesztette a tartományi illetőségű személyek körét. Minthogy ugyanis az önkormányzati szabályzat az illetőség megszerzésére vonatkozó rendelkezéseinek *visszaható erőt*¹ tulajdonít, a szabályzat kibocsátása időpontjában már alkalmazásban volt összes magyar és osztrák honos közhivatalnokok, — számra nézve mintegy hétezeren,² — uno actu tartományi illetőségűekké váltak. Azonban itt nem pusztán erről a hétezer közhivatalnokról van szó. A szabályzat értelmében ugyanis a tartományi illetőség leszármazás, törvényesítés és férjhezmenetel által is áthárul és így nem csupán a közhivatalnokok, hanem családtagjaik is elnyerték a tartományi illetőséget, a nélkül, hogy magyar, illetve osztrák állampolgárságukat elvesztenék; és tartományi illetőségüket *jure sanguinis* ismét tovább háritják leszármazóikra, illetve házasság útján házastársukra.

Ilyképen a bosnyák alkotmány két új kategóriát, a magyar és az osztrák állampolgársággal kapcsolatos tartományi illetőségűek kategóriáját illesztette Bosznia népességének kötelékébe és ezzel az eddigi *tényleges lakosság* jelentékeny részét Bosznia *jogi népességének* körébe vonta, a minek következtében a jogi népesség egész tagozódása újabb formát nyert. Ez alapon ugyanis *többféle kategóriáját* különböztethetjük meg a tartományi illetőségű személyeknek, a mennyiben vannak először is tulajdonképeni tartományi illetőségű személyek, a kik *kizárólag tartományi illetőségűek*, továbbá vannak olyan tartományi illetőségűek, a kik *együttal magyar állampolgárok*

¹ Az önkormányzati szabályzat 3. §-a kimondja ugyanis, hogy bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségű az, a ki e minőséget az ott felsorolt módokon *megszerezte*, vagy a jövőben megszerzi.

² A delegatiók 1910. évi ülészaka elé terjesztett közigazgatási jelentés szerint a bosnyák-hercegovinai országos közszolgálatban 3846 osztrák és 3057 magyar állampolgár volt alkalmazva. A mi azonban a magyar állampolgárok számát illeti, ki kell emelnem, hogy ezek túlnyomó részben horvátok, a mennyiben a közhivatalnokok között csak 343 volt magyar nemzetiségű, míg 2585 horvát. («Bosznia és Hercegovina közigazgatása». A cs. és kir. közös pénzügyministerium jelentése. Budapest, 1910. 7. 1.).

és végül vannak olyanok, a kik *együttal osztrák állampolgárok*.

A mi a közhivatali alkalmazás honosságszerző hatását illeti, ezt más államok joga, így a német,¹ az osztrák² és a norvég jog³ is ismeri, valamint a régi magyar jog is ismerte a külföldieknek közhivatali alkalmazás útján való honosítását.⁴ Azonban azok a jogrendszerek, a melyek az állampolgárságnak ezt a szerzémódját elfogadják, a közszolgálati alkalmazásnak *általánosságban* tulajdonítanak honosító hatályt, vagyis azokban a közszolgálati alkalmazás a naturalisationnak egy rendes módja és *minden*, a közszolgálatban alkalmazott *külföldit* honosít az elnyert közhivatal. A bosnyák jog ellenben csak a magyar és osztrák állampolgárok számára állítja fel a közhivatali alkalmazást a tartományi illetőség megszerzésének alapjául; itt tehát ez nem rendes honosítási modus, hanem egyedül a magyar és osztrák állampolgárok számára, más külföldiekkel szemben biztosított privilegium.

És éppen az ad kiváló jelentőséget az önkormányzati szabályzat e rendelkezésének, hogy különös *minősítő körülményként* állapítja meg a magyar és osztrák állampolgárságot a tartományi illetőség elnyerése szempontjából, *anélkül*, hogy e két állampolgárság és a boszniai illetőség kö-

¹ Az állampolgárságról szóló 1870 június 1-i német birodalmi törvény 9. §. 1. bek.

² Az osztrák jogban vitás a közszolgálat honosságszerző hatása és e tekintetben bizonyos divergentia van az elmélet és a gyakorlat között. Az Optk. 29. §-a szerint az osztrák állampolgárság a közszolgálatba való lépés által is megszerezhető. Ezzel szemben az 1867. évi. december 21-iki alaptörvény (Rögl. 142. sz.) 3. cikke a közhivatalviselési képességet az osztrák állampolgársághoz köti. Az elmélet ez utóbbi rendelkezést úgy értelmezi, hogy az derogált az Optk. 29. §-ában kimondott elvnek. (*Karminski*: id. m. 49. l.). A gyakorlat azonban ennek daczára hatályban állónak tekinti az Optk. szabályát és elismeri a közszolgálatba lépés tényének honosító hatályát. (*Mayrhofer*: id. m. 922. l. — *Ulbrich*: id. m. 182. l. — *Herrnritt*: id. m. 84. l.).

³ 1888 április 21-iki norvég törvény 2. cikke.

⁴ *Kmety*: «A magyar közjog tankönyve». Budapest, 1911. 75. l. — *Ferdinándy*: «Magyarország közjoga». Budapest, 1902. 232. l.

zött *szerves kapcsolatot* teremtené. A magyar vagy osztrák állampolgárság ugyanis nem szükségképeni előfeltétele a tartományi illetőség megszerzésének, hanem a tartományi illetőség elnyerése csak *következménye* a magyar és osztrák állampolgárok közhivatali alkalmazásának.

Ma tehát a helyzet az, hogy organikus kapcsolat, vagyis olynemű kapcsolat, mint a minő állampolgárság és illetőség között van, a magyar, illetve osztrák állampolgárság és a boszniai tartományi illetőség között nem áll fenn, hanem a tartományi illetőség megszerzése és elvesztése szempontjából mindkét állampolgárságtól független status, — mindazonáltal az önkormányzati szabályzat úgy a magyar, mint az osztrák állampolgároknak különös *előjogot* ad a tartományi illetőség elnyerésére.

Miután tehát a boszniai tartományi illetőség teljesen önálló s a magyar és osztrák állampolgárságtól egyaránt független honossági kötelék, e szerint, a midőn az önkormányzati szabályzat a magyar és osztrák honos közhivatalnokokat a tartományi illetőséggel felruhazza, voltaképen a *kettős honosság* állapotába juttatja őket. Igaz ugyan, hogy itt nem beszélhetünk formális kettős állampolgárságról, mert a tartományi illetőség nem állampolgárság, de miután a boszniai tartományi illetőség éppen olyan önállóan, és éppen olyan teljes mértékben felöleli az egyént összes jogviszonyában, mint az állampolgárság és úgy a belföldön, mint a külfölddel szemben ugyanazon jogi hatásokat idézi elő, mint az állampolgárság, ennél fogva hatására nézve ez megfelel valószínű kettős állampolgárságnak. És a magyar vagy osztrák állampolgársággal cumulált tartományi illetőségű személyek éppen olyan *sujets mixtes*-ként szerepelnek más államokkal szemben, mintha a tartományi illetőség bármely más idegen állampolgársággal találkozónék. Hogy e helyzetből minő következmények származhatnak, azt előadásom befejező részében kísérlem meg kifejteni.

A 3. §. 4. pontjának rendelkezése jelentékeny mértékben módosítólag hat továbbá a magyar és osztrák honos boszniai közhivatalnokok jogi megítélésére is. Eddig ugyanis a magyar és osztrák közhivatalnokok, *mint* magyar és osztrák állam-

polgárok, ebbeli minőségük alapján tölthettek be Boszniában közhivatalokat. Most azonban ez a helyzet lényegesen módosul, mert a közhivatal *elnyerésére* ugyan elegendő minősítő kellék lesz továbbra is a magyar és osztrák állampolgárság, de viszont a végleges alkalmazással *ipso facto* együtt járván a tartományi illetőség, a tulajdonképeni közhivatali működés már a tartományi illetőséggel kapcsolatos lesz. A mi a bosnyák jog szempontjából annyit jelent, hogy a magyar és osztrák közhivatalnokok, már nem mint magyar és osztrák állampolgárok, hanem mint tartományi illetőségű személyek fognak ott közhivatali működést kifejteni. Tehát megváltozott a magyar és osztrák honosoknak *eddiggi feltétlen közhivatalviselési képessége*, azaz a *tulajdonképeni magyar és osztrák boszniai közhivatalnok* ma már csak történeti fogalom.

És ennek a ténynek politikai szempontból is lesz egy figyelemre méltó következménye. A boszniai közhivatalnokokat ugyanis eddig is bizonyos különleges jogi helyzet illette meg, a mennyiben van külön szolgálati szabályzatuk,¹ külön nyugdíjtörvényük,² fizetésüket közvetlenül e tartományok külön fiscusából húzzák, szolgálati viszonyaikat külön boszniai törvények és rendeletek szabályozzák, tehát egy külön jog, egy *jus speciale* uralma alatt állanak. De a boszniai közhivatalnoki karnak ez a különleges állása mindeddig nem nyert *közjogi* elismerést. A boszniai közhivatalnokok kara ugyanis vegyítve volt magyar és osztrák állampolgárokkal és így hiányzott e tetsületből a közjogi egység, a közjogi szervezet.

A tartományi közszolgálatba lépett magyar és osztrák állampolgárokat különleges szolgálati viszonyuk ugyan eddig is bizonyos mértékben elválasztotta hazájuktól, most azonban a közhivatallal elnyert tartományi illetőség még jobban izolálja ezt az elemet, még jobban megkülönbözteti a boszniai közhivatalnokká vált magyar és osztrák állampolgárokat a többi magyar és

¹ 1878. december 15-iki ideiglenes szolgálati szabályzat. (Sammlung, 1878—80. I. köt. 31. l.).

² 1885. november 12-iki (Sammlung, 1885. 533. l.) és az ezt módosító 1896. október 29-iki nyugdíjszabályzat. («Gesetz- und Verordnungsblatt». 1896. XXI/97.).

osztrák állampolgároktól és még teljesebb mértékben odafüzi őket ehhez a külön boszniai közhivatalnoki karhoz.

S míg eddig egy tarka conglomeratum volt a boszniai közhivatalnokok kara, mely tartományi illetőségüekből, s magyar és osztrák állampolgárokból állott, addig az önkormányzati szabályzat, a midőn a magyar és osztrák honos közhivatalnokokat is corporative felruházta a tartományi illetőséggel, ebből a tarka tömegeből egy egységes színezetű testületet alkotott. Úgy hogy a bosnyák jog szempontjából a boszniai közhivatalnoki kar nem áll többé magyarokból, osztrákokból és boszniai illetőségüekből, hanem *kizárólag* boszniai illetőségüekből, mert hogy ezen tartományi illetőségü közhivatalnokok között olyanok is vannak, a kik egyúttal magyar vagy osztrák állampolgárok, az a bosnyák jog szempontjából nem jön figyelembe. Ma tehát úgy jelenik meg előttünk ez a közhivatalnoki kar, mint egy exclusiv jellegü, közjogilag egységes, zárt testület, melyet egybefűz és a melynek e tartományok jogi kötelékébe való tartozását a tartományi illetőség fejezi ki. És így a mai helyzet mellett, a nélkül, hogy léteznék egy külön boszniai közhatalom, van *önálló* boszniai közszolgálat és van *külön* boszniai közhivatalnoki kar, mely Bosznia végrehajtó hatalmának ügyeit intézi.

A bosnyák-hercegovinai közszolgálatnak e szerint egészen sajátsterü jogi jellege van. Ez nem közösügyi szolgálat, mert Bosznia igazgatása nem közös ügy az 1867: XII. t.-cz. értelmében, minthogy az e törvényben taxative meghatározott közös ügyek közé nem vonható és nem válik közös ügygyé az által sem, hogy Bosznia igazgatásának legfőbb vezetésével ma is a közös pénzügyminister, tehát egy olyan szerv van megbízva, a mely más minőségében a két állam közösügyi organuma.* A Bosznia és Hercegovina közigazgatásáról szóló 1800: VI. t.-cz. képviselőházi tárgyalása alkalmával Molnár Aladár azt vitatta, hogy Bosznia igazgatása az 1867: XII. t.-cz. 52. §-ában

* A közösügyi szolgálatban külömben is csak magyar vagy osztrák állampolgárok alkalmazhatók, míg a bosnyák-hercegovinai közszolgálat a tartományi illetőségüek számára is nyitva áll.

meghatározott ügyek, a közös egyetértéssel intézendő ügyek közé tartozik.* Azonban a boszniai közszolgálat az e törvény 52. §-a értelmében vett közös érdekű ügyben való szolgálatnak sem tekinthető, mert e tartományok igazgatása egészen más módon történik, mint a hogyan az 52. §. alá subsumálható ügyek kezeltetnek. A közös egyetértéssel intézendő ügyek ugyanis csak egyező elvek szerint, de a két állam *saját szervei* által, külön kezeltetnek, úgy hogy az azokban való szolgálat tulajdonképen *külön magyar és külön osztrák* közszolgálat. Bosznia közigazgatása ellenben nem Ausztria és Magyarország külön szervei által, hanem *Bosznia saját szervei* által intéztetik. A boszniai közszolgálat tehát sem az 1867: XII. t.-cz. értelmében vett közösügyi szolgálatnak, sem közös érdekű ügy vitelében való szolgálatnak nem tekinthető.

E tartományok igazgatásának ügye e szerint az 1867: XII. t.-cz. keretein kívül álló ügye a két államnak és az a közösség, mely jelenleg Boszniára nézve Ausztria és Magyarország között fennáll, az e törvényben felsorolt ügyektől független, különálló ügy, egy *ad hoc* közösség, mondhatnók, egy *communio incidens*, a mely csak ezután lesz a dualistikus kapcsolat keretébe beillesztendő. E célból pedig első sorban ez a ma fennálló különleges közösség lesz — Bosznia közjogi helyzetének rendezése útján — megszüntetendő, a mely közösségnek felbontása iránt Magyarország azzal a törvénnyel indítja meg az *actio communi dividundot*, a melyben a maga exclusiv jogának fentartásával fogja Ő Felsege souverain jogainak Boszniára való kiterjesztését becikelyezni.

A bosnyák-hercegovinai közszolgálat tehát a két állam e különleges közös ügyének intézésében való szolgálatot jelent, a mely ma, mint *önálló államszolgálat* jelentkezik, a mennyiben nem Ausztriával és Magyarországgal, hanem csak Boszniával hozza a közhivatalnokokat közvetlen szolgálati viszonyba. Bosznia igazgatásának ugyanis csak *irányítására* van befolyása a két kormánynak, de maga a boszniai köz-

* «Képviselőházi Napló» 1878—81. VIII. köt. 146. l.

szolgálat, úgy az osztrák, mint a magyar kormánytól független közszolgálat,¹ a boszniai közhivatalnokok nem szervei sem Ausztriának, sem Magyarországnak, valamint nem közös szervei Ausztriának és Magyarországnak, hanem külön szervei Boszniának és mint ilyenek, kizárólag az uralkodóval, illetve az e tartományok közigazgatását vezető kormányhatóságokkal állanak közvetlen szolgálati viszonyban. Szóval a boszniai közhivatalnokok nem Ausztriának és Magyarországnak, hanem *kizárólag* Boszniának közhivatalnokai.

Egy önálló boszniai közszolgálat és egy külön boszniai közhivatalnoki kar fogalmának kiképződése bizonyos mértékben *trialistikus* mellékizü következménye a 3. §. 4. pontjában foglalt rendelkezésnek, a minek bekövetkezése bizonynyal messze túlment az önkormányzati szabályzat alkotóinak szándékán. Úgy vélem, e rendelkezés megalkotásánál inkább az a szempont lehetett irányadó, hogy a tartományi illetőség megadásával közelebb kívánták hozni a közhivatalnokokat a néphez, de egyúttal ez úton kívánták biztosítani a Boszniába betelepedett közhivatalnoki családok számára is a közhivatalokat, mert ma már a kormánynak számolnia kell azzal az áramlattal, mely a bosnyák nép részéről a magyar és osztrák elemnek a közhivatalokba való inváziója ellen megnyilvánul és a mely már kizárólagos jogot formál a közhivatalokhoz a tartományi illetőségek számára.² Másrészt e rendelkezés felvételének tulajdonképeni indokát abban kereshetjük, hogy a jogalkotó tényezők méltányosnak látták, azok számára, a kik a közügyek intézésében vesznek részt, a tartományi illetőség megadása útján biztosítani ama joga-

¹ Az a körülmény, hogy az 1878 december 15-iki szolgálati szabályzat értelmében a magyar és osztrák közhivatalnokok alkalmazása a magyar, illetőleg az osztrák ministerelnök hozzájárulásával történik, inkább csak politikai szempontból alkalmazott *nyilvántartásnak* felel meg, de nem állapít meg a magyar és osztrák honos boszniai közhivatalnokokra nézve szolgálati kötelezettségeket a magyar, illetőleg az osztrák kormánnyal szemben.

² A boszniai tartománygyűlés ez iránti követeléseit már a tartománygyűlés első ülészakán, 1910. év június havában resolútió útján is kifejezte.

kat, a melyeket a bosnyák alkotmány a tartományi illetőséghez fűz.

Ámde ha közelebről szemügyre vesszük a magyar és osztrák honos közhivatalnokok jogi helyzetét, világossá lesz, hogy a közhivatalnokok, daczára a tartományi illetőséggel való felruháztatásuknak, voltaképen nem teljesen egyenlő joguak a többi tartományi illetőségű személyekkel. Ugyanis a tartományi illetőségnek, miként láttuk, a községi illetőség a fundamentuma. A tartományi illetőség és a községi illetőség egymással *parallel* jogok, melyek között ugyanaz a viszony, mint más államokban az állampolgárság és a községi illetőség között, vagyis az egymástól való kölcsönös feltelezettség viszonya, a mi olyképen értendő, hogy minden tartományi illetőségű személynek valamely boszniai vagy hercegovinai község kötelekébe kell tartoznia, és viszont a községek kötelekébe csak tartományi illetőségű személyek vehetők fel.¹

Ezt az eddig feltétlenül érvényesülő alapelvet azonban megtörte a 3. §. 4. pontja, mert megadta a tartományi illetőséget a közhivatalnokoknak, a nélkül, hogy egyúttal községi illetőséget is adott volna nekik. Ámde a mai közigazgatási rend mellett a községi illetőség az egyénre nézve értékes jogoknak forrása. Így az egész szegényügyi administráció a községi illetőségre van alapítva,² az illetőségi község biztosít az egyénnek feltétlen tartózkodási jogot, ez ad ultimum refugiumot az eltolonczolással szemben,³ a községi illetőségeknek továbbá joguk van a községi vagyon használatára

¹ L. a falusi községek igazgatásáról szóló 1907 február 8-iki törvény 6. §. *d* pontját, («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1907 III/13.) és az 1907 február 16-iki mostari községi szabályrendelet 5. §-át. («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1907 IV/14.).

² L. az 1907 február 8-iki törvény 7. §. 2. bek.

³ A kivételes rendszabályok kibocsátásáról szóló 1910 márczius 5-iki törvény 2. §-a szerint joga van az országos kormánynak belső zavarok esetén az önkormányzati szabályzat 5. §-ában kimondott lakás- és tartózkodási szabadságot is felfüggeszteni, a minnek az a hatása, hogy még a tartományi illetőségű személyek is kiutasíthatók az egyes községekből, illetőségi községüket kivéve. («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1910 IV. 56047. sz.).

és ezenfelül bizonyos különleges jogokra és kedvezményekre, a melyeket az egyes községi szabályrendeletek a kötelékükbe tartozó személyek számára biztosítanak.¹

A magyar és osztrák közhivatalnokok azonban, nem birván községi illetőséggel, elesnek mindama jogoktól, a melyek más tartományi illetőségű személyt a maga községi illetőségénél fogva megilletnek. Így ha pl. egy magyar vagy osztrák honos közhivatalnok szükségbe jutván, szegényeltartásra, kórházi ápolásra szorul, nem lesz község, mely Boszniában az ő segélyezését vállalná. Avagy, ha egy ily személy eltolonczolásáról van szó, nem lesz község, mely mint illetőségi község, menedéket nyujtana számára. A közszolgálatban alkalmazott magyar és osztrák állampolgárok e szerint abban a községben, a melyben hivatali székhelyük van,² nem lesznek községi illetőségűek, hanem csak pusztai községi tagok.³

A magyar és osztrák honos közhivatalnokok tartományi illetősége ilyképen a községi illetőség hiányánál fogva lényegesen szűkebb jogi tartalmat képvisel, mint a tartományi illetőség általában. És ebben rejlik a különbség az adományozás és a közhivatali alkalmazás jogi hatálya között is, a

¹ A községi választói jognak azonban nem feltétele a községi illetőség. L. az 1884 január 9-iki serajevoi községi szabályrendelet 6. §-át (Sammlung, 1884. 2. 1.) és az ezt hatályban tartó 1899 február 18-iki új serajevoi statutumot, («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1899 V/22.); továbbá az 1907 február 16-iki mostari statutum 7. §-át («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1907 IV/14.), úgyszintén az 1897 január 22-iki rendeletet, mely a városok számára egy általános szabályrendelet-formulát (Normalstatut) irt elő, («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1897 III/6.) valamint a városok közigazgatásáról szóló 1907 márczius 21-iki törvény 5. §-át. («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1907 VII/17.).

² Az 1880 április 30-iki horvát-szlavon illetőségi törvény 11. §-a szerint, valamint az 1863 december 3-iki osztrák illetőségi törvény (RGBl. 105. sz.) 10. §-a szerint a közszolgálatban való alkalmazás által a közhivatalnokok azon község illetőségét nyerik el, a melyben állandó hivatalos székhelyük van.

³ L. az 1907 február 8-iki törvény 6. §-ának 3. pontját; a községi illetőségűeknek a pusztai községi tagokkal szemben való megkülönböztetett jogállására nézve pedig e törvény 7. §-át.

mennyiben az adományozás által szerzett tartományi illetőség, ugyancsak a községi illetőségre lévén alapítva, több jogot ad a honosítottaknak, mint a közhivatal útján nyert tartományi illetőség a közszolgálatban alkalmazottaknak.

A 3. §. 4. pontjának rendelkezése következtében a tartományi illetőségű személyek már most két kategóriába fognak oszlani, a *teljes joguak*, vagyis a községi illetőséggel bírók és a *nem teljes joguak*, vagyis a községi illetőséggel nem bíró tartományi illetőségűek kategóriájába. És e szempontból, szemben a többi tartományi illetőségűekkel, a magyar és osztrák közhivatalnokoknak ez a községi illetőség nélküli tartományi illetősége, mondhatnók, inkább csak *honoris causa* minőség, mely ugyan bizonyos jogokat juttat számukra, de nélkülözi azt a tulajdonképeni reális tartalmat, melyet a többi tartományi illetőségű személyre nézve tartományi illetősége jelent.

Nyitva marad a kérdés, hogy a kik a magyar vagy osztrák honos közhivatalnokoktól való leszármazás útján nyerik el a tartományi illetőséget, szintén községi illetőség nélküliek lesznek-e, mint maguk a közhivatalnokok. Irott szabály, a melynek alapján e kérdés eldönthető volna, nincsen * és így nemcsak a közhivatalnokokra, de családtagjaikra is függőben maradnak a községi illetőséggel kapcsolatos kérdések; e személyek tehát, mint *kétes illetőségűek* fognak a gyakorlatban szerepelni és konkrét esetekben ki lesznek téve a községről-községbe utalás hátrányainak. Nézetem szerint az e helyzetből származó illetőségi viták, az érdekelt személyekre háruló zaklatások, az illetőség nélküli személyeknek ide-oda utalása minden nehézség nél-

* A tulajdonképeni községi illetőségi törvény ugyanis a falusi községek igazgatásáról szóló 1907 február 8-iki törvény 6. §-a, melynek 1. pontja szerint a községi illetőség megszerzésének módjai: a) leszármazás, b) házasság, illetve «beházasodás» («Einheirat»; ez utóbbi módon nemcsak a községi illetőségűekhez férjhezmenő nők, de valamely községi illetőségű családba beházasodó tartományi illetőségű férfiak, az u. n. «domazeti» is elnyerik a községi illetőséget), c) országos szokás szerinti adóptió, (fiuvá fogadás) és d) községi határozat útján való felvétel. A községbe utalás iránt azonban ez a törvény nem állít fel szabályokat.

kül elkerülhető lett volna, ha az önkormányzati szabályzat a 3. §. 4. pontjában egyidejűleg kimondotta volna azt, hogy a magyar és osztrák közhivatalnokok bosnyák-hercegovinai közszolgálatban történt végleges alkalmazásuk által elnyerik a tartományi illetőséget és egyúttal *ama község illetőségét*, a melyben végleges alkalmaztatásuk időpontjában *hivatali székhelyük* van.*

A mikor az önkormányzati szabályzat a bosnyák-hercegovinai közszolgálatban való alkalmazáshoz olyan nagy fontosságú közjogi következményt fűzött, mint a tartományi illetőség elnyerését, nagy gyakorlati jelentőséggel bír annak határozott megállapítása, hogy mi tekintendő a 3. §. 4. pontja értelmében vett bosnyák-hercegovinai közszolgálatnak, vagyis mely közhivatalokban való alkalmazás vonja maga után a magyar és osztrák állampolgárok számára a tartományi illetőség elnyerését. Ugyanis a szerint, a mint a közszolgálat fogalmának *extensiv*, vagy *restrictiv* értelmezést tulajdonítunk, lesz tágabb vagy szűkebb a tartományi illetőségű személyek köre. Nincsen jogom itt részletkérdések fejtegetésébe bocsátkozni, de mivel a boszniai közszolgálat fogalma pozitív jogban nem nyert meghatározást és mivel ez a kérdés a Boszniában élő magyar állampolgárok jogi helyzete szempontjából eminens fontosságú, nem mellőzhetem annak legalább is a főbb szempontokból való érintését.

Kétségekivül nem elegendő ismerve a bosnyák-hercegovinai közszolgálatnak a Bosznia és Hercegovina közigazgatásának intézésében való részvétel, mert hiszen akkor a közös pénzügyministert, a ki Bosznia közigazgatásának legfőbb vezetője, valamint a közös pénzügyministerium boszniai osztályának hivatalnokait is, a kik tágabb értelemben szintén boszniai közszolgálatot teljesítenek, ugyancsak a 3. §. 4.

* Hogy a néprendtartásnak mennyire alapvető elveként tekinté pl. a magyar jog a községi kötelékbe tartozás elvét, arra jellemző, hogy az 1879: L. t. cz. még a királyi oklevéllel való honosítás esetében is gondoskodik a honosítottak községi illetőségéről, kimondván 17. §-ában, hogy «a mennyiben az ekképen honosított valamely bel-földi község kötelékébe való felvételért még nem folyamodott, községi illetősége egyelőre Budapesten lesz.»

pontja alá tartozó közhivatalnokok közé kellene számítanunk, a mi pedig bizonynyal nem volt az önkormányzati szabályzat célja. Ennek a kérdésnek az a körülmény ad jelentőséget, hogy a közös pénzügyministerium hivatalnokai számos esetben beosztatnak tartományi szolgálatra a serajevói országos kormányhoz. A mi ez utóbbi szempontot illeti, bosnyák-hercegovinai közszolgálatnak csakis a szűkebb tartományi közigazgatás kebelében való szolgálatot tekinthetjük. Ehhez képest a boszniai közszolgálatnak két kritériumát állíthatnók fel és pedig az első az, hogy a hivatali székhely Boszniában legyen, a másik pedig, hogy a közhivatalnok fizetését a boszniai országos kincstártól, vagy valamely boszniai község pénztárából búzza. E szerint a közös pénzügyminiszter sem nyeri el a tartományi illetőséget a 3. §. 4. pontja alapján és a közös pénzügyministerium tisztviselői is csak akkor válnak tartományi illetőségűekké, ha Bosznia területére való áthelyeztetéssel ott véglegesen alkalmaztatnak.

A fenti két kritériumot tekintve irányadónak, nemcsak a központi közigazgatási hatóság, az országos kormány, hanem az alsóbb fokú önkormányzati hatóságok kebelében, a kerületi, járási, városi és községi szolgálatban alkalmazott magyar és osztrák állampolgárokat is a szabályzat értelmében vett közszolgálatban állóknak kell tekintenünk. És e szempontból közömbös az alkalmazás módja is, vagyis akár közvetlenül az uralkodó, illetve az erre delegált hatóságok (a közös pénzügyminiszter vagy az országos kormány főnöke) által való kinevezés, akár valamely helyi hatóság pl. a községi képviselőtestület által való választás útján nyerik is el a magyar vagy osztrák állampolgárok hivatalukat, a 3. §. 4. pontja alapján egyaránt igényt tarthatnak a tartományi illetőségre. Viszont a kormány által való kinevezés ténye egy magában még nem elegendő a közhivatalnoki minőség megállapítására, mert pl. a boszniai ügyvédek is a közös pénzügyminiszter nevezi ki,* sőt ezek bizonyos mértékben köz-

* Az 1883 április 14-iki ügyvédi rendtartás 2. §-a szerint az ügyvédek a főtörvényszék meghallgatása után és az országos kor-

functionárius jelleggel is bírnak, a jogszolgáltatás körüli functiókban is részt vesznek, mint nálunk a közjegyzők, mindazonáltal kétségtelen, hogy a Boszniába kinevezett magyar és osztrák honos ügyvédek, minthogy nem állanak a kormánnyal szolgálati viszonyban, nem vindikálhatják maguk számára a közhivatalnoki minőséget s ez alapon a tartományi illetőséget.

Felmerülhet továbbá a kérdés, hogy a katonai, az egyházi szolgálatban és az országos vasutak szolgálatában alkalmazott magyar és osztrák állampolgárokat megilleti-e a szabályzat alapján a tartományi illetőség. A mi a katonai szolgálatot illeti, tekintettel arra, hogy az annexió után a bosnyák-hercegovinai csapatok bekebelezettek a közös hadseregbe¹ és ezzel e csapatoknak eddigi különálló jellege megszűnt, másrészt tekintettel magának a közös hadseregben való szolgálatnak különleges természetére, úgy vélem, a Boszniában való katonai szolgálat nem vonható a 3. §. 4. pontja értelmében vett közszolgálat fogalma alá.² Az egyházi szolgálat³ azonban, a mennyiben az egyházi hivatalokra alkalmazottak javadalmazásukat a bosnyák-hercegovinai országos kincstárból nyerik⁴ és alkalmazásuk a kormányhatóságok

mány előterjesztésére, határozott hivatali székhelyvel a közös pénzügyminister nevezi ki. (Sammlung. 1883. 143. l.). A kinevezési rendszert az 1909 január 2-iki új ügyvédi rendtartás is fentartja. («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1909 II/12.).

¹ L. erre nézve a közös pénzügyministeriumnak a delegatiók 1910. évi ülészaka elé terjesztett jelentését. («Bosznia és Herzegovina közigazgatása», 1909. Budapest. 73. l.). — Az önkormányzati szabályzat 1. §-a szerint a bosnyák-hercegovinai csapatok a monarchia véderejének szerves alkotó részét képezik.

² Az 1873 márczius 31-iki német közhivatalnoki törvény a katonai és polgári közszolgálatban alkalmazottakat egyaránt közhivatalnokoknak tekinti s így az 1870 június 1-i törvény 9. §-a értelmében közszolgálati alkalmazás czimén a katonai szolgálatban alkalmazott külföldiek is elnyerik a német állampolgárságot. Cahn: «Das Reichsgesetz über die Erwerbung und den Verlust der Reichs- und Staatsangehörigkeit vom 1. Juni 1870.» Berlin, 1896. 93. l.

³ L. az 1885 április 23-iki 2796/L. sz. közös pénzügyministeri rendeletet. (Sammlung, 1885. 119. l.).

⁴ Úgy a római katolikus, mint a görög-keleti és a mohamme-

közreműködésével történik, — a mely kellékeknek a három főhitelekezet magasabb egyházi hivatalai megfelelnek, — szintén a 3. §. 4. pontja alá tartozó közszolgáltatnak tekintendő.

Az országos kormány a bosnyák-hercegovinai országos vasutak tisztviselőit, a kiknek külön szolgálati szabályzatuk és külön nyugdíjalapjuk van, nem tekinti állami tisztviselőknél.¹ Minthogy azonban ez a minősítés csupán a szolgálati viszonyok és a nyugdíjigény szempontjából történt, nem lehet irányadó a közszolgálati alkalmazás közjogi hatálya tekintetében. Bár tekintettel azokra a következményekre, melyek a 3. §. 4. pontjában foglalt rendelkezéssel kapcsolatosak és a melyeknek vizsgálatára még bátor leszek reátérni, nem tudnám helyeselni azt az irányzatot, mely a szabályzat e pontjának extensiv értelmezésére törekszik, mégis úgy vélem, hogy miután a bosnyák-hercegovinai országos vasutak kötelékében való szolgálat megfelel a boszniai közszolgálat említett két kritériumának, s az országos vasutak hivatalnokai a közigazgatás egyik fontos ügyének teendőit látják el és az országos kormányval szemben közvetlen szolgálati viszonyban állanak, e szolgálatot is a szabályzat értelmében vett közszolgáltatnak kell tekintenünk, s így a bosnyák-hercegovinai országos vasutak szolgálatában alkalmazott magyar és osztrák tisztviselőktől sem vitathatjuk el a tartományi illetőséget.

Minthogy e tekintetben még számos controvers kérdés² merülhet fel és a gyakorlatban előreláthatólag fel is fog merülni, mindenesetre kívánatos volna, hogy a 3. §. 4. pontjának értelmezése tekintetében megfelelő authentikus declaratio tétessék.

dán magasabb egyházi méltóságok javadalmazását a boszniai országos kincstár fedezi. (*Szalay*: id. m. 258. l.). Mindhárom felekezet főpapjai hivataluknál fogva a tartománygyűlésnek is tagjai. (Tartományi önkormányzati szabályzat 22. §.).

¹ *Szalay*: id. m. 259. l.

² A nyilvános tanintézetekben való tanári működést szintén a 3. §. 4. pontja alá tartozó közszolgáltatnak tekinthetjük. A tartománygyűlési tagság nem lévén *végleges* közszolgálati alkalmazás, a magyar

A tartományi illetőség elnyerése a magyar és osztrák állampolgárok közhivatali alkalmazásának abszolút, ki nem zárható jogkövetkezménye. Az ily módon elnyert tartományi illetőség azonban nem járuléka a közhivatalnak, mert a közszolgáltatból való kilépéssel sem szűnik meg és nincsen a közhivatalnok személyéhez kötve, hanem éppen úgy áthárul a tartományi illetőség megszerzésének derivatív módjain a családtagokra, mint a bármely más módon szerzett tartományi illetőség.* E szerint, ha pl. egy magyar állampolgár csak néhány évig működik is, mint közhivatalnok Boszniában, házastársa és leszármazói, még ha Magyarország területén maradnak is, a mi nem egyszer előforduló eset, elnyerik a boszniai tartományi illetőséget.

Ámde voltaképen csak magukról a közhivatalnokokról lehet általánosságban supponálni, hogy a tartományi illetőség elnyerése érdekükben áll. A családtagokra, különösen a nem betelepülő családtagokra nézve esetleg egyáltalában nem lesz kívánatos, hogy a tartományi illetőség elnyerésével a kettős honosság állapotába jussanak. Ezért nézetem szerint elegendő lett volna a tartományi illetőséget csak *ad personam*, a magyar és osztrák közhivatalnokok személyére megadni, míg a családtagok számára pusztán bizonyos könnyítéseket kellett volna nyújtani a tartományi illetőség elnyerése szempontjából, a nélkül, hogy feltétlenül reájuk oktrojáltatott volna ez a minőség. Ezzel egyúttal megelőzhetőek lettek volna azok a következmények is, a melyek mint látni fogjuk, éppen a kettős honosságnak a családra való átszállásából erednek. Minthogy a közhivatal által nyert tartományi illetőség csak a közhivatali alkalmazás indokánál fogva illeti meg a magyar és osztrák állampolgárokat, az intézmény természetében rejlő volna, hogy maga ez a szerzőmód is csak az illető személyekre szoríttassék.

*

és osztrák honos tartománygyűlési képviselőknél nem adja meg a tartományi illetőséget.

* Az 1870 június 1-i német törvény, mint a honosításnál, úgy a külföldiek közhivatali alkalmazása esetén is megengedi a családtagok kizárását az állampolgárságnak reájuk való kiterjedése alól. (9. §. 1. bek.)

Foglalkoznunk kell még a tartományi illetőség elvesztésének szabályozásával, a melynek körébe tartozó kérdések szintén alkalmasak arra, hogy megvilágítsák a tartományi illetőségnek a magyar és osztrák állampolgársághoz való viszonyát.

Az önkormányzati szabályzatnak fentebb említett 4. §-a a tartományi illetőség *elvesztésére* vonatkozó szabályoknak hatályban tartását is kimondotta. Minthogy egyéb idevonatkozó szabályok nem állanak fenn, a 4. §. utalása egyedül a kivándorlás szabályozásáról szóló 1907. évi július 21-iki rendeletnek * hatályban tartását jelenti, a mennyiben e rendelet a tartományi illetőség megszűnését érintő rendelkezéseket tartalmaz.

A kivándorlási rendelet megkülönböztet *jogosult és jogosulatlan* kivándorlást, a közjogi következmények szempontjából azonban mindkettőnek egyenlő hatást tulajdonít, a mennyiben 14. §-a szerint úgy a jogosult, mint a jogosulatlan kivándorlók elvesztik a tartományi illetőségből eredő összes jogaikat és minden vonatkozásban külföldiekként itélendők meg. A rendeletnek az a kifejezése, hogy «elvesztik a tartományi illetőségből eredő jogaikat», voltaképen nem megfelelő, mert nem csupán az illetőségből eredő *jogaikat*, hanem magát a tartományi illetőséget veszti el, tehát minden abból folyó *kötelezettségük*, így védkötelezettségük is megszűnik, a mi már implicite következik a 14. §-nak ama további kitételeiből, hogy a kivándoroltak «*minden vonatkozásban*, mint külföldiek itélendők meg.»

Abból a tényből, hogy a bosnyák jog a kivándorlásnak honosságszüntető hatályt tulajdonít, világosan kitűnik, hogy a kivándorlást nem oly értelemben fogja fel, mint azt pl. a mi kivándorlási törvényünk és általában az újabb kivándorlási jog felfogja, tehát nem a kivándorlás modern fogalma értelmében, hanem abban az értelemben, a melyben azt a kivándorlási szabadság elismerése *előtti* korban keletkezett kivándorlási törvények szabályozták és a melyet legjellemzőbben az 1832. évi márczius 24-iki osztrák kivándorlási pátens

* «Gesetz- und Verordnungsblatt.» 1907. XIV/102.

fejez ki. A bosnyák jog ugyanis nem a *gazdasági* czélből hosszabb-rövidebb időre szóló kivándorlást, hanem a Bosznia és Herzegovina *jogi kötelekéből* való *végleges* kilépést érti kivándorlás alatt.

Jogosult kivándorlás az országos kormány engedélyével történő kivándorlás.¹ A kivándorlási engedély kifejezés ne téveszsen meg bennünket. A mi jogunk is ismer *kivándorlási engedélyt*, de annak egészen más a jelentősége, mint a bosnyák jog kivándorlási engedélyének. Nálunk ugyanis engedélyre csak a védköteles korban kivándorlóknak van szükségük,² de ez a kivándorlási engedély sem érinti az illető személyek állampolgárságát. A bosnyák jogban ellenben *minden* kivándorlónak szüksége van kivándorlási engedélyre és az engedéllyel történő kivándorlás a tartományi illetőség elvesztésére vezet. A magyar jogban tehát a kivándorlási engedélynek közjogi következménye nincsen, míg a bosnyák jog szerint annak ugyanaz a hatása, mint nálunk az állam kötelekéből való elbocsátásnak. E szerint a boszniai kivándorlási rendeletben előirt kivándorlási engedély jogi természetére nézve nem az útlevelnek, hanem az elbocsátási okiratnak felel meg.

Az 1907 július 21-iki rendelet a kivándorlási engedély elnyerését szigorú feltételekhez kötötte. A védkötelezettségen és a büntetőjogi korlátozásokon kívül ugyanis, magánjogi és közigazgatási szempontból számos akadály állítottott a kivándorlók elé. (4. §.) A rendelet 1. §-a ugyan ünnepélyesen kijelenti, hogy a mennyiben a 4. §. feltételei teljesítették, a kivándorlás szabadságát csak a védkötelezettség korlátozza, de a hol a kivándorlás csak kormányhatósági engedély mellett történhetik (2. §.), a hol ez engedély elérésére súlyos feltételek (4. §.), körülményes eljárás (5—7. §.) állapítottott meg, a hol nemcsak köztartozások, de magánjogi kötelezettségek czimén is akadályai emeltetnek a kivándorlásnak³ és

¹ 2. §. «A ki kivándorolni akar, köteles e czélből az országos kormány engedélyét megszerezni.» Ennek sanctióját a 13. §. állapítja meg.

² 1909: II. t.-cz. 2. §. b) pont.

³ «A közigazgatási hatóság vizsgálni tartozik, hogy a kivándorlási

a hol a kivándorló még a visszatéréstől is eltiltatik (6. §. a) pont), ott kivándorlási szabadságról alig beszélhetünk.

Maga a kivándorlásnak kormányhatósági engedélyhez kötése, az 1832. évi márczius 24-iki osztrák pátensnek alapelve, a melynek nyomai egyébként is világosan felismerhetők a boszniai kivándorlási rendeletben. Hogy Boszniának modern administratiója indokoltnak látta ennek a 75 évvel azelőtt megalkotott, teljesen elavult, önmagát régen túlélt jogalkotásnak intézményeit recipiálni, melyet Ausztriában is éppen most készülnek egy gyökeresen ellentétes alapon álló új törvénnyel felváltani,* annak okát úgy vélem, nem egyedül a boszniai közigazgatásnak az osztrák jogintézményekhez való vonzódásában, hanem abban a mélyebben fekvő indokban kell keresnünk, hogy e tartományok népének labilis jogi helyzete és az azon időben már megindult, kívülről ható politikai áramlatok mellett a kivándorlási szabadság elismerése nem látszott kívánatosnak. Az 1907. évi rendeletnek tulajdonképeni politikai célja volt a népesség védelme a török és szerb részről megindult kitelepítő actiókkal szemben, melyek e tartományoknak amúgy is gyér népességét az okkupáció utolsó éveiben már erősen fenyegették. Szóval Bosznia népének sajátságos függő helyzete bizonyos mértékben megokolta tette e rendelet szigorát, sőt érthető volt az is, hogy az annexiót követő kritikusan időkben is hatályban tartották azt. Ámde a kritikus idők elmúltak, s a körülmények változásával e rendelet fentartásának indokai megdőltek.

Ma már nyilvánvaló, hogy politikai kivándorlástól Boszniában nem kell tartanunk. Közvetlenül az annexió után megindult ugyan egy nagyobb arányú politikai jellegű kivándorlási mozgalom Törökország felé, de a mily hirtelen keletkezett ez, olyan hirtelen meg is szűnt, a mint bebizonyosodott, hogy a kivándorló népesség gazdasági érdekeinek

engedélyért folyamodó ellen nem állanak-e fenn harmadik személyeknek követelései, a mely követeléseknek érvényesítése a kivándorlás által megakadályoztatnék vagy megnehezítettetnék.»

* 2097. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVII. Session 1904.

ez a mozgalom nem felel meg.¹ És ez a csődöt mondott törökországi kivándorlás azért figyelemre méltó, mert bevilágít a kivándorlás jelenségének természetébe, a midőn azt mutatja, hogy még egy *politikai* jellegű kivándorlási mozgalmat is meg tud szüntetni annak *gazdasági* eredménytelensége. Másrészt az amerikai kivándorlás veszélye sem fenyegeti Bosznia népét,² a más irányokba való kivándorlás is elenyésző jelentőségű, s így e szempontból sincs akadálya egy liberálisabb szellemű kivándorlási törvény megalkotásának.

De ezenfelül egy magasabb indok, a Magyarországgal és Ausztriával való intensivebb érintkezés szüksége is megköveteli, hogy a költözködési szabadság korlátjai, a melyek ma Magyarországgal és Ausztriával szemben éppen úgy elzárják e tartományok népét, mint bármely más idegen állammal szemben, ledöntessenek. Az új rend egy új, a modern kivándorlási jogrendszerbe beillő törvény megalkotását és a költözködési szabadság elvének, melyet az uralkodó az annexió proklamásakor ígért e tartományok népének,³ tényleges megvalósítását követeli.

Az 1907. évi kivándorlási rendeletről tehát a *kivándor-*

¹ 1908-ban még csak 613 muzulmán tartományi illetésű személy vándorolt Törökországba, míg 1909-ben már 2538. (L. a közös pénzügyminisiteriumnak a delegatiók 1910. évi ülészsaka elé terjesztett közigazgatási jelentéseit.) Az 1910. év első felében még nagyobb mértékben emelkedett a muzulmánok kivándorlása, de már ez év második felében igen nagy arányban indult meg a kivándoroltak visszavándorlása. Ennek, az új-török bizottság által indított kitelepítő akciónak politikai célja volt, hogy Törökország olyan vidékeire, a melyeken a török népelem a görög és macedon elemmel szemben kisebbségben volt, a török népelemnek ezek által való majorizálását megakadályozza. Ez a mozgalom azonban nem járt kedvező eredménnyel, a mennyiben egyrészt a letelepedés helyének gazdasági viszonyai, másrészt a kormánysegély elégtelensége és a macedon elem aggressiv magatartása visszavonulásra kényszeríti a kitelepített mohammedánokat.

² Az amerikai kivándorlás az utolsó években folytonosan csökkent, 1909-ben már csak 26 személy váltott útlevelet Amerikába. (A közös pénzügyminisiterium 1910. évi közigazgatási jelentése. 6. l.)

³ L. a Burián báró közös pénzügyminisiterhez intézett, 1908. október 5-én kelt királyi kéziratot.

lási szabadság elve erősen megnyirbálva került ki. És voltaképen csak annyiban tekinthetjük még egyáltalában fennállónak a tartományi illetőségű személyek *kivándorlási jogát*, a mennyiben az esetben, ha a kivándorolni szándékozó az összes előirt feltételeknek megfelelt, a hatóságok a kivándorlási engedély kiadását nem tagadhatják meg. Az engedély kiállítása tehát nem szabad közigazgatási aktus, mint az adományozási okirat kiadása, hanem miután a rendelet kimerítően felsorolja az engedély elnyerésének összes feltételeit, ahhoz *jogigénye van* az egyénnek, éppen úgy, mint pl. a mi állampolgársági törvényünk értelmében az elbocsátási okirat kiállításához.¹ Mig tehát a tartományi illetőség *adományozása* az országos kormány discretionarius joga, addig ennek actus contrarius, a tartományi illetőség kötelékéből való elbocsátás, a törvényes feltételek fenforgása esetén, az országos kormány obligatorius kötelezettsége.

A kivándorlási engedéllyel történő kivándorlás megszünteti a kivándorló tartományi illetőségét.² A kivándorlási engedélynek ez a hatása azonban csakis arra a személyre terjed ki, a ki számára kiállított, de nem hat ki ipso jure a házastársra és a leszármazókra, mint az adományozási okirat hatálya. Ez nincsen kifejezetten kimondva, de a kivándorlási rendelet határozányaiból világosan következik.³ A kivándorlás törvényes akadályai nemcsak a kivándorló családfőben, hanem a családtagokban is személyenként vizsgálatnak; jogi természetére nézve tehát a kivándorlási engedély *személyhez kötött*, minden családtag számára *külön adatik*⁴ és így azok a következmények is, melyek a kivándorlással kapcsolatosak, csakis azon családtagokra terjednek ki,

¹ 1879: L. t.-cz. 24. §.

² A kivándorlási engedély egymagában még nem vonja maga után a tartományi illetőség megszűnését, hanem csak akkor válik hatályossá, ha a kivándorolni szándékozó annak kézbesítésétől számított hat héten belül kiköltözik. (8. §. 2. bek.)

³ L. 3., 4., 6. és 8. §§.

⁴ A 8. §. szerint nemcsak azon családtagok nevei említendőek meg, a kik számára a kivándorlási engedély kiállított, de kifejezetten megjelölendőek azon családtagok is, a kiknek a kivándorlási engedély valamely okból megtagadtott.

a kik számára a kivándorlási engedély megadatott. Más szóval a tartományi illetőség elvesztése szempontjából a családtagoknak a kivándorlási engedélyben való megjelölése *lényeges feltétel*.¹

A *jogosulatlan kivándorlás* fogalmát a kivándorlási rendelet 15. §-a írja körül, kimondván, hogy jogosulatlan kivándorlók azok a tartományi illetőségű személyek, a kik kivándorlási engedély nélkül, azzal a kijelentett, vagy az e §-ban felsorolt cselekmények útján kifejezett szándékkal, hogy többé vissza nem térnek, az országból kiköltöznek és az országos kormány által jogosulatlan kivándorlókká nyilvánítatnak. E szerint a jogosulatlan kivándorlás fogalmának három alkotó eleme van, és pedig először, a kivándorlási engedély nélkül történő kivándorlás, másodszer az *animus non revertendi*-nek kifejezett, vagy *concludens* cselekmények útján való kijelentése és harmadszor, a hatósági határozat² útján jogosulatlan kivándorlóvá való nyilvánítás. Csak e három elem együttes fenforgása esetén áll be a jogosulatlan kivándorlás közjogi következménye, a tartományi illetőség elvesztése. Mindaddig tehát, míg a jogosulatlan kivándorlóvá nyilvánítás meg nem történt, az illető kivándorló is minden irányban még mint tartományi illetőségű személy fog elbíráltatni. És így pl. a jogosulatlan távozása után, de a hatósági határozat előtt kötött házassága az ő tartományi illetőségét még áthárítja házastársára, éppen úgy elnyerik tartományi illetőségét a hatósági kijelentés előtt született gyermekei is.

Jogi hatályára nézve e szerint úgy a jogosult, mint a jogosulatlan kivándorlás egyenlő, mindkettő a tartományi illetőség megszüntetésére vezet; míg azonban a jogosult kivándorlás *közvetlenül* vonja maga után ezt a következ-

¹ Az 1879: L. t.-cz. értelmében a családtagok megemlítése az elbocsátási okiratban *nem lényeges feltétele* az ő állampolgárságuk megszűnésének. A védkötelezettség által nem akadályozott és a családfővel együtt kivándorló családtagokra ugyanis az elbocsátás hatálya a 26. §. rendelkezésénél fogva feltétlenül, tehát akkor is kiterjed, ha nevük az elbocsátási okiratban nem említetik is meg.

² Az erre szolgáló külön eljárást a rendelet 16. §-a írja körül.

ményt, addig a jogosulatlan kivándorlásnál az csak egy külön hatósági határozat kimondása után áll be.*

A 15. §. felsorolja azon cselekményeket, a melyekből az animus non revertendi jelenlétére concludál. Ilyeneknek tekinti: a) valamely idegen állampolgárság megszerzését, b) idegen állami vagy egyházi hivatalba engedély nélkül való belépést és c) legalább öt évi, megszakítás nélküli jogosulatlan tartózkodást Bosznia és Herzegovina területén kívül.

A mi a más állampolgárság megszerzését illeti (15. §. a) pont), a kivándorlási rendelet e szempontból nem tesz kivételt a magyar és osztrák állampolgársággal szemben sem, s így e két állampolgárság bármelyikének megszerzése is a tartományi illetőség elvesztésére vezet, a mely tényben ismét kifejezést nyer a bosnyák jognak azon álláspontja, hogy a magyar és osztrák állampolgárságot a boszniai tartományi illetőségtől éppen olyan idegen statusnak tekinti, mint bármely más állampolgárságot.

Elvileg tehát a magyar és osztrák állampolgárság megszerzésével is megszűnnék a tartományi illetőség. Kérdés azonban, hogy ennek az elvnek tényleges érvényesülését nem fogja-e módosítani a két állam gyakorlata, annyiban, hogy boszniai tartományi illetőségű személyt addig fel sem vesz a magyar, illetve osztrák állam kötelekébe, a míg az Bosznia kötelekéből el nem bocsáttatott. A magyar belügy-ministeriumnak e tekintetben még egyáltalában nem volt alkalma nyilatkoznia, mert mint arról illetékes helyen értesültem, mind ez ideig nem fordult elő a gyakorlatban, hogy boszniai illetőségű személyek a magyar állam kötelekébe való felvételüket kérelmezték volna.

A 15. §. b) pontjában foglalt rendelkezés, mely az « tartományokon kívüli közhivatal » megszerzésével kapcsolatos kivándorlást jogosulatlan kivándorlásnak tekinti, Magyarországgal szemben tárgyaltalan, minthogy nálunk csak magyar állampolgárok vállalhatnak közhivatalt. Az osztrák gyakorlat

* Ez a distinctio a jogosult és a jogosulatlan kivándorlás közjogi következménye között ugyancsak az 1832 márczius 24-iki páteusból van átvéve, a mely megkívánta, hogy a jogosulatlan kivándorló *itéletileg* nyilváníttassék vétkesnek. (10. §.)

azonban, mint már fentebb említettem, még ma is elismeri az osztrák állampolgárságnak közhivatalba lépés által való megszerezhetőségét és így az a tartományi illetőségű személy, a ki Ausztriában közzolgálatba lép, az 1907. évi kivándorlási rendelet értelmében elveszteni tartományi illetőségét.

A jogosulatlan kivándorlás harmadik eseteként állapítja meg a rendelet a Bosznia és Hercegovina területén kívül való öt évi, megszakítás nélküli jogosulatlan tartózkodást, vagyis a *jogosulatlan távollét* honosságszüntető hatályát. Tehát nem maga a *távollét ténye* idézi elő a honosság megszűnését, mint a mi jogunkban és mint általában azon államok jogában, a melyek az állampolgárságnak távollét általi elévülését elismerik, hanem csak a távollét jogosulatlan volta vonja maga után ezt a következményt, értve jogosulatlan távollét alatt a kivándorlási rendelet ellenére történő, vagyis az engedély nélküli kivándorlást. Azonban az öt évi jogosulatlan tartózkodás sem ipso jure idézi elő a tartományi illetőség megszűnését, hanem szintén csak külön hatósági határozat alapján, minthogy az öt évi jogosulatlan tartózkodás is csak mint a tartományi illetőség kötelékéből való kilépés szándékának egy symptomája jön jogi figyelembe. A jogosult távollét a bosnyák jog szerint jogi hatást egyáltalában nem gyakorol.* Mert a távollét akkor jogosult, ha engedélylyel történő kivándorlásról van szó, de akkor már nem a távollét, hanem a *jogosult kivándorlás ténye* idézi elő a tartományi illetőség megszűnését. A mit más szóval úgy fejezhetnénk ki, hogy jogosult távollétről, mint jogi fogalomról, a bosnyák jogban tulajdonképen nem is beszélhetünk.

A rendelet e pontja világosan a *Bosznia és Hercegovina területén kívül* való tartózkodásról szól, s minthogy e rendelet ma is változatlanul hatályban áll, sőt az önkormányzati szabályzat 4. §-ának utalása által kifejezetten is fentartatott, a Magyarországra és Ausztriába történő kivándorlás a bosnyák

* Az osztrák jog sem ismeri az osztrák állampolgárságnak távollét általi elvesztését. L. erre nézve az 1894 augusztus 13-iki 17,081. sz. osztrák belügyministeri határozatot. (*Mayrhofer*: id. m. 940. l.)

jog értelmében jogilag perfekt kivándorlás, s így a Magyarország és Ausztria területén való öt évi tartózkodás, a mennyiben kivándorlási engedély nélkül történik, éppen úgy jogosulatlan kivándorlásnak tekintetik és éppen úgy maga után vonhatja a tartományi illetőség elvesztését, mint a bármely más állam területére történő kivándorlás. Ennek a rendelkezésnek azonban a gyakorlatban az a következménye lehet, hogy ily módon a Magyarország és Ausztria területén való tartózkodás által *hontalanokká* válhatnak oly személyek, a kik voltaképen Magyarországnak is, Ausztriának is alattvalói és hontalanokként érhetnek e két állam területén, kivonva magukat az állampolgárokat terhelő kötelezettségek alól. A mennyiben Bosznia jelenlegi államjogi helyzete továbbra is fentartatik, ez az állapot mindenesetre correctivumot kíván, oly értelemben, hogy a Magyarország és Ausztria területére való kivándorlás szempontjából a kivándorlási rendeletnek e szabálya alól kivétel volna teendő, vagy legalább is kimondandó volna az, hogy a két állam területére vándorolt boszniai illetőségű személyek a tartományi illetőségből folyó *kötelezettségeik* alól nem szabadulnak.

A 15. §. c) pontjában foglalt rendelkezésnek az ad bizonyos mértékben közjogi jelentőséget, hogy igen strict formában fejezi ki a bosnyák jognak azon álláspontját, hogy minden, e tartományokon kívül eső területet külföldnek tekint a boszniai illetőségűekre nézve, tehát külföldnek tekintti Magyarország és Ausztria területét is. Bár Boszniának a monarchia két államához való területjogi viszonyában az annexióval sem következett be változás, azonban úgy vélem, a Bosznia nemzetközi jogi helyzetében beállott változás mellett nem indokolt többé az olyan határfalak fentartása, a minőket az 1907. évi kivándorlási rendelet Bosznia területe és a monarchia két államának területe közé emelt. Ehhez képest a boszniai kivándorlási rendeletnek a változott jogi helyzet követelményeit respektáló reformjára, illetőleg annak elismerésére lesz szükség, hogy azok a következmények, melyeket a rendelet a jogosult és a jogosulatlan kivándorláshoz fűz, a Magyarország és az Ausztria területére való kivándorlás esetén nem állanak be.

A kivándorlási rendelet nem szól a jogosulatlan kivándorlás családjogi hatályáról, minthogy azonban a jogosulatlan kivándorlóvá való nyilvánítás büntetés jellegével bir és a büntetőjogi következmények átszállása az általános jogelvek szerint ki van zárva, a jogosulatlan kivándorlás közjogi következményét, t. i. a tartományi illetőség elvesztését, a jogosulatlan kivándorlóvá nyilvánított egyénnek még vele együtt kivándorló családtagjaira is csak abban az esetben tekinthetjük kiterjedőnek, ha azok is jogosulatlan kivándorlókká nyilváníthatnak.

Az 1907. évi kivándorlási rendelet ma a tartományi illetőség elvesztésének egyedüli írott forrása. Miután azonban ez a tartományi illetőségnek csupán kivándorlás által való elvesztéséről szól s így a tartományi illetőség elvesztésének egyéb okokból, nevezetesen családjogi körülmények folytán beálló esetei kodiifikálatlanul maradtak, ezekre vonatkozólag az országos kormány gyakorlata lesz irányadó, mint kisegítő jogforrás. Tudjuk, hogy a gyakorlatnak elve, hogy a mennyiben a bosnyák jog a tartományi illetőség szabályozása tekintetében intézkedéseket nem tartalmaz, a magyar, illetőleg az osztrák jog megfelelő rendelkezései analog módon alkalmazhatnak; ehhez képest itt is a magyar és az osztrák jogtól kell a gyakorlatnak útmutatást kérnie. Minthogy pedig úgy a magyar, mint az osztrák jog egyezően elismerik bizonyos családjogi aktusoknak és pedig a külföldihez való férjhezmenetel¹ és a külföldi által történt törvényesítés² tényének

¹ Kérdés lehet, hogy pl. egy magyar vagy osztrák állampolgárnőnek *közzolgálati alkalmazás* útján nyert tartományi illetősége is megszűnik-e külföldi állampolgárhoz való férjhezmenetele által. Minthogy a közhivatali alkalmazás útján nyert tartományi illetőség nincsen személyhez kötve, hanem megszerzése és elvesztése szempontjából éppen úgy ítélendő meg, mint a bármely más alapon birt tartományi illetőség, a bosnyák-hercegovinai közzolgálatban alkalmazott magyar és osztrák állampolgárnők tartományi illetőségét is megszűntnek kell tekintenünk idegen állampolgárhoz történt férjhezmenetelük által.

² Felmerülhet a kérdés, hogy vajjon akkor is elveszti-e a külföldi által törvényesített boszniai illetőségű személy tartományi illetőségét, ha törvényesítő atyja állampolgárságát nem nyeri el, avagy csak akkor, ha a törvényesítés által egyúttal atyja állampolgárságát is el-

honosságszüntető hatályát, e családjogi aktusok a tartományi illetőség megszűnésének okaiként is elismerendők.

A kivándorlást illető speciális rendelkezéseket találunk még az 1909 február 26-án Ausztria és Magyarország s Törökország között kötött conventió III. cikkében. Ennek 2. bekezdése szerint ugyanis Bosznia és Hercegovina lakosai jogosítva lesznek, úgy mint eddig, a bosnyák-hercegovinai törvények rendelkezéseinek megfelelőleg, az ottomán birodalomba kivándorolni, a hol mint ottomán alattvalók fognak megítéltetni.¹

A midőn az annexió után Ausztria és Magyarország s Törökország a békés megegyezés iránt tárgyalni kezdtek, Törökország eredetileg azzal a követeléssel lépett fel, hogy a tartományi illetőségű személyek számára három évi határidő adassék, mely alatt jogosítva lettek volna teljesen szabadon, minden formáság nélkül, tehát védkötelezettségükre való tekintet nélkül is, Törökországba kivándorolni.² Minthogy azonban Ausztria és Magyarország ezt a követelést nem fogadta el, a szerződő felek végre is az eddigi jogállapot fentartásában állapodtak meg, kimondván, hogy a tartományi illetőségűek ezután is csak a boszniai törvények rendelkezéseinek betartása mellett («en se conformant comme auparavant, aux lois de la Bosnie et de l'Herzégovine») ván-

nyeri. Pl. az osztrák jog szerint a *nagykorú* törvényesített gyermek nem válik osztrák állampolgárrá, míg a magyar jog szerint a nagykorúak is éppen úgy elnyerik törvényesítő atyjuk magyar állampolgárságát, mint a kiskorúak. Úgy vélem, már a magyar és osztrák jognak ezen eltérő álláspontjára való tekintettel is, a külföldi által történő törvényesítés honosságszüntető hatálya a bosnyák jogban is csak azon fentartással ismerendő el, mint a melyet a magyar törvény 33. §-a mond ki, hogy t. i. csak az esetben vesztí el a boszniai illetőségű személy törvényesítés által tartományi illetőségét, ha egyúttal törvényesítő atya állampolgárságát elnyeri.

¹ «Les habitants de la Bosnie et de l'Herzégovine domiciliés dans ces provinces seront libres d'émigrer dans l'Empire ottoman en se conformant, comme auparavant, aux lois de la Bosnie et de l'Herzégovine, et ils seront admis en Turquie comme ottomans.» («Boszniára és Hercegovinára vonatkozó diplomatiai üggyiratok.» Wien. 1909. 79. l.)

² 4. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordneten-hauses. XX. Session. 1909. 7. l.

dorolhatnak ki Törökországba, tehát csak a mennyiben a kívándorlási rendeletheben előírt feltételeknek megfelelték, védkötelezettségüknek eleget tettek és kívándorlási engedélyt szereztek.

Miután az engedélylyel történő kívándorlás az 1907. évi rendelet értelmében amúgy is maga után vonja a tartományi illetőség megszűnését, a szerződés e pontjában foglalt rendelkezés nem mond ki újat, nem állapít meg kivételt a kívándorlási rendelet határozmányai alól, sőt kifejezetten annak fentartására utal. *Közvetlenül* tehát ez a rendelkezés nem módosítja a fennálló jogszabályokat és nem jelent módosítást a tartományi illetőségi viszonyokban sem, azonban közvetve, távolabbi hatásánál fogva, a tartományi illetőségük számának csökkentésére vezetett.

A III. cikk e pontja ugyanis, mely kimondja, hogy a Boszniából Törökországba kívándorló tartományi illetőségűek ott török állampolgárokként fognak megítéltetni («ils seront admis en Turquie comme ottomans»), csak úgy értelmezhető, hogy ezek nem szorulnak Törökországban külön honosításra, hanem már a török birodalom területére való áttelepedés pusztán ténye folytán török állampolgárokká válnak, vagyis a Boszniából Törökországba való jogszerű kívándorlás a honosítással egyértelmű reájuk nézve. Ez tehát egy honosítási kedvezménynek felelt meg, melyet a mohammedán vallású tartományi illetőségűek nagy mértékben vettek is igénybe. Ilyképen ez a rendelkezés bizonyos mértékben impulsust adott egy kívándorlási áramlatra és hathatós eszközévé vált annak a fentebb említett kitelepítő aciónak, mely röviddel az annexió után Törökország részéről megindult és a melyet Törökország még egyéb intézkedésekkel¹ is igyekezett támogatni.

Végül a bosnyák jognak még egy sajátosságára kell itt reámutatnom. Már az 1883. június 16-iki rendelet értelmében a visszatérő kívándorlók kiutasíthatók voltak² és tény-

¹ Így a török hadsereg ujjaszervezéséről szóló s a török parlamentben 1909. június havában benyújtott javaslatnak, mely a török képviselőházban most áll tárgyalás alatt, XVII. cikkében azt az intézkedést vették fel, hogy a külföldről bevándorló mohammedánok hat évig mentesek a védkötelezettség alól, a mely rendelkezés első sorban a boszniai mohammedánok számára szólt.

² Sammlung. 1883. 268. l.

leg a hatóságok számos ízben éltek is e jogukkal. Az 1907 július 21-iki kivándorlási rendelet 6. §-a szerint pedig a kivándorlók csak az országos kormány *külön engedélyével* térhetnek vissza Bosznia területére.¹ Ha már most egy volt boszniai honos a tartományi illetőséget újra meg akarja szerezni, akkor nemcsak hogy az illetőség adományozására előírt összes feltételeket kell teljesítenie, de ezenfelül még ki kell nyernie a kormány engedélyét a visszatérésre is, tehát egy feltétellel többet kell igazolnia, mint más külföldinek, ha magát honosíttatni akarja.

A míg az európai államok általában kivételes kedvezményekkel igyekeznek megkönnyíteni volt honosaik visszatérését, addig Bosznia ridegen elzárja területét kivándorolt polgárai elől. Egyes államok ma már odáig mennek a renaturalisáció megkönnyítésében, hogy valóságos jogigényt adnak volt alattvalóiknak a visszahonosításra, sőt még a *visszatérést* sem követelik meg tőlük.² Egyedül az angol jog mondja ki kifejezetten azt az elvet, hogy nem ad kedvezményt a visszahonosítandóknak, hanem egyenlően bírálja el őket a honosítandó külföldiekkel.³ A bosnyák jog azonban még az angol jog álláspontján is tútesz, mert a visszahonosítást szigorubb feltételekhez köti, mint a honosítást.

Ennek a különleges intézkedésnek nyilván az volt a célja, hogy útját szegjék a fiktív kivándorlásoknak, vagyis megakadályozzák azt, hogy valaki kivándorlás által megszűnően tartományi illetőségű lenni, utóbb visszatérjen Bosznia területére és kötelezettségek nélkül élhessen odahaza. Azonban azt hiszem, egy ilyen általános elutasító rendelkezés, mely sokszor magasabb érdekeket is indokolatlanul sujt, mellőzhető lett volna, hiszen azt a célt, a mit ezzel elérni kívántak, konkrét esetben amúgy is elérhetik a nem kívánatos elemeknek kiutasítása által.

¹ Ily engedélyt a gyakorlatban rendszerint csak kivételesen nyertek a kivándorlók, és pedig csak rövidebb időre, vagyoni ügyeik rendezése végett.

² Így az 1879: L. t.-cz. 39. §-a, valamint az 1870 június 1-i német törvény 21. §-a.

³ 1870 május 12-iki angol törvény 8. czikke.

A tartományi illetőséget, mint láttuk, a bosnyák jog úgy megszerzése, mint elvesztése szempontjából önálló állampolgárságként kezeli, és azon elvek szerint szabályozza, a mely elvek szerint általában az állampolgárság nyer szabályozást. Nincsen az önkormányzati szabályzatnak egyetlen rendelkezése sem, mely a tartományi illetőségnek ezt az önálló jellegét megszüntetné, s azt a magyar és osztrák állampolgársággal szerves kapcsolatba hozná. A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségnek ez az önállósága ad az állampolgársággal egyenlő *jogi* jelentőséget és ez az önálló jellege adja meg annak egyuttal *politikai* jelentőségét is.

III. A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség jogi hatásai és következményei.

Az önkormányzati szabályzat nem csupán *formai* szempontból szabályozta a tartományi illetőséget önálló állampolgárság módjára, de *tartalmilag* is újjá teremtette azt, a midőn felruházta Bosznia népét politikai jogokkal, és egyuttal az általános polgári jogokat is biztosította számára.*

Az alkotmánytörvények kibocsátásáig ugyanis a boszniai illetőségű személyek tulajdonképen csak tárgyai voltak az uralomnak, passiv szemlélői a közhatalom működésének, a melynek intézésébe beleszólásuk nem volt. Mind ez ideig a boszniai tartományi illetőség nem volt egyéb, mint puszta *alávetettség*, a melynek tulajdonképeni tartalmát egyedül *kötelezettségek* alkották, és pedig mindama kötelezettségek, a melyek elvileg az állampolgárságból, az állampolgári hűségből és engedelmességből erednek; így első sorban a védkötelezettség, valamint azon fel sem sorolható kötelezettségek és személyes szolgáltatások, a melyeknek számát úgyszólván minden egyes újabb törvény gyarapítja. Kötelezettségek szempontjából tehát az állampolgárság egész teljessége ki volt merítve a tartományi illetőségben.

* L. az 1910 február 17-én szentesített tartománygyűlési választási rendtartás 1. §-át (actív választói jog), 4. §-át (passív választói jog) és a tartományi önkormányzati szabályzat 2-19. §-ait.

A bosnyák alkotmány azonban a kötelezettségek mellé jogokat is adott, jogot a törvényhozásban való részvételre, irányító befolyást a közhatalom legfőbb vezetésére, vagyis kiegészítette a tartományi illetőség tartalmát azzal az *activ statussal*,¹ mely útján az egyén a közhatalom intéző szervévé válik, és ezzel e jogviszonyt lényegében átalakította, a pusztá *alattvalói viszonyt állampolgársággá* emelte. A politikai jogokban való részesítés útján a tartományi illetőségű személyek az uralom *tárgyaiból* az uralom *alanyaivá*, részeseivé válnak, az alattvalóból állampolgár lesz, a *subditusból civis pleno jure*.

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség ilyképen az állampolgári jogviszony egész *tartalmi teljességét* nyerte.² A tartományi illetőségű személyek természetesen eddig sem voltak jognélküliek, hiszen nem jognélküli a modern államban még a külföldi sem. Magából az *alattvalói minőségből* is folynak bizonyos jogok, a melyek a bosnyákokat és hercegovinaiakat eddig is megillették, így a lakás és tartózkodás szabadsága, továbbá az egyén joga a közigazgatás és a jogszolgáltatás által való védelemre a belföldön, és a diplomatiái hatóságok által való védelemre a külföldön, de az alkotmánytörvények egyuttal kiegészítették a tartományi illetőség tartalmát az állampolgári jogviszonynak azzal a tulajdonképeni lényeges alkotó elemével, a melyen túl annak tartalma már nem is fokozható, t. i. a politikai jogokkal, azokkal a *par excellence állampolgári jogokkal*, a melyek az állampolgárság fogalmától elválaszthatatlanok.

Úgy hogy ma már jogi hatására nézve a tartományi illetőség teljesen azonos jellegű kötelék az állampolgársággal. Minden az állampolgárságból folyó jog és minden az állampolgárságból folyó kötelezettség, a mely pl. a magyar állampolgárt az ő magyar állampolgárságánál, az osztrákot az ő

¹ *Jellinek*: „System der subjectiven öffentlichen Rechte.” Tübingen, 1905. 87. l.

² *Laband* szerint az állampolgárság lényeges tartalmát 1. az engedelmességi kötelezettség, 2. a lakás és tartózkodás szabadsága (Wohnrecht), 3. a jog külföldön való védelemre és 4. az állami életben való részvétel joga alkotja. (Id. m. 45: l.)

osztrák állampolgárságánál fogva illeti, a boszniai tartományi illetőségű személyeket tartományi illetőségük alapján illeti meg.

De Bosznia jelenlegi helyzete mellett főképen az a körülmény emeli ki a tartományi illetőségnek tulajdonképeni jogi jelentőségét, hogy azok a jogok, a melyekkel e tartományok népe felruházott, *kizárólag* a tartományi illetőséghez vannak kötve, a magyar és osztrák állampolgárokat azonban nem illetik meg. Más alkalommal foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy minő a viszony jogi tartalom szempontjából a tartományi illetőség s a magyar és osztrák állampolgárság között.¹ Nehogy ismétlésekbe bocsátkozzam, e kérdésre ezúttal nem térek ki, és csak utalok arra a végső eredményre, hogy a bosnyák jog jelentékeny mértékben kiemeli ugyan a magyar és osztrák állampolgárokat a többi külföldiek sorából, sőt bizonyos korlátok között még a választói jogot is megadja nekik, de a *politikai és polgári jogok összességének kizárólagos forrásává* a tartományi illetőséget teszi, s a magyar és osztrák állampolgárokat ugyan *privilegizált külföldieknek* tekinti, de külföldi minőségüket meg nem szünteti. Nyilvánul ez első sorban abban, hogy azt a jogot, a melyet mindenütt a belföldi minőség legfőbb kritériumának tekintenek, a belföldön való lakás és tartózkodás szabadságát; a melyből a kiutasítás és a kiadatás alól való mentesség joga következik, az önkormányzati szabályzat a magyar és osztrák állampolgároknak nem adja meg, hanem azt egyedül a tartományi illetőségekre szorítja.² Ez a tény egymagában is mutatja azt, hogy a választói jogban sem azon alapon részesíti a bosnyák alkotmány a magyar és osztrák állampolgárokat, mintha őket elvileg belföldieknek, a belföldiekkel egyenjogúaknak tekintené, hanem pusztán politikai tekintetből, vagyis a választói jog megadását a magyar és osztrák honosok számára csak politikai szempontból statuált kivételes intézkedésnek kell tekintenünk.

¹ L. id. értekezésemet. Jogállam, IX. évf. 258. s. köv. l.

² Az önkormányzati szabályzat 5. §-a kifejezetten is kimondja, hogy az idegen illetőségű személyek Boszniából kitilthatók. L. erre vonatkozólag még az 1835. április 17-iki 242. sz. rendeletet az útlevélügyről és az idegenügy rendszetéről. (Sammlung, 1835. 99. l.)

A tartományi illetőségnek a magyar és osztrák állampolgársággal szemben való emelkedettebb állása nyer kifejezést másfelől abban is, hogy az alsóbb rendű politikai jogok¹ is csak a tartományi illetőségű személyek számára tartattak fenn, az általános polgári jogok legfőbbjei² pedig kifejezetten ezek számára garantáltak. Az általános polgári jogok nincsenek ugyan megtagadva a külföldiektől sem, de az a nagyobb alkotmányos garancia, mely quasi elvi biztosítékot kíván nyújtani e jogok elvonásával szemben, csak a tartományi illetőségűek számára biztosított.³

A bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség tehát többre jogosít Boszniában, mint a magyar és osztrák állampolgárság, s ha a magyar és osztrák állampolgárok ehhez a többihez hozzá akarnak jutni, éppen úgy formális honosításra szorulnak, mint bármely más külföldi. E szerint, a mint formai szempontból is teljes mértékben érvényesül a tartományi illetőségnek a magyar és osztrák állampolgárságtól való függetlensége, úgy a jogi tartalom tekintetében is megvan őrizve a tartományi illetőségnek különálló jellege, közjogi önállósága. A minnek már csak szükségképeni következ-

¹ L. az önkormányzati szabályzat 18. §-át, a gyülekezési jogról szóló törvény 6. §-át, és az egyletekről szóló törvény 20. §-át.

² Így a törvény előtti egyenlőség elve (2. §.), a lakás és tartózkodás szabadsága, bármely kereseti mód szabad gyakorlása, az ingatlanszerzési képesség (5. §.), a nyelv és nemzeti jelleg fentartásának joga (11. §.), s a tan- és nevelőintézet alapításának joga (13. §.) kifejezetten a tartományi illetőségűek számára biztosított.

³ Az általános polgári jogok fejezetében felsorolt jogok azonban az alkotmányos garancia mellett is mindaddig, a míg tételes törvények útján nem szabályoztatnak és bírói oltalom alá nem helyeztetnek, voltaképen csak ünnepélyes elvi declaratiók, a melyeknek még reális értékük az egyénre nézve nincsen. Az önkormányzati szabályzat e fejezetében foglalt jogok közül, eltekintve a személyes szabadságnak, a magánlak és a tulajdon sérthetlenségének az 1879 június 26-iki boszniai Btk.-ben biztosított védelmétől, csak az egyesülési jogot szabályozza az 1910 február 17-iki törvény, valamint a gyülekezési jogot az előbbivel egyidejűleg kibocsátott törvény, a levél-, posta- és távirótitkot pedig az 1910 márczius 5-én szentesített büntető novella 18—21. §-ai helyezik büntetőjogi védelem alá. (*Gesetz- und Verordnungsblatt, 1910. IV. 56,047/III. sz.)

ménye, hogy ez, az állampolgárság összes attribútumaival felruházott jogviszony a külfölddel való érintkezésben is elismertetését igényli, vagyis megilleti azt a *nemzetközi jogi önállóság* is.

A bosnyákok és hercegovinaiak tartományi illetőségük-nél fogva Bosznia jogrendjének tagjaivá válván, e külön jogterület uralma alá kerülnek összes jogviszonyaikban, közjogi, magánjogi és büntetőjogi viszonyaikban egyaránt. Boszniai tartományi illetőségük fogja meghatározni jogi helyzetüket nemcsak Bosznia és Hercegovina területén belül, hanem azon viszonyokban, a melyekben az állampolgárság irányadó az egyén jogi megítélése tekintetében, e tartományok területén kívül is. A külföldön végzett cselekményeikben és jogügyleteikben is a boszniai törvények szabályai kötik őket, és miután a status personalis körébe tartozó jogviszonyokban, a személyállapot és cselekvőképesség kérdéseiben az államok általában az egyén honi jogát alkalmazzák, a bosnyák jog a tartományi illetőségük személyes jogviszonyaiban a külföldön is alkalmazást nyer. Például az 1883 április 17-iki boszniai váltótörvény 1. §-a¹ szerint csak a bejegyzett kereskedők bírnak szenvedő váltóképességgel.² Ha tehát egy olyan állam bírósága előtt, mely a honi jog alapján áll, így magyar bíróság előtt hivatkozik egy tartományi illetőségű személy, a ki nem bejegyzett kereskedő, szenvedő váltóképességének hiányára, akkor a magyar bíróság ezt a körülményt a boszniai váltótörvény alapján fogja elbírálni, mint-hogy váltótörvényünk 95. §-a értelmében a külföldiek szenvedő váltóképességére nézve a váltókötelezett honi joga irányadó.³

¹ Sammlung, 1883. 450. l. 4170/III. sz.

² A boszniai váltótörvény megalkotása idejében talán még indokolt volt a korlátolt váltóképesség kimondása, azonban Bosznia gazdasági és társadalmi viszonyainak mai állása mellett úgy vélem, e különleges rendelkezés fentartására, a mely mellett pl. egy gyümölcsárús asszony, ha czégét bejegyezteti, váltóképes, míg egy nagybirtokos nem bír váltóképességgel, többé szükség nincsen. E rendelkezés ma már a Boszniával való gazdasági összeköttetéseink akadályává válik, mert visszatartja a magyar kereskedőket az e tartományok lakosságával való érintkezéstől.

³ Feltéve, hogy nem belföldön vállalt váltói kötelezettség teljesítéséről van szó, — értve itt belföld alatt a magyar váltótörvény ha-

A bosnyák jognak személyes jogként való alkalmazása iránt nincsen kétség oly esetben, a mikor olyan boszniai illetőségű személyről van szó, a ki *kizárólag tartományi illetőségű*. Kérdés azonban, miképen bírálандók el az olyan tartományi illetőségű személyek jogviszonyai, a kik *együttal magyar vagy osztrák állampolgárok*, tehát a magyar és osztrák honos boszniai közhivatalnokok, valamint családtagjaik jogviszonyai. Mert mint láttuk, az önkormányzati szabályzat azon rendelkezése következtében, mely a boszniai közszolgálatba lépő magyar és osztrák állampolgárokat a tartományi illetőséggel felruhazza, Bosznia jogi népeisége két, számra nézve is tekintélyes új elemmel, a magyar és az osztrák állampolgársággal cumulált tartományi illetőségű személyek kategóriájával gyarapodott.

A mennyiben az ilyen kettős minőséggel bíró személyek a tartományi hatóságok előtt kerülnek megítélés alá, azok őket egyedül boszniai illetőségük alapján fogják elbírálni, mert a bosnyák jog nem tesz megkülönböztetést a tartományi illetőségű személyek különböző kategóriái között, s így az összes boszniai honosokra, mint egy külön jogterület tagjaira, e jogterület külön joga nyer alkalmazást. A magyar és osztrák honos közhivatalnokokra nézve azonban a bosnyák jog szabályai csak *végleges* alkalmaztatásuk időpontjától lesznek irányadók, mert az önkormányzati szabályzat 3. §-ának 4. pontja szerint csakis ezen időponttól nyerik el a tartományi illetőséget. A mennyiben tehát *ideiglenes* alkalmaztatásuk alatt végzett jogcselekményeik tekintetében merül fel valamely, a honi jogtól függő kérdés, a boszniai bíróságok is még az eredeti magyar, illetve osztrák jogot kötelesek velük szemben alkalmazni.*

tályterületét, — mert ebben az esetben a 95. §. 2. bekezdése értelmében a külföldiek váltóképesége is a mi váltótörvényünk alapján ítélte-tik meg.

* Ha pl. egy véglegesen alkalmazott, tehát már tartományi illetőségű magyar vagy osztrák közhivatalnok hivatkozik a még ideiglenes alkalmaztatása alatt vállalt váltói kötelezettsége tekintetében a bosnyák jog szerinti szenvedő váltóképeségének hiányára, ezt a kifogást a boszniai bíróságoknak is el kell utasítaniok, és az ő váltóképes-

Az önkormányzati szabályzat e rendelkezése következtében az alkotmány kibocsátása időpontjában bosnyák-hercegovinai közszolgálatban alkalmazott magyar és osztrák állampolgárok, úgyszintén családtagjaik, elnyervén a tartományi illetőséget, egészen más jogszabályok uralma alá kerültek, mint a melyek alatt eddig állottak. A míg ugyanis eddig mint magyar és osztrák állampolgárokat kellett őket a tartományi hatóságoknak megítélniök, addig ezentul összes jogviszonyaikban már mint tartományi illetőségű személyek fognak megítéltetni. Míg eddig külföldieknek voltak tekintendők, most belföldiekké válnak, a kik a tartományi illetőséghez fűzött összes politikai és polgári jogokban részesülnek, de a kiket egyuttal a tartományi illetőséggel kapcsolatos összes kötelezettségek is terhelnek, tehát ezentul őket, valamint leszármazóikat is terheli a védkötelezettség. Azokat a kivételes jogszabályokat pedig, melyek a Boszniában letelepedett magyar és osztrák állampolgárokra vonatkozólag hozattak,* velük szemben a tartományi hatóságok többé nem tartoznak respektálni, hanem a boszniai honosokra irányadó általános szabályokat fogják reájuk is alkalmazni.

E szerint magyar és osztrák állampolgárok egy oly területen, mely Magyarországnak és Ausztriának fenhatósága alatt áll, nem a saját állampolgárságuk, hanem a tartományi illetőségük által alapított jog uralma alá kerülnek. Oly változás ez, mely az ott élő magyar és osztrák állampolgárok jogi helyzetét gyökeresen átalakítja, sőt mint arra később reátérünk, módosítólag hat jogi megítélésükre még a külföldön is. És itt önként felmerül a kérdés, hogy egyáltalában jogosítva volt-e az önkormányzati szabályzat olyan ren-

ségét az eredeti magyar vagy osztrák jog szerint kell megítélniök, mert a boszniai váltótörvény 84. §-a szerint a külföldiek váltóképessége hazai jogok szerint ítéendő meg.

* Pl. az 1882 június 10-iki 17,698. sz. rendelet (Sammlung, 1882. 283. l.), az 1885 május 10-iki 10,725. sz. rendelet (Sammlung, 1885. 117. l.), az 1900 január 9-iki 18,557. sz. rendelet («Gesetz- und Verordnungsblatt», 1900. II/14.); úgyszintén a különböző törvényekben és rendeletekben a magyar és osztrák állampolgárokra vonatkozó különleges intézkedések, pl. a hagyatéki eljárást szabályozó 1885 április 14-iki 2442. sz. rendelet (Sammlung, 1885. 79. l.).

delkezést alkotni, mely a magyar és osztrák állampolgárok jogállását módosítja, és hogy a sők egyéb indokon felül, nem követelte volna-e meg már ez a körülmény is a magyar és osztrák törvényhozás előzetes hozzájárulását a bosnyák alkotmány rendelkezéseéhez.

Bosznia és Hercegovina területén tehát a magyar és osztrák állampolgársággal kapcsolatos tartományi illetőségű személyek minden irányban egyképen bíraltatnak el a kizárólagos tartományi illetőségüekkel. S így e tartományok területén e személyek megítélése nem lesz vitás, azonban a mint kiteszik lábukat Bosznia határain, tehát már a mint Magyarország és Ausztria területére lépnek, megkezdődik az ő jogéletük határozatlansága.

Ha már most pl. egy magyar honos tartományi illetőségű személy jogviszonyai magyar bíróság előtt kerülnek elbírálás alá, akkor a magyar bíróság tekintet nélkül az ő egyidejűleg fennálló tartományi illetőségére, kizárólag a magyar törvények rendelkezéseit fogja reá alkalmazni, mert az állampolgárságról szóló törvényünk 36. §-a értelmében azon magyar állampolgár, a ki egyszersmind más állam polgára, mindaddig, míg magyar állampolgárságát e törvény értelmében el nem vesztette, magyar állampolgárnak tekintendő, és következképpen a magyar jog szerint ítélendő is meg.

Ha azonban egy magyar honos boszniai tartományi illetőségű személynek osztrák bíróság előtt, vagy viszont egy osztrák honos tartományi illetőségű személynek magyar bíróság előtt lesznek honosságától függő jogviszonyai elbírálandók, vajjon miképpen döntsének akkor az eljáró bíróságok? Tekintsük első sorban a közhivatalnokokat, mert nézetem szerint itt bizonyos distinctióra lesz szükség a közhivatalnokok és azok leszármazói között.

Már fentebb kiemeltem, hogy a magyar és osztrák honos közhivatalnokok a tartományi illetőség elnyerése következtében a *kettős honosság* állapotába jutnak, minthogy a tartományi illetőség nem a magyar és osztrák állampolgárságnak szűkebb kategóriája, hanem egészen önálló honosság és így itt két, egymástól független honossági kötelék egyesül egy személyben. E szerint ebben az esetben meg volna az az

elvi alap, mely az ilyképen felmerülő collisiónak a kettős honosságra irányadó elvek, vagyis a nemzetközi magánjog elvei szerint való eldöntését indokolná.

Azonban nézzük, vajjon alkalmazhatók-e itt is azok az általános elvek, a melyeket két honosság találkozása, két honi jog ütközése esetén követ a magyar, illetve az osztrák jog. Vajjon úgy járhat-e el ebben az esetben is a magyar bíró, mintha pl. az osztrák állampolgársággal akármilyen más állampolgárság halmozódna egy személyben, és egy ily személy jogviszonyai kerülnének eléje eldöntésre. Ugy vélem, hogy a mikor a magyar és osztrák honos boszniai közhivatalnokok megítéléséről van szó, ezek az általános elvek nem alkalmazhatók. Hanem itt egy különleges szempont különleges megítélést, a nemzetközi magánjog elveitől eltérő megoldást követel. Ugyanis az önkormányzati szabályzat rendelkezései, és így az a jogszabály is, mely a boszniai közszolgálatba lépő magyar és osztrák állampolgárokat a tartományi illetőséggel felruhazza, *a magyar és osztrák állam szerveinek közreműködése mellett* alkotott. Itt tehát egy, Magyarország és Ausztria szervei által közös egyetértéssel alkotott jogszabály jogi hatásának megítéléséről van szó, és így az *mindkét részről* csakis a jogalkotó faktorok inteniójának megfelelő értelemben alkalmazható. A jogalkotó faktorok intenióját pedig világosan kifejezi e törvényszakasz szövegezése, mely szerint *mint* magyar vagy *mint* osztrák állampolgárok nyerik el a tartományi illetőséget, tehát *ezen minőségükben*, mintegy annak feltétele mellett. Minthogy e szerint nyilvánvaló, hogy nem forgott fenn itt az az intentio, hogy a tartományi illetőség elnyerése által a közhivatalnokok eredeti magyar vagy osztrák állampolgársága bármely irányban is befolyásoltassék, ennél fogva ebben az esetben az *eredeti magyar vagy osztrák állampolgárság* lesz az *alkalmazandó jog* alapjának tekintendő, mely a két állam hatóságai által a tartományi illetőséggel szemben is, *kölcsönösen* respektálandó. Ha tehát — hogy a fenti példát fűzzük tovább — egy osztrák honos boszniai közhivatalnok magyar bíróság előtt hivatkozik tartományi illetőségére, és ez alapon szenvedő váltóképességének hiányára, akkor úgy

vélem, a magyar bíróságnak őt, tekintet nélkül boszniai tartományi illetőségére, eredeti osztrák honossága alapján kell megítélnie, és ehhez képest váltókéességét fennállónak kell tekintenie.

Éreznünk kell, hogy annál is inkább így kell döntenünk ebben az esetben, mert a mikor egy magyar vagy osztrák állampolgár közszolgálati alkalmazás útján nyeri el a tartományi illetőséget, voltaképen *saját ténye* által szerzi meg azt, azzal t. i., hogy Boszniában közhivatali alkalmazást vállal. Éppen ezért, ha egy magyar honos boszniai közhivatalnok osztrák bíróság előtt, egy osztrák honos boszniai közhivatalnok pedig magyar bíróság előtt hivatkozik valamely, eredeti állampolgársága alapján őt terhelő kötelezettsége tekintetében a reá nézve kedvezőbb bosnyák jogra, akkor nézetem szerint az ilyen hivatkozást az osztrák illetve a magyar bíróságnak már azért is el kell utasítania, mert ez quasi in fraudem legis hivatkozásnak felel meg.

Azonban már másképen áll a helyzet a közhivatalnokok leszármazóinál, a kiknek kettős honossága már nem a közhivatali alkalmazás tényén, hanem a tartományi illetőségű személytől való *leszármazás* tényén alapul, a kik tehát minden *egyéni ténykedésük nélkül*, tőlük teljesen független körülmény alapján jutnak a kettős honosság állapotába s a kiknél ilyenkor az a különleges szempont, mely a közhivatalnokok tartományi illetőségének a magyar vagy osztrák állampolgársággal való cumulatioja esetén a most említett megoldást indokolja, már nem forog fenn. S így ebben az esetben elesvén a különleges döntés indoka, nem marad más hátra, mint a kettős honosságra irányadó *általános* elvek szerint eljárunk. Ha tehát pl. egy osztrák honos boszniai közhivatalnoknak valamely *leszármazója* hivatkozik magyar bíróság előtt szenvedő váltókéességének hiányára, akkor a magyar bíróság nézetem szerint már a rendes nemzetközi magánjogi elvek szerint járhat el, vagyis ily esetben a két concurráló honi jog közül az illető személy lakóhelyének *

* Nagy Ferencz : «A magyar váltójog kézikönyve.» Budapest: 1904. 493. l.

jogát alkalmazza. Azaz, ha az illető váltókötelezett lakóhelye Bosznia területén van, akkor a bosnyák jog értelmében jár el és ehhez képest a szenvedő váltóképesség hiányára alapított kifogásnak helyt fog adni, ha ellenben lakóhelye Ausztria területén van, akkor az osztrák jogot alkalmazza, és ezt a kifogást el fogja utasítani.

Felhoztam ez eseteket annak illusztrálására, hogy mennyire megnehezíti az eljáró hatóságok feladatát az a körülmény, hogy a magyar és osztrák állampolgársággal cumulált boszniai illetőségű személyek jogviszonyainak megítélése a halmozódás eredete szerint eltérő döntést igényel. Hogy ez a *distinctio* a gyakorlatban tényleg érvényesülni fog-e, az iránt természetesen hiába keresünk garantiát; annál kevésbbé várhatjuk, hogy a külföldi hatóságok megfelelően eligazodnak majd a boszniai illetőségű személyek különböző kategóriái között.

A *cumulatio* lehetősége azonban nemcsak magánjogi tekintetben teszi határozatlanná e személyek helyzetét, hanem konfliktusok elé állíthatja őket a jognak más terén is. Így vegyük a *védkötelezettség* kérdését. Egy magyar honos kormányhivatalnok gyermeke pl., a ki tehát tartományi illetőségű és egyúttal magyar állampolgár, Magyarországon is, Boszniában is védköteles lesz, Magyarországon a magyar, Boszniában a bosnyák véderőtörvény értelmében. Az ily személy tehát egyidejűleg fog itt is, ott is az állításkötelesek lajstromán vezetettetni, nálunk is, Boszniában is büntetőjogi *sanctio* terhe mellett tartozik állításkötelezettségének eleget tenni, sőt minthogy a boszniai véderőtörvény szerint már abban az évben állításköteles a bosnyák honos, a melyben életének 20. évét betölti, míg a mi véderőtörvényünk szerint állításkötelezettsége csak 21. életéve elérésével áll be, bekövetkezhetik az a *classicus* eset, hogy a mikor nálunk kell sor alá állania, akkor Boszniában védkötelezettségét már tényleg teljesíti. Már pedig reánk nézve nem lehet közömbös az, hogy egy magyar állampolgár védkötelezettségét, mely őt a magyar véderőtörvény értelmében terheli, a mi törvényünk szerint, avagy a boszniai véderőtörvény szerint teljesíti-e, a mely utóbbi egyébként még *materialis* tartalma tekintetében is eltér

a mi törvényüinktől, a mennyiben a védkötelezettség teljesítésére más feltételeket állapít meg, hiszen mint már fentebb említettem, Boszniában még a védkötelezettség megváltásának intézménye is fennáll. Minthogy már ma is jelentékeny a száma azon személyeknek, a kik egyidejűleg tartományi illetőségűek és magyar vagy osztrák állampolgárok s mint-hogy a jelenlegi állapot mellett e személyeket Magyarország és Bosznia, illetve Ausztria és Bosznia egyenlő joron vindikálják maguk számára, mindenesetre megfontolást kívánó körülmény lesz a boszniai véderőtörvénynek most tervbe vett reformja alkalmából, hogy az ilyen, magyar vagy osztrák állampolgársággal halmozódott tartományi illetőségű személyek védkötelezettségének hol és miképen, mely törvény feltételei szerint való teljesítése tekintetében positiv rendelkezések tétessenek, hogy e személyek azoktól a hátrányoktól és zaklatásoktól, melyeknek kettős minőségüknél fogva ki volnának téve, megóvassanak.

Teljesen az érdekelt személyek tetszésére bizni azt, hogy védkötelezettségüket facultative akár a közös hadseregnek magyarországi, illetve ausztriai csapataiban, akár pedig a boszniai csapattestekben teljesíthessék, — mindaddig, míg a védkötelezettség teljesítésének módozatai tekintetében az e véderőtörvények közötti eltérések fentartatnak, — alig volna czélszerű intézkedés, mert ezzel módot nyujtanánk a magyar és osztrák állampolgároknak arra, hogy tetszésük szerint kivonják magukat a magyar, illetve osztrák véderőtörvény hatálya alól és a boszniai véderőtörvény kedvezőbb feltételei mellett teljesíthessék védkötelezettségüket.

A mennyiben pedig az új véderőtörvények a boszniai csapatokban való szolgálatra nézve netán paritást fognak megállapítani a magyarországi és ausztriai csapatokban való szolgálattal, vagyis a mennyiben a magyar és osztrák állampolgárok számára is lehetővé fogják tenni védkötelezettségüknek a boszniai csapattestekben való teljesítését,*

* Ez idő szerint ugyanis az 1882 június 10-iki rendelet értelmében magyar és osztrák állampolgárok, még mint önkéntesek sem léphetnek be a bosnyák-hercegovinai csapattestekbe. (Sammlung, 1882. 283. l.)

mindenesetre eldöntést váró kérdés lesz az is, hogy az ilyen, magyar vagy osztrák állampolgársággal kapcsolatos tartományi illetőségű személyek, a Bosznia számára kirótt évi ujonczjutalék, avagy a Magyarországra, illetve Ausztriára eső ujonczjutalék javára számíttassanak-e.

Nem kevésbé viasz az ily személyek helyzete az egyén közjogi szempontjából. A magyar állampolgárságnak és a boszniai tartományi illetőségnek egyidejű fennállása mellett ugyanis e személyeket Magyarországon is, Boszniában is megilletik a politikai jogok, pl. itt is, ott is gyakorolhatják a választói jogot.¹ Mondanunk sem kell, hogy mennyire össze nem egyeztethető ez az állapot a politikai jogok lényegével és egy egyénnel két különböző jogrend között való megosztása mennyire sérti a választói jog természetét.

Azonban más irányban is mutatkozni fognak e saját-szerű helyzet hátrányos következményei. Így konfliktus keletkezhetik a magyar kormány és a boszniai országos kormány között, a midőn a magyar kormány pl. egy ilyen magyar honos boszniai közhivatalnoknak vagy családtagjainak kiadatását kéri és a boszniai hatóságok e személyeknek, mint tartományi illetőségűeknek kiadatását megtagadják.²

Rá kell mutatnom itt még ama következményekre is, melyek a tartományi illetőségnek a seriat joggal való kapcsolata következtében beállhatnak. Az izlámhitű tartományi illetőségű személyeket ugyanis családi, házassági és örökösödési ügyekben külön jog illeti meg. Ha már most egy olyan tartományi illetőségű személy, a ki leszármazásánál fogva egyúttal magyar állampolgár, áttér az izlám hitre, ezzel ő is a seriat jog uralma alá kerül az említett jogviszonyokban. Minthogy pedig a seriat házassági jog szerint egy férfi egyidejűleg négy nővel folytathat házasságot, kérdés, ha egy izlám hitre tért boszniai illetőségű magyar honos ilyen többes házasságot köt, minő következményei lesznek e házasságnak.

¹ Így Magyarország területén levő ingatlana alapján gyakorolhatja a választói jogot az ingatlan községében.

² Az 1879 június 26-iki boszniai Btk. 72. §-a alapján. (Sammlung, 1878=80. II. köt., 90. l.)

A bosnyák jog szempontjából mind a négy házasság érvényes és mind a négy házasságból született gyermekek törvényesek lesznek. A magyar jog szempontjából azonban az ilyen házasságnak semminemű jogi hatályt sem tulajdoníthatunk, mert a magyar jog a magyar állampolgárt, tekintet nélkül egyidejűleg fennálló más honosságára, kizárólag magyar állampolgári minősége alapján itéli meg, már pedig magyar állampolgárnak csak olyan házasságát tekinthetjük fennálló, *létező* házasságnak, mely házassági törvényünk értelmében egyáltalában házasságnak minősíthető. Minthogy olyan külföldi jogintézményekből, melyek a mi jogrendünkbe vagy erkölcsi alapelveinkbe ütköznek, magyar állampolgár jogokat nem származtathat,¹ és minthogy az ilyen polygam házasság házassági törvényünk alapelveivel fundamentális ellentétben áll, az ilyen viszonyt házasságnak egyáltalában nem tekinthetjük. Az tehát nálunk *matrimonium non existens*, a melyből jogi hatások semmi vonatkozásban sem származhatnak. A boszniai illetőségű magyar állampolgárnak ilyen többes házasságát tehát, mely Boszniában a jogérvényes házasság összes törvényes következményeit létrehozza, mi concubinatusnál egyébként nem tekinthetjük; az ily viszonyból született gyermekek e szerint nem lesznek törvényes születésűek² és

¹ Az izlám elismeréséről az osztrák urakházában benyújtott törvényjavaslat (1. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Herrenhauses. XX. Session 1909.) is csak azzal a fentartással ismeri el az izlám hitfelekezetet, a mennyiben tanai és intézményei az állami törvényekkel ellenkezésben nem állanak (6. §. 2. bek.) és ezen korlátokon belül biztosítani kívánja a vallás szabad gyakorlatát, ugyanazt a büntetőjogi védelmet, a melyben a többi vallásfelekezetek részesülnek és elismeri az egyházi autonómiát; az izlám házasság azonban, minthogy a többnejűsége van alapítva s így az osztrák jogrendbe ütköző intézmény, a törvényes elismerés alól kizárva marad. A házassági viszonyok tekintetében a javaslat 7. §-a szerint az eddigi jogállapoton nem történik változás. Nálunk az izlám elismeréséről ideig nem nyújtott be törvényjavaslat, Ausztria után azonban mi sem maradhatunk el e téren, mert az izlám elismerése is le fogja dönteni Magyarország és Bosznia népe között az érintkezésnek egy korlátját.

² Természetesen csak egy magyar honos boszniai illetőségű személynek ilyen többes házasságát nem tekintjük joghatályosnak, mert őt mint magyar állampolgárt ítéljük meg. De ha pl. egy izlámhitű *kizárólagos*

így nem nyerhetik el atyjuk magyar állampolgárságát sem. És itt utalnom kell arra, hogy e körülménynek milyen messze-
ható következményei lesznek, pl. az öröklési jog szempontjá-
ból, ha nálunk merül fel az ilyen házasságból született gyer-
mekek törvényességének kérdése. A mennyiben pedig kül-
földi bíróság által döntendő el e kérdés, akkor a szerint, a
mint az illető külföldi bíróság magyar állampolgárnak vagy
boszniai illetőségűnek tekinti az ily személyt, illetve a sze-
rint, a mint a magyar vagy a bosnyák jogot látja alkalmá-
zandónak, az egyik esetben törvényesnek, a másik esetben
törvénytelen születésűnek fogja tekinteni az e házasságból
származott gyermekeket.*

Vajjon, ha az ilyen többes házasságban élő magyar
honos tartományi illetőségű személy házastársaival Magyar-
ország területére jön, nem keletkezhetnek-e reá nézve e hely-
zetről büntetőjogi következmények. Minthogy az ilyen viszony
magánjogilag *matrimonium non existens*, a Btk. 251. §-ában
körülírt bűncselekménynek, a kettős házasságnak tényálladékát
sem meríti ki, mert ez érvényes házassági köteléknek fenn-
állítását tételezi fel. És így, ha az ilyen izlám hitre tért
magyar honos boszniai illetőségű személy akár mind a négy

tartományi illetőségű személy polygam házasságából született gyerme-
kek törvényes származásának kérdése bírálendő el a magyar bíróság
által, a magyar bíróság is törvényes születésűeknek fogja őket tekin-
teni, mert a kizárólagos tartományi illetőségű személyeket statusviszo-
nyaikban az ő külön joguk, ez esetben a seriat házassági jog sze-
rint itéli meg.

* Még teljesebb lesz a komplikáció, ha pl. Törökország terü-
letén tér át az ilyen, magyar állampolgársággal cumulált boszniai tar-
tományi illetőségű személy az izlám hitre, minthogy ugyanis a török
birodalomban az izlám hitre való áttérés a török állampolgárság meg-
szerzésével kapcsolatos. (Lásd erre nézve az igazságügyministernek
a belügyministerhez intézett 1879. évi 506. sz. átiratát, valamint a
külgügyministeriumnak az osztrák belügyministeriumhoz intézett 1888.
július 26-iki 17791. sz. jegyzékét; ez utóbbit l. *Mayrhofer*: id. m. 967. l.)
Az ily személy tehát a török jog szerint török állampolgárnak, a ma-
gyar jog szerint magyar állampolgárnak, a bosnyák jog szerint pedig
bosnyák-hercegovinai tartományi illetőségűnek fog tekintetni s így
három különböző honossági kötelék egyesül egy személyben és konkrét
esetben egyidejűleg három jog concurrál az alkalmazásért.

feleségével Magyarország területén letelepedik, nem vonhatjuk őt többes házasság czímén bűnvádi uton felelősségre. Annak következtében tehát, hogy a bosnyák jog beállítja a magyar és osztrák állampolgárokat egy idegen, a miénktől eltérő, sőt sok tekintetben azzal ellentétes elvi alapokon nyugvó jogrendbe és részesévé teszi őket e különleges jogrend adta különleges jogoknak, ezzel végső következményében még arra is módot nyújt nekik, hogy büntetlenül folytathassanak polyamiát.

Csak példaképen emeltem itt ki egyes eseteket ama következmények sorából, melyek a boszniai tartományi illetőségnek s a magyar vagy osztrák állampolgárságnak egy személyben való halmozódásából erednek. És minthogy a Boszniában való távollét által a magyar állampolgárság nem vész el,* az osztrák állampolgárság pedig tudvalevőleg egyáltalában nem szűnik meg távollét következtében, e személyek azoktól a következményektől, a melyeknek kettős honossági állapotuknál fogva ki vannak téve, csakis úgy szabadulhatnak, ha Boszniából kivándorolnak, vagyis ha a tartományi illetőség kötelékéből kilépnek. E szerint annak a magyar és osztrák állampolgárnak, a ki bosnyák-hercegovinai közszolgálatba lép, számolnia kell azzal a következménnyel, hogy az ő boszniai közszolgálati működésének esetleg a távoli utódokra is átszármazó jogi hatása lesz, a mennyiben tovább öröklődő tartományi illetőséget csatol fennálló állampolgárságuk mellé.

Ha az önkormányzati szabályzat csak magára a közhivatalnok személyére szorította volna a tartományi illetőséget, mindenesetre jelentékeny mértékben szűkebb térre szorult volna a collisiók lehetősége. Ma már azonban ez a rendelkezés élő jog, a melynek következményeivel, mint meglevőkkel számolnunk kell. Sőt még ha az alkotmány esetleges revíziója kapcsán netán módosíthatnék is a szabályzatnak e rendelkezése, olyképen, hogy a jövőben a boszniai közszolgá-

* A magyar kormány újabb gyakorlata szerint ugyanis a Boszniába való vándorlás nem tekintetik kivándorlásnak. L. *Kertész Gyula*: «A kivándorlás szabályozása.» Budapest, 1910. 59. l.

latban alkalmazandó magyar és osztrák állampolgárok csak saját személyükre nyerik el a tartományi illetőséget, ezzel elejét vehetnék ugyan új kettős honosok kreálásának, de nem szüntethetnék már meg azoknak a magyar és osztrák honos tartományi illetőségű személyeknek kettős minőségét, a kik a jelenlegi jogállapot alapján jutottak e helyzetbe és a kik e kettős honosságukat már nemzedékről-nemzedékre tovább származtatják.

Az a tény, hogy e személyek egyidejűleg két jogrendnek tagjai, két egymástól különálló jogrendnek, a melyeknek mindegyike a maga teljességében igényt tart reájuk, az összes állampolgári kötelezettségeket követelvén tőlük és az összes állampolgári jogokat megadván nekik, szükségképen konfliktusoknak csiráját rejti magában. Láttuk, hogy már Magyarország és Ausztria területén is mily sok irányban határozatlanná válik e személyek jogi helyzete, de annál teljesebb mértékben fog nyilvánulni ez a határozatlanság harmadik állam területén, melynek e két jogrend jogának alkalmazása között választania kell.

Általában minden államnak meg vannak a maga jogelvei, a melyek szerint több állampolgárságnak egy személyben való halmozódása esetén eljár. Minthogy a boszniai tartományi illetőség önálló közjogi status és a Bosznia jogi kötelekébe tartozó személyekre nézve az állampolgárság surrogatuma, a tartományi illetőséget a külföldi hatóságoknak is ehhez az *önállóságához* képest kell megítélniök és e szerint annak a magyar vagy osztrák állampolgársággal való cumulatíója esetében is úgy kell eljárniök, mint a hogyan két állampolgárság ütközése esetén eljárnak.

Azonban éppen e ponton lesz határozatlanság a külföldi államok gyakorlatában, mert a külföldi hatóságok nem lesznek kellőképen tájékozódva az iránt, hogy egyáltalában úgy tekinthetik-e e személyeket, mint valóságos kettős állampolgárokat és úgy ítélik-e meg ezt az esetet, mint két koordinált honosság találkozását, avagy pedig mint egy felsőbb és alsóbb rendű status halmozódását. Nemcsak a «tartományi illetőség» elnevezés, a mely mellett önkéntelenül is supponálniök kell az *illetőségnek* valamely *állampolgárságtól*

való függését, de ezenfelül az önkormányzati szabályzatnak éppen az a rendelkezése, mely a magyar és osztrák állampolgárok számára pusztán közhivatali alkalmazással is elérhetővé teszi a tartományi illetőséget, alkalmas azt a téves hitet kelteni, hogy a boszniai tartományi illetőség nem önálló jogviszony, hanem hogy itt éppen olyan organikus kapcsolat van a magyar és az osztrák állampolgárság s a boszniai tartományi illetőség között, mint a minő kapcsolat van pl. a magyar állampolgárság és a horvát országos illetőség vagy a német állampolgárság és az elsass-lotharingiai tartományi illetőség között, vagyis, mintha a boszniai tartományi illetőség is csak alsóbb kategóriája volna a magyar és osztrák állampolgárságnak és ehhez képest a bosnyák jog particularis jog volna a magyar és osztrák joggal, mint quasi főterületi joggal szemben.

Szóval e két jogrend viszonyának határozatlansága okozza, hogy a tartományi illetőségnek ez az *önállósága* a külföldi hatóságok előtt nem fog általánosan felismerésre jutni. És ez az oka annak, hogy eltekintve a tartományi illetőség különböző kategóriáitól, nem számíthatunk egyöntetű gyakorlatra magának a boszniai tartományi illetőség *fogalmának* miképen való megítélésében sem. A külföldi hatóságok ugyanis nem ismervén külön boszniai államot és külön boszniai állampolgárságot, a mikor egy boszniai illetőségű személy kerül eléjük, nem egy esetben hajlandók lesznek őt hol magyar, hol osztrák állampolgárként megítélni, hol pedig — megfelelő állampolgárság hiányában — az «osztrák-magyar alattvalói viszony» képében fogják maguknak azt a felsőbb állampolgári köteleket megkonstruálni, a melyet a tartományi illetőség mögött szükségképen feltételeznek. Bosznia területét az osztrák-magyar monarchia particularis területének tekintvén, az e terület jogi kötelekébe tartozó személyeket, mint quasi *osztrák-magyar állampolgárokat* fogják megítélni.

És így különböző hatóságok eltérő felfogása eltérő megítélésnek teszi ki a tartományi illetőségű személyeket, úgy hogy lehetséges, hogy ugyanazon boszniai illetőségű személynek jogállását egy állam különböző hatóságai is eltérően

fogják megállapítani, a minnek az lesz a következménye, hogy ugyanarra a személyre hol a magyar illetve osztrák jognak, hol pedig a bosnyák jognak rendelkezéseit alkalmazzák. Nem szorul bizonyításra, hogy a honossági állapotnak ez a határozatlansága, mely kiteszi az érdekelt egyéneket annak, hogy a külföldön nem a maguk valóságos honossága szerint bíráltatnak el, a jogélet különböző terein milyen messzemenő következményekkel járhat és a *viszonosság* szempontjából is mennyire módosíthatja e személyek jogi helyzetét, magánjogi és büntetőjogi tekintetben egyaránt.

Nem időzhetünk már e kérdésnél, azért csak egy esetet emelek ki arra vonatkozólag, hogy a bosnyákoknak és hercegovinaiaknak ez a határozatlan honossági minősége milyen eltérő megítélésre vezethet a gyakorlatban. Bosznia népének a *nemzetközi szerződések* szempontjából való elbírálását kívánom csak néhány szóval érinteni.

Lehetséges ugyanis, hogy egyes külföldi államok hatóságai megadják, más államok hatóságai pedig megtagadják a boszniai illetőségűektől azon jogokat és kedvezményeket, a melyeket a Magyarország és Ausztria által kötött nemzetközi szerződések a magyar és osztrák állampolgárok számára biztosítanak.

Ki kell emelnem, hogy a Magyarország és Ausztria által kötött nemzetközi szerződések hatálya még nem terjed ki ipso jure Bosznia területére. Azok a szerződések ugyanis, a melyeket a két állam köt, kiterjednek mindazon területekre, a melyek e két állam egyikéhez vagy másikához tartoznak. Minthogy azonban Bosznia területe ez idő szerint nem része sem Magyarország, sem Ausztria területének, hanem a két állam mellett mint *tartozék* helyezkedik el, mintegy a kettő között függő, de azoktól különálló terület, erre a területre és erre a népre a nemzetközi szerződések csak akkor terjednek ki, ha kifejezetten Boszniára vonatkozólag is kötöttek, mint pl. a kereskedelmi szerződések túlnyomó része,*

* A kereskedelmi szerződések általában azzal a clausulával kötöttek, hogy az osztrák-magyar vámterülethez tartozó országokra is kiterjednek. Az 1881 óta kötött kereskedelmi és hajózási szerződések a boszniai törvénytárban is kihirdettettek. E szerződések sorát a Szerbiá-

avagy, ha Boszniára pótszerződés útján külön kiterjesztetnek.¹

Következésképen, ha olyan nemzetközi szerződésekben biztosított jogok igénybevételéről van szó, a melyek Boszniára is kiterjedő hatálylyal köttetnek, e jogok a boszniai illetőségű személyeket is megilletik; pl. a kereskedelmi szerződésekben biztosított jogokat, így a szabad letelepedést, az ingatlan-szerzési képességet, a kereskedés és iparüzés szabadságát a boszniai illetőségű személyek is joggal reklamálhatják a külföldön, még akkor is, ha e szerződések kifejezetten «osztrákokról és magyarokról» szólnak.² Ellenben ha olyan nemzetközi szerződések szempontjából merül fel ez a kérdés, a melyek Boszniára kiterjesztve nincsenek, az ily szerződésekben a magyar és osztrák állampolgárok számára nyújtott jogokat az illető külföldi hatóságok a boszniai illetőségű személyektől joggal megtagadhatják.³

Azonban előfordulhat, hogy egyes külföldi hatóságok arra az állápontra helyezkednek, hogy azon jogokat, melyeket a kereskedelmi szerződések kifejezetten a magyar és osztrák állampolgárok számára biztosítanak, a boszniai illetőségű személyeknek, a kik sem magyar, sem osztrák állampolgárok, nem adják meg és így e személyek esetleg csak körülményes diplomatiai interventio útján jutnak ama jogukhoz, a melyet pl. egy magyar vagy osztrák állampolgár szá-

val kötött és az 1882:XXX. és XXXI. t.-cz.-be iktatott kereskedelmi és hajózási szerződések nyitják meg. L. az ezek közzétételéről szóló 1882 szeptember 3-iki 12800. sz. rendeletet. (Sammlung 1882. 762. l.)

¹ Mint pl. a közokiratok hitelesítése tárgyában a német birodalommal 1880 február 25-én kötött és az 1880:XXXVI. t.-cz.-be iktatott egyezmény, mely az Ausztria és Magyarország s a német birodalom között 1881 június 13-án kötött pótszerződéssel Boszniára is kiterjesztett. L. az erről szóló 1881 szeptember 1-i 19853. sz. rendeletet. (Sammlung 1881. 442. l.)

² Pl. az Olaszországgal kötött és az 1892:VI. t.-cz.-be iktatott kereskedelmi szerződés.

³ Így pl. jogosan járnának el a svájci hatóságok, ha az Ausztriával és Magyarországgal 1884 január 8-án kötött államszerződésben az osztrák és magyar honosok számára biztosított szegényjog kedvezményében a boszniai illetőségű személyeket nem részesítenék.

mára az ő állampolgári minőségének kétségtelen volta azonnal biztosít. Különösen az olyan kereskedelmi szerződések tekintetében merülhet fel ez a kérdés, a melyekbe nem vétetett fel a Boszniára vonatkozó záradék, de a melyeket azért általában, a vámkapcsolatnál fogva, Boszniára is kiterjedőnek tekintenek, sőt a bőszniai törvénytárban közzé is tesznek.¹

Másfelől bizonynyal akadni fognak olyan külföldi hatóságok is, a melyek viszont minden irányban egyképen bírálják el a boszniai illetőségűeket a magyar és osztrák állampolgárokkal és azon nemzetközi szerződések adta jogokban is részesítik őket, a melyek Boszniára kiterjesztve nincsenek, tehát oly jogokban, a melyek voltaképen meg sem illelnék őket.

De szinte természetesnek is kell találunk, hogy ennek a singuláris, minden jogi kategórián kívül álló jogviszonynak megítélésében, a mely se nem illetőség, se nem állampolgárság, de mégis önálló honosság, a külföldi hatóságok részéről egyöntetű gyakorlat nem képződhetik ki, hiszen még hazai hatóságainkat is megtéveszti ez, a tartományi illetőség fogalmában bennrejlő határozatlanság és ennek tulajdonítható, hogy még olyan alapvető kérdésben is, mint az, hogy a boszniai illetőségű személyek nálunk külföldiekként vagy belföldiekként ítéltetők-e meg, már is divergáló felfogásokkal találkozhatunk. Sokan abból indulnak ki, hogy Bosznia Ausztria és Magyarország fenhatósága alatt állván, az e terület kötelékébe tartozó személyek belföldieknek tekintendők. És így egyes hatóságok esetleg belföldiekként fogják megítélni a Magyarország területén tartózkodó bosnyákokat, míg más hatóságok a külföldiekre irányadó szabályok szerint bírálják el őket.² Hogy csak egy esetet hozzak fel,

¹ Pl. a Franciaországgal kötött és az 1884: VI. t.-cz.-be iktatott kereskedelmi szerződésbe nem vétetett fel ez a záradék, a boszniai törvénytárban azonban ez a szerződés is kihirdettetett. L. az annak közvételéről szóló 1884. márczius 25-iki 5175. sz. rendeletet. (Sammlung 1884. 252. l.)

² Jogunkban különben is vannak olyan rendelkezések, melyek a tartományi illetőségűekre nézve kivételt állapítanak meg a külföldiekre előírt szabályok alól. Így a védjegyek oltalmáról szóló 1895: XLI. t. cz. 5. §-a és a találmányi szabadalmakról szóló 1895: XXXVII. t. cz. 63. §-a.

a külföldiek itt tartózkodásuk első évében mentesek bizonyos adónemek alól.¹ Lehet már most, hogy egyes községek a területükön tartózkodó tartományi illetőségű személyektől meg fogják tagadni e mentességeket, a melyek pedig mint külföldieket, tényleg megilletik őket.

De általában, valahányszor Bosznia jogviszonyait illető kérdések merülnek fel a gyakorlatban, már is általános jogbizonytalansággal találkozunk. Még a tekintetben is, hogy Bosznia területe belföldként vagy külföldként itélendő-e meg, ellentétes döntéseket tár elénk a legújabb gyakorlat. Így a Curia nemrégiben kimondotta, hogy Bosznia büntetőjogi szempontból nem tekinthető külföldnek, viszont a közigazgatási bíróság,² midőn egy budapesti részvénytársaság boszniai fiókja jövedelmének külön megadóztatása miatt fordult hozzá panaszszal, úgy határozott, hogy ez az eset nem tartozik a kettős megadóztatás esete alá, minthogy Bosznia területe «harmadik idegen állam területének tekintendő».³

A közigazgatási bíróság álláspontja, mely szerint Bosznia külföld, lényegére nézve ugyan a jelenlegi jogállapotnak megfelelő, azonban úgy vélem, azt az extrém kifejezést, a melylyel a közigazgatási bíróság ítéletét indokolta, hogy t. i. Bosznia területe harmadik idegen állam területe, kívánatosabb lett volna mellőzni, és elegendő lett volna kimondani annyit, hogy Bosznia területe ez idő szerint még nem magyar államterület, illetve a magyar államterülettől idegen terület. A jelenlegi jogi helyzet mellett ugyanis, a mikor az annexió még csak pusztán nemzetközi jogi factum, de közjogilag végrehajtva nincs, a mikor az Ő Felsége souverain jogainak Boszniára való kiterjesztéséről szóló magyar törvény még nem alkottatott meg és így a közjogi kapcsolat Magyarország és Bosznia között még nem állott helyre, Bosznia területe tény-

¹ Így az I. és III. osztályú kereseti adó (1875: XXIX. t. cz. 5. §. 1. *b*) és 2. *b*) pont), a tőkekamat és járadékadó (1875: XXII. t. cz. 2. §. 4. pont) és a közmunkatartozás (1890: I. t. cz. 25. §. *g*) pont) alól.

² 6924/1909. számú ítéletében.

³ E szerint a magyarországi pénzügyintézetek Boszniában levő fiókjaik jövedelme után Boszniában is, nálunk is adó alá esnek.

leg külföld. Sőt közjogilag nem válik belfölddé Bosznia még az annexió tényének törvénybe iktatása által sem, mert, a mint azt az annexióról szóló osztrák javaslat kifejezetten is hangoztatja,¹ e tartományoknak Magyarországhoz és Ausztriához való *területjogi* viszonyában az annexióval sem állott be változás. Magyarországra nézve sem az *annexió tényének* beczikkelyezése fogja Boszniát belfölddé tenni, hanem csak annak a *külön magyar jogczim* alapján való beczikkelyezése.

Elvileg tehát Bosznia és Herzegovina területe ma nem belföld, azonban az e tartományok nemzetközi jogi helyzetében beállott változás, valamint a tényleges közös birtoklás mellett nem vonhatjuk kétségbe annak az álláspontnak jogsultságát, mely a Curia említett határozatában nyilvánul, hogy t. i. bizonyos vonatkozásokban Bosznia területét már a jelenlegi helyzet mellett is belföldként *kezelhessük*, a mennyiben azt a gyakorlati jogélet szempontjai megkívánják. De minden olyan esetben, a mikor Boszniát belföldként kívánjuk kezelni, ez iránt pozitív rendelkezés teendő, mert ma Boszniának külföldi minősége a *szabály* és belföldként való kezelése csak *kivétel*. E kivételek megállapítása tekintetében mindig a czélszerűségi szempontok lesznek irányadók. Így pl. czélszerűségi szempontból, a Boszniával való gazdasági érintkezés intenzivebbé tételének szempontjából mindenesetre indokolt volna, hogy Bosznia a kettős megadóztatás elhárítása céljából belföldként íteltessék meg, úgy, mint a hogyan pl. a német jog a védterületek jogviszonyairól szóló törvényben kifejezetten is kimondotta, hogy a kettős megadóztatás elhárításáról szóló törvény alkalmazása szempontjából a védterületek belföldnek tekintendők.²

Belföldként itéli meg Bosznia területét ujabban a belügyministerium is, s ehhez képest a Bosznia területére való vándorlást nem tekinti kivándorlásnak és eltérően az eddigi gyakorlattól, *nem ad többé elbocsátási okiratot* a Boszniába

¹ 1162. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVIII. Session. 1908. 4. l.

² 1900. szeptember 10-iki német törvény 9. §. 3. bek.

telepedő magyar állampolgároknak. Írott szabály formájában ez még nem jelentetett ki, de illetékes helyen nyert értesülésem szerint ez a legújabb *tényleges gyakorlat*.

A belügyministeriumnak ez az álláspontja azonban ütközik a bosnyák országos kormány gyakorlatának azzal a fentebb kiemelt alapelvével, mely szerint az országos kormány mindaddig nem vesz fel magyar és osztrák állampolgárokat Bosznia kötelékébe, a míg ezek a magyar, illetve osztrák állam kötelékéből való elbocsátásukat nem igazolják. E pillanatban tehát a helyzet az, hogy a boszniai országos kormány a magyar állampolgároktól is elbocsátást követel a tartományi illetőség kötelékébe való felvételhez, a magyar kormány azonban nem ad elbocsátást a Bosznia kötelékébe való felvétel céljára.

A két kormány ez ellentétes álláspontjának már most csak az lehet a következménye, hogy az országos kormány, ha csak nem kívánja a magyar állampolgárokat a Bosznia kötelékébe való felvétel lehetőségéből kizárni, a mit bizonynyal saját érdekében sem fog megtenni, kénytelen lesz alkalmazkodni az adott helyzethez és ezt, az eddig keményen védett elvét, mely szerint a tartományi illetőség adományozásának előfeltételül tekinti az elbocsátást az előző állam kötelékéből, a magyar állampolgárokkal szemben fel fogja adni.

Azonban, ha az országos kormány levonván a helyzet kényszerítő consequentiáit, magyar állampolgárokat a magyar állam kötelékéből való elbocsátásuk nélkül is honosít, ezzel a magyar állampolgárság és a boszniai tartományi illetőség cumulatiójának egy újabb lehetősége áll elő. És így mindama konfliktusok, melyek a kettős honosság állapotából általában felmerülhetnek, a személyek e csoportjára nézve is bekövetkezhetnek. Sőt, miután az *adományozás* által szerzett tartományi illetőség a községi illetőségre van alapítva, a Boszniában honosított magyar állampolgárok valamely boszniai községben is illetőségi jogot nyernek és e mellett régi magyar községi illetőségüket is megtartják, vagyis kettős községi illetőséghez jutnak, a mi ismét újabb collisiók forrása lehet a *községi illetőségtől* függő jogok és kötelezettségek tekintetében. Így pl. e személyek után a szegény-

eltartás költségeinek viselésére úgy magyarországi, mint boszniai illetőségi községük kötelezve volna. Ez a helyzet egyúttal visszaélésekre is módot nyújt, a mennyiben a szegényeltartás iránti igénynek *mindkét község* ellen való érvényesítését is lehetővé tenné. Minthogy méltánytalan volna, hogy az ilyen Boszniába szakadt magyar állampolgárok és családtagjaik után felmerülő szegényeltartási költségekkel elhagyott magyar községük megterheltezzék, a melynek ugyan jogilag még tagjai, de a melyre nézve tényleg idegenekké váltak, e terhek fedezésének kérdése, valamint általában a községi illetőséggel kapcsolatos kérdések e személyekre nézve mindenesetre rendezésre várnak.

*

Látjuk az elmondottakból, hogy a boszniai tartományi illetőség egyrészt magának e fogalom jogi természetének határozatlanságánál fogva, másrészt annak jelenlegi formája, szabályozása mellett minő collisiók ütköző pontjába állíthatja az egyéneket és mily nagy mértékben határozatlanná teszi jogállásukat. Igaz, ma a mikor a bosnyák alkotmány alig egy esztendő múlva tekint vissza s a tartományi illetőség szabályozása még új keletű, ezek a következmények még kevésbé jelentkeznek, de kétségtelen, hogy a változott helyzet mellett, a monarchia két állama és Bosznia közötti forgalomnak várható, mind intensivebb fokozódása következtében mind nagyobb mértékben fognak felmerülni ilyen collisiók és nem nehéz megjöendölni, hogy ha a jelenlegi helyzet tovább is fentartatik, nem fog betelni egy évtized sem, egyrészt Magyarország és Ausztria között, másrészt a magyar hatóságok és a boszniai tartományi hatóságok között állandóak lesznek a tartományi illetőségű személyek megítéléséből felmerülő conflictusok. A gyakorlatban előreláthatólag azok a következmények lesznek a leggyakoribbak, melyek a boszniai tartományi illetőség s a magyar vagy osztrák állampolgárság cumulációjából erednek, mert éppen az e kategóriákba tartozó személyek, a magyar és osztrák állampolgársággal halmozódott tartományi illetőségűek lesznek első sorban az Ausztria és Magyarország s

Bosznia közötti kölcsönös érintkezésnek tulajdonképeni közvetítői.

Azonban daczára ama káros következményeknek, melyek a cumulatio nyomán beállhatnak, el kell ismernünk azt, hogy a mikor az önkormányzati szabályzat a magyar és osztrák állampolgárok számára külön honosítás nélkül, pusztán közhivatali alkalmazás által is elérhetővé tette a tartományi illetőséget, tulajdonképen csak következetességgel vonta le Bosznia jelenlegi különleges államjogi helyzetének consequentiáit a honossági jogviszonyok terén is. Mert a mikor minden irányban el van ismerve Bosznia és Hercegovina jogviszonyainak Ausztriával és Magyarországgal szemben való alárendeltsége, a mikor a magyar és osztrák állampolgárok már a tartományi illetőség legértékesebb tartalmi részével, az attól függő legfőbb jogokkal, a politikai jogokkal is felruháztattak, s a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szervei, a tartománygyűlés tagjai és közhivatalnokok is lehetnek, akkor valóban magának a tartományi illetőségnek formális megszerzése tekintetében sem lehetett őket a többi külföldi állampolgárokkal egyenlően megítélni, hanem azoknak sorából, úgy mint az a politikai jogok terén történt, e téren is ki kellett őket emelni. Amde a következmények mutatják, hogy a mikor a bosnyák alkotmány ilyképen meg akart felelni az aktuális jogi helyzet követelményeinek, ellentétbe jutott a lakosság egyéni érdekeivel és a gyakorlati élet követelményeivel.

Bizonysága ez annak, hogy a jelenlegi helyzet mellett kielégítő megoldást a tartományi illetőség szabályozására nem is találhatunk. És hiába keresünk formákat, hiába keresünk modus vivendit arra, hogy egy valóságos állampolgárság nélkül is olyan helyzetet teremtsünk Bosznia és Hercegovina népe számára, mely jogállását határozottá teszi, az a sajtyszerű jogi kötelék, a mely ma arra volna hivatva, hogy e tartományok népére nézve az állampolgárságot helyettesítse, — bármennyire megtöltessék is az állampolgárság jogi tartalmával és bármennyire önálló jogviszonyként szabályoztassék is, — annak a szerepnek, melyet az állampolgárság van hivatva az egyén jogállásának meghatározásában betölteni, nem lesz képes megfelelni.

Azok a gyakorlati és politikai következmények, a melyek a tartományi illetőséggel kapcsolatosak, általában abból erednek, hogy a boszniai tartományi illetőség mint önálló állami jogi kötelék van szervezve, holott ennek az önállóságnak az *alapfeltételei* hiányoznak. Már előadásom első részében utaltam arra, hogy megfelelő államhatalom hiányában egy önálló honossági kötelék konstruálása, Ausztria és Magyarország dualistikus kapcsolatának kereteit áttörő intézmény; rámutattam ott egy ily constructionnak politikai szempontból való veszélyességére és most az elénk táruló következmények igazolják, hogy az önálló statusként szereplő tartományi illetőség a gyakorlati jogélet követelményeinek sem felel meg.

Ebből már most önként kínálkoznék a deductió, hogy azokat a bajokat, a melyeket az *önálló* boszniai tartományi illetőség magával hoz, e jogviszony mai formájának megváltoztatásával, *önállóságának megszüntetésével* elháríthatnók. Azonban kérdés, vajjon a jelenlegi jogi helyzet mellett van-e mód arra, hogy a boszniai tartományi illetőséget, mint valószínű *tartományi illetőséget*, mint másodfokozatú statust szervezhessük? Adhatunk-e annak az adott helyzet mellett más positiót, mint a minőt ma elfoglal? Vagyis kérdés, miképen illeszthetnők be a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőséget annak a jogi kapcsolatnak a keretébe, a mely Ausztria és Magyarország s Bosznia között fennáll.

Látszólag, ha a mai jogi helyzetnek megfelelő rendezést akarunk itt foganatosítani, akkor valamelyes *compromissum* formájában, a magyar és az osztrák állampolgárság *egyidejű* respektálása mellett kellene a megoldást keresnünk, vagyis *egyidejűleg* kellene a tartományi illetőséget *mindkét állampolgárságnak* alárendelnünk.

Kétségkívül akadnának arra módok, hogy a paritás e téren is érvényesíthessék és a tartományi illetőség *parallel módon* a magyar és az osztrák állampolgársággal jogi kapcsolatba hozassék. Azonban — bármennyire kínálkozzék is ez a kérdés fejtegetésre, — nem kutatom a formákat, a melyek mellett egy ily természetű rendezés foganatosítható volna, mert elvi szempontból, *alkotmányjogi consequentiáinál* fogva,

kerülendőnek tartok mindennemű oly szabályozást, a mely mellett a tartományi illetőség egyidejűleg úgy a magyar, mint az osztrák állampolgárság alsóbb kategóriájaként konstruáltatnék. Hogy csak egy ilyen módozatot hozzak fel, elképzelhető volna például, hogy *optio* útján rendeztetnék az állampolgárság kérdése, oly formában, hogy a lakosság köteleztetnék a magyar vagy az osztrák állampolgárság közötti választásra. Már most tegyük fel, hogy az *optio* útján a tartományi illetőségük egy része a magyar, más része az osztrák állampolgárságot választaná. Talán első látszatra tetszetős megoldásnak tűnik ez a forma, a mely mellett a paritás is érvényesülne és a lakosság érdekei is kellőképen kielégítést nyernének.

Azonban végső eredményében hová vezetne ez? Magyar és osztrák állampolgárokból állván ilyképen Bosznia jogi népessége, magyar és osztrák állampolgárok *vegyesen* gyakorolnák Boszniában a politikai jogokat, magyar és osztrák állampolgárok vennének részt a közhatalom intézésében, s magyar és osztrák állampolgárokból alakulna Bosznia törvényhozó testülete. Ámde a törvényhozás az *egységes* állami akarat kijelentésének szerve és egy olyan törvényhozó testület alkotásával, a melyben *két állam* polgárai volnának hivatva ezt a lényegénél fogva *egységes* állami akaratot kifejezni, valósággal elismernők egy, e két állam polgárait egybefűző, felsőbb államhatalom létezését. Én ezt az egy alkotmányjogi szempontot eléggé súlyosnak látom arra, hogy az efféle *compromissum*os szabályozástól tartózkodjunk.

A választói jog mai rendszere mellett, mely a tartományi illetőségűeken kívül bizonyos korlátok között választói joggal ruhazza fel a magyar és osztrák állampolgárokat is, amúgy is felbukkanni látszik egy központi hatalom árnyéka,* de míg ma a magyar és osztrák állampolgároknak választói jogban való részesítése csak politikai szempontból statuált kivételes intézkedésnek tekintendő, addig ha maga a tartományi illetőség mindkét állampolgársággal jogi kapcsolatba

* *Edvi Illés Károly*: «Bosznia alkotmánya». Budapesti Hírlap. 1910 június 4. — L. id. cikkemet. Jogállam. 1910 április. 241. l.

hozatik, ha tehát minden tartományi illetőségű személy vagy magyar vagy osztrák állampolgárrá válik, akkor a boszniai tartománygyűlés valósággal *jogilag szervezett* közös törvényhozó testülete volna a magyar és osztrák állampolgároknak. És így, a mikor abban az igyekvésünkben, hogy a tartományi illetőséget önállóságától megfoszszuk, olyan módozatot akarunk kieszelni, mely úgy a magyar, mint az osztrák jogot kielégitené, akkor végső eredményében egészen kifejezett intézményét állítanók fel egy centrális államhatalomnak.

Éppen ezért ne higgyük, hogy találhatunk olyan megoldást, a mely mellett Bosznia népének állampolgári viszonyait a *paritás érvényesítésével*, alkotmányjogunkat kielégítő módon szabályozhatjuk. És így ez a forma, a tartományi illetőségnek *parallel hozzákapcsolása mindkét állampolgársághoz*, sem alkalmas mód arra, hogy e jogviszony önállóságát megszüntessük, vagyis hogy azt Bosznia jelenlegi jogi helyzetének s a Magyarország és Ausztria közti jogi kapcsolatnak keretébe beilleszthessük. Compromissum útján e szerint Bosznia népének honossági jogviszonyait nem rendezhetjük, mert egy terület jogi népességét nem lehet egyidejűleg két állam között megosztani, a mikor e két államot nem fűzi egybe valamely magasabb, egységes hatalom. Önként következik ebből, hogy az egyetlen elfogadható megoldást az állampolgárság *egyirányú* rendezésében találhatjuk, vagyis oly rendezésben, mely mellett a tartományi illetőségű személyek kizárólag *vagy magyar, vagy osztrák állampolgárokká nyilváníthatnának*. Minthogy azonban a mai rend mellett ilyen megoldáshoz nyilván egyik állam sem adná hozzájárulását, az állampolgárság kérdésének rendezését csak a jelenlegi helyzet megváltozásától, vagyis Bosznia közjogi hovatartozásának megállapításától várhatjuk, a mikor is ez a kérdés önmagától megoldást nyer.

Ámde miután a végleges rendezés előreláthatólag még távoli idők kérdése, egyelőre nincsen más hátra, mint megnyugodnunk a tartományi illetőségnek mai formájában való fentartásában. És ez a tény arra utal bennünket, hogy ha már Bosznia népét állampolgársággal fel nem ruházhatjuk, akkor legalább is arra kell törekednünk — és az átmeneti

idő tartama alatt ebben kell feladatunkat keresnünk, — hogy azokat a *conflictusokat* és *collisiókat*, a jogbizonytalanságnak és határozatlanságnak ama következményeit, a melyek a tartományi illetőség jelenlegi szabályozásával együtt járnak, a lehetőséghez képest redukálni igyekezzünk.

De másrészt egy különleges politikai szempont még egy *külön feladatot* is ír elő számunkra Bosznia népére vonatkozólag. Ma ugyanis a bosnyákok és hercegovinaiak nálunk, külföldi minőségüknek megfelelően, minden vonatkozásban a külföldiekre irányadó szabályok szerint bíráltatnak el. Azonban mi akadályja sem volna annak, hogy a jövőben az eddiginél kedvezőbb elbánásban részesítsük a Magyarország területén tartózkodó boszniai illetőségű személyeket, kiemeljük őket a többi külföldiek közül, bizonyos vonatkozásokban, így pl. jogsegély, iparüzés tekintetében a belföldiekkel egyenlően kezeljük őket, bizonyos foglalkozásokat, a melyek ma előttük, mint külföldiek előtt, el vannak zárva, megnyissunk számukra, és könnyítéseket nyujtsunk nekik a magyar állampolgárság megszerzése tekintetében is. A kedvezőbb jogállás biztosítása mindenesetre igen hathatós eszköz volna arra, hogy e tartományok népét közelebb hozzuk magunkhoz, a mi politikai és gazdasági szempontból egyaránt eminens érdekünk.

Addig is, a míg a lakosság állampolgársága radikális úton, vagyis a közjogi helyzet rendezésével kapcsolatban megállapítható lesz, ezeket a feladatokat szabják elének a tartományi illetőségű személyek megítélése tekintetében, gyakorlati és politikai érdekeink.

Nálunk sokan vannak, a kik Bosznia jogi helyzetének tisztázását nem tartják sürgetőnek és arra az álláspontra helyezkednek, hogy várjuk meg e kérdésnek önmagától való megérlelődését. Igaz, az idő sok kérdésnek meghozta már a megoldását és éppen kényes közjogi kérdések terén a várakozás politikája sokszor a legbölcsebb politika. Ámde ebben az esetben a várakozás és halogatás aligha fog kedvező eredményre vezetni, nemcsak azért, mert míg mi a várakozás álláspontjára helyezkedünk, addig az az új politikai áramlat, mely a dualismus alapjait készül megbolygatni, nem követi

a várakozás politikáját és nemcsak azért, mert Magyarország Boszniához való jogának érvényesülése elé az újabb alakulások mind nagyobb akadályokat gördítenek, hanem egyúttal azoknál a gyakorlati következményeknél fogva is, a melyeket itt kifejtteni megkíséreltem.

Bosznia népének kétségkívül igénye lehet állampolgári állásának rendezésére és ezzel egész jogi létének biztosítására. Ma, a mikor annyi minden joga függ az egyénnek az ő honosságától, az állampolgárság határozott és kétségtelen megállapítása éppen olyan elsőrendű szükséglete az egyénnek, mint akár a gazdasági szükségletek. Ámde láttuk, hogy Bosznia népének ezt a szükségletét csak akkor fogjuk kielégíthetni, ha Bosznia közjogi hovatartozásának kérdése megoldatott.

Nem feladatomban itt azzal foglalkozni, hogy a közjogi helyzet rendezése miképen történjék, pusztán egy indokát kívántam felhozni a rendezés szükségességének. És én azt hiszem, hogy ha nem is forogna fenn annyi kardinális alkotmányjogi és gyakorlati szempont, mely a mai határozatlan, tisztázatlan provisorium helyett végleges állapotok megteremtését sürgeti és ha nem vetne fel már ma is az élet és a gyakorlat mind újabb és újabb okokat, melyek a jelenlegi függő helyzet tarthatatlanságát igazolják, ez az egy ok, — a lakosság szükséglete jogállásának határozottsága iránt, — egymagában is eléggé döntő ok volna arra, hogy Bosznia közjogi helyzetének rendezéséhez hozzájárassunk.